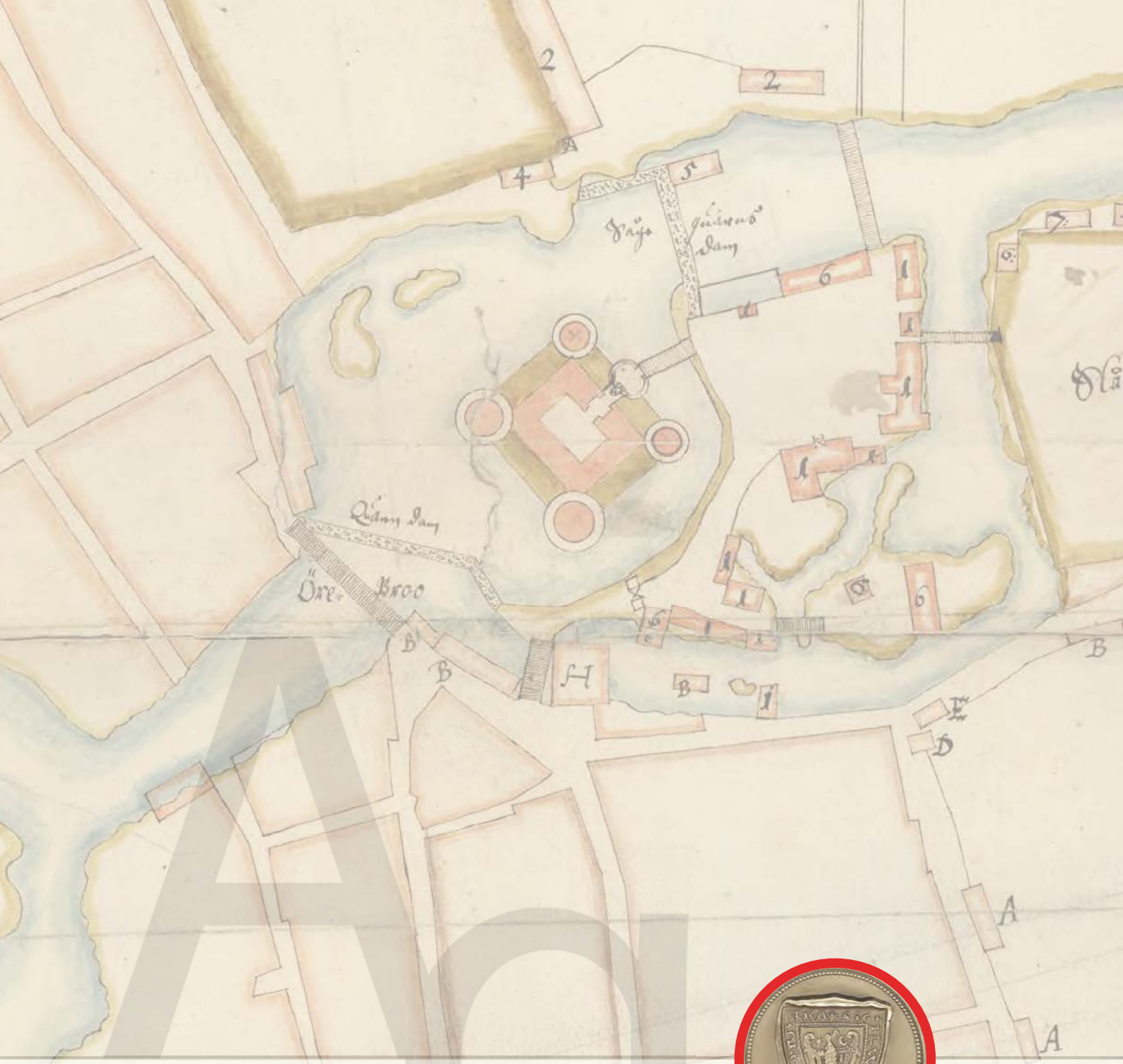

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2021:12

Örebro under jorden

- ett arkeologiskt perspektiv

Tomas Ekman

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro
Telefon 019-609 04 10
www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Figur 1. Karta över Örebro län.

© 2021 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2021:12

Författare	Tomas Ekman
Kvalitetsgranskning	Annica Ramström
Grafisk form	Sabina Larsson
Omslagsfoto	Johan Torings ”geometriska afritning” från år 1652 är den äldsta kända stads kartan från Örebro. Röda ringen: Örebro stads sigill. Bildkälla: Örebro stadsarkiv.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD–Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2021:12

Örebro under jorden
- ett arkeologiskt perspektiv

Tomas Ekman

Innehållsförteckning

- INLEDNING 10
  - Upplägg på rapporten 11
  - Bakgrund 11
  - Förutsättningar då – förutsättningar nu 14
    - *Lagen* 14
    - *Tekniken* 15
    - *Själva grävandet* 15
    - *Efter undersökningen* 16
  - Medeltidsstaden 9. Örebro - drygt 40 år senare, hur väl har den stått sig? 18

- KVARTER I ÖREBRO MED ARKEOLOGISKA ÅTGÄRDER 20
  - Kilen 22
  - Olaus Petri 3:25 23
  - Lodet 27
  - Lagerhuset 29
  - Lantmäteriet 32
  - Porten 34
  - Fåfängan 35
  - Källan 37
  - Bageriet 39
  - Knektbacken 40
  - Husaren 41
  - Smedjebacken 43
  - Faktoriet 45
  - Grillgården 46
  - Rustmästaren 47
  - Gillet 49
  - Freden 50
  - Järntorget 51
  - Garveriet 53
  - Teatern 55
  - Örebro slott 57
  - Slottsparken 60
  - Varboholmen (Strömparterren) 62
  - Hamnplan och Sorken 63
  - Färgeriet 65
  - Fenix 67
  - Bodarna 69
  - Värdshuset 71
  - Fisktorget 73
  - Rådhuset 74
  - Kitteln 77
  - Hållstugan 80
  - Borgaren 82
  - Nikolaikyrkan 84
  - Stortorget 86
  - Klockaregården 88
  - Prästgården 90
  - Hökerberg 92
  - Bromsgården 93
  - Tryckeriet 95
  - Repslagaren 97
  - Längan 99
  - Brandstationen 101
  - Svalgången 103
  - Tennstopet 104
  - Vågen 107
  - Kornboden 109
  - Bryggaren 110
  - Näbben, f d Nålmakaren 111
  - Mekanikern 113
  - Ryttaren 114
  - Stenhuggaren 115
  - Oxgropen 116

- SYNTES: ÖREBRO FRÅN MEDELTID TILL 1800-TAL 118
  - Urebro 118
  - Brosa och den första kvarnen 118
  - Där sju vägar möts 118
  - Kastalen och Kungsgården 120
  - Garnisonen - Utposten 120
  - Mynthus? 120
  - Kyrkan, kronan och tinget 121

Karmeliterklostret och hospitalet 122
Konflikthärden Örebro 122
Filippa, Dorotea, Kristina 124
Värt en mässa (men inte två?) 125
Företagarfurstens huvudstad 126
Torings båda kartor 126
Vapen, järn och kreatur 126
Entreprenörer i borgarstaden 127
Kungsladugårdar och slottsträdgårdar –
stadens tvångströja 128
Den svenska revolutionen och dess
konsekvenser för Örebro 129
De två bränderna eller hur mycket
brann det egentligen? 130
Världens snabbaste stadsplan och
landets första järnväg 130
Åter till frågorna 133
Är avgränsningen av stadslagret
relevant, bör den ändras? 135
Avslutning, 40 år framåt 137

Referenser 138
Bilagor, kartor 142

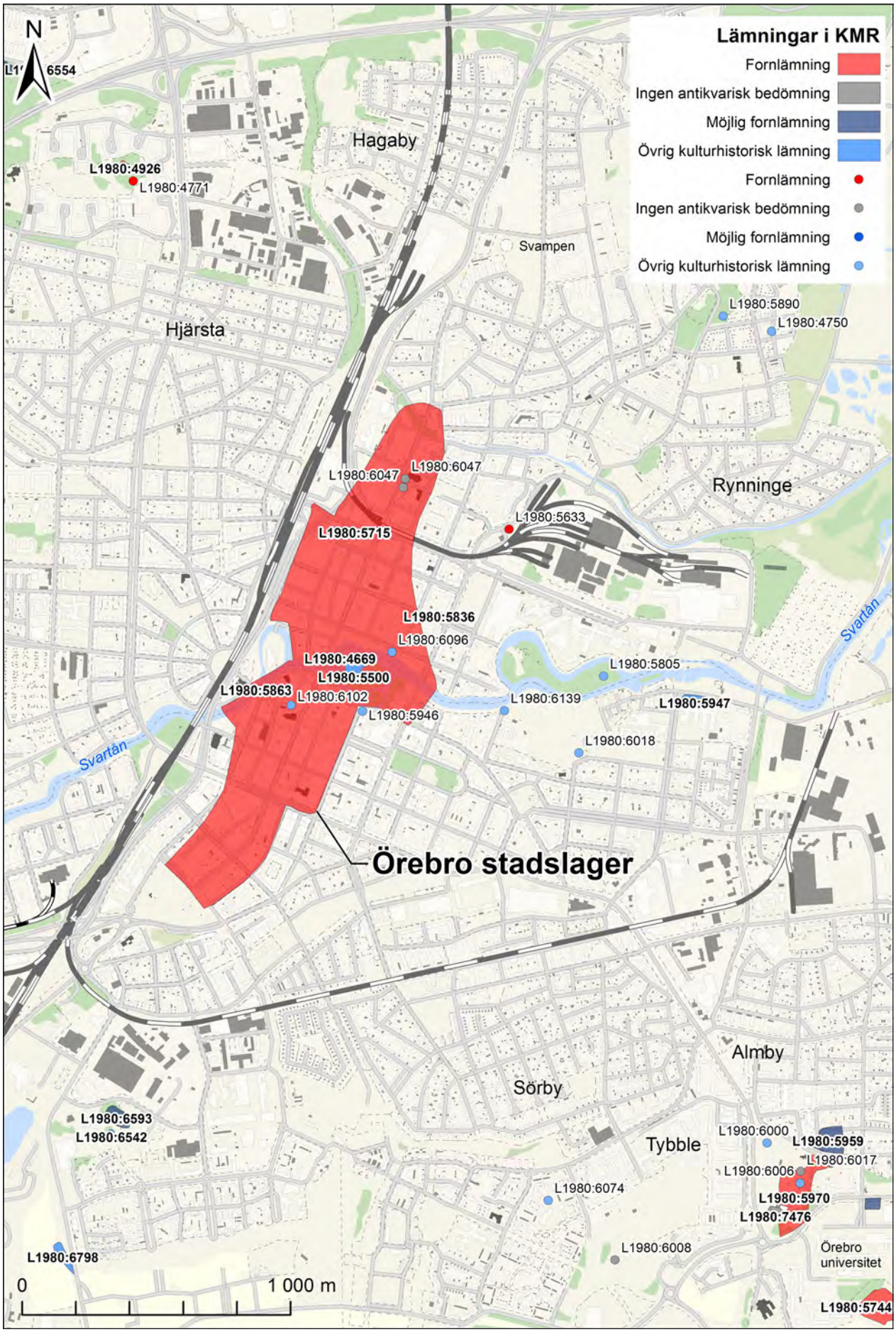

Figur 2. Karta över Örebro med registrerade lämningar i Kulturmiljöregistret. Skala 1:20 000.

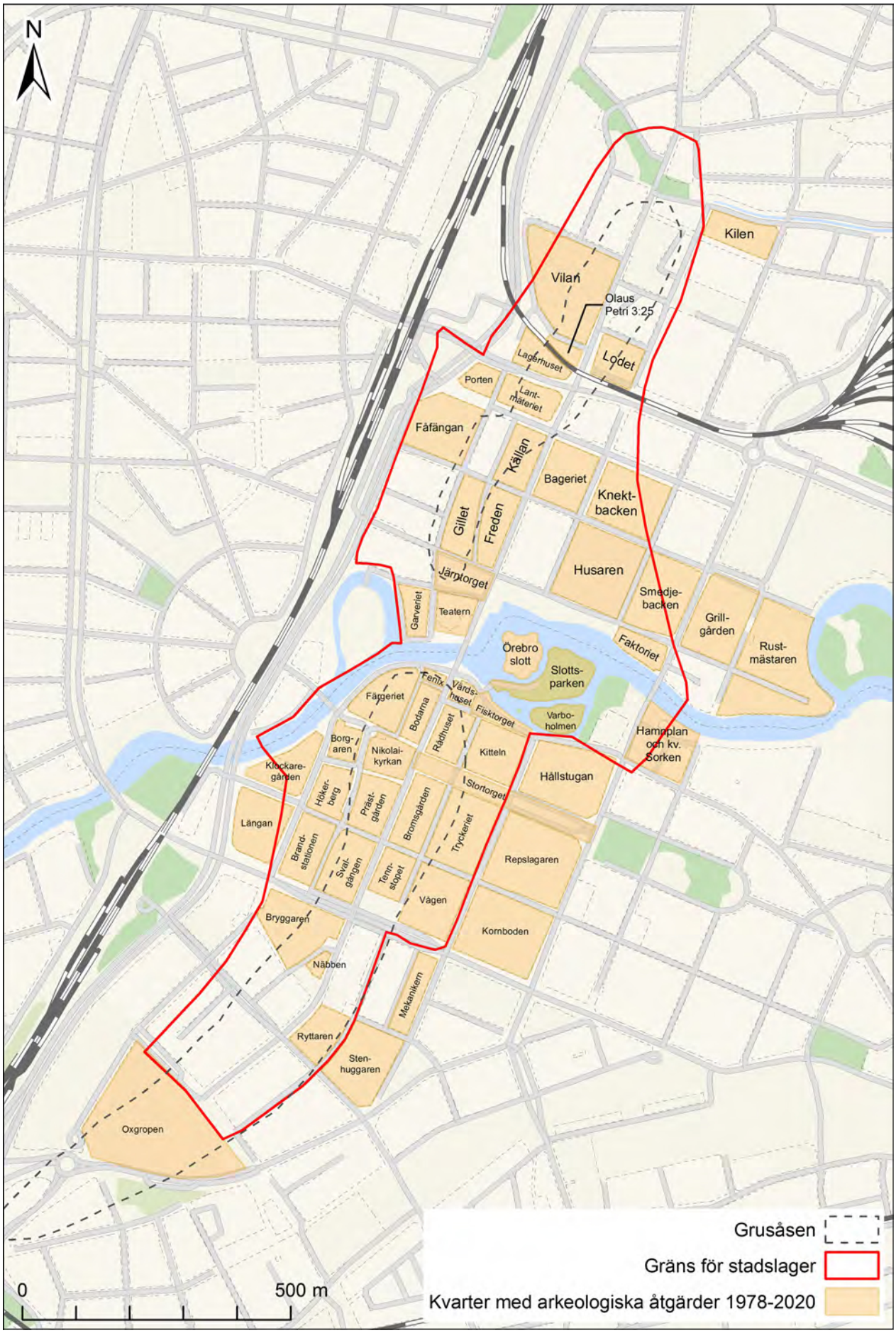

Figur 3. Karta över de kvarter som ingår i rapporten. Skala 1:10 000.

Figur 4. 1782 års karta rektifierad efter den moderna fastighetskartan. Skala 1:8 000.

Figur 5. 1822 års karta rektifierad efter den moderna fastighetskartan. Skala 1:8 000.

Inledning

Att Örebro har rötter i medeltiden är ett välbekant faktum. Staden firade 700 år 1965. Jubileet var knappast historiskt belagt men ungefär rätt i tid och dessutom var det ett bra sätt att marknadsföra staden. Men hur gammal är staden? När blev den stad? Hur stor var den under medeltiden? Och varför låg det en stor borg mitt i staden?

Figur 6. Året är 1965. Med fyrverkerier firas stadens 700 år … ungefär. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Åke Ahlstrand

Frågorna är många och ett bra sätt att söka svaren är att gräva sig ned till det förflutna. Arkeologi är en praktisk vetenskap och arkeologer syns numera ganska ofta i stadsrummet, tillsammans med grävmaskinister och anläggare. Antalet arkeologiska uppdrag inom Örebro stad har ökat rejält. Den senaste analysen som tog upp hela stadsområdet publicerades år 1978, alltså dryga 40 år sedan. Den antikvariska hanteringen har utvecklats och förändrats sedan dess. Vi har fått en ny kulturmiljölag som fört med sig stora förändringar. Fältarkeologin kan med hjälp av nya metoder och en oanad teknikutveckling ta sig an helt andra utmaningar. Därför är det hög tid för en ny genomgång och analys som utgår från dagens situation. Länsstyrelsen har tagit initiativet till detta och beställde arbetet av Arkeologgruppen.

Så här sammanfattades uppdraget innan start:

- *Sammanställ alla arkeologiska uppdrag inom Örebros stadslager (L1980:4669 / RAÄ 83:1) under tidsperioden 1978–2020.*
- *Sammanfatta kortfattat den nya kunskap vi fått genom uppdragen.*
- *Utifrån detta formulera en större syntes om hur resultaten påverkar bilden av Örebro stads utveckling, från medeltid till 1800-tal.*
- *Diskutera kring vilka typer av uppdrag som bäst kan bidra med ny kunskap. Är det så att små uppdrag (t ex schaktningsövervakningar av smala schakt) inte bidrar till ny kunskap? Påverkar den geografiska placeringen av undersökningen (centralt i stadslagret/i utkanten av stadslagret) möjligheten att få ny kunskap? Påverkar den undersökta tidsperioden (äldre/yngre lämningar) möjligheten att nå ny kunskap?*
- *Några uppdrag har utförts utanför den registrerade begränsningen för stadslagret, då de aktuella åtgärderna ändå bedömts beröra äldre lämningar. Har dessa uppdrag bidragit till ny kunskap?*
- *Kan arkeologiska resultat från perioden motivera en annan begränsning av stadslagret?*
- *Med analysen som underlag i populärvetenskaplig form berätta om hur historien om Örebro påverkats av arkeologiska resultat.*

Ett tillägg gjordes om den viktiga frågan om undersökningarna nått ned till orörd nivå, med andra ord om man kan garantera att inga äldre lämningar finns kvar efter undersökningarna.

Upplägg på rapporten

Rapporten inleddes med en allmän orientering om uppdraget, hur och varför det kom till, vilka frågor som ställdes och hur de ska besvaras. Därefter tecknas en generell bakgrund om källmaterial, tillgänglighet och specifika problem för just denna rapport. Där diskuteras även problem och möjligheter vid jämförelser med Medeltidsstadens rapport från år 1978. I följande kapitel redovisas kort förutsättningarna då och nu. Det rör förändringar inom relevant lagstiftning men också ny teknologi och utveckling inom maskinparken. Sedan görs ett försök till utvärdering av Medeltidsstaden, hur väl den har stått sig, hur den har använts med mera.

Figur 7. Medeltidsstaden 9 i tidsenlig 70-talslayout.

I huvudkapitlet görs en genomgång kvartersvis av samtliga kvarter i Örebro där arkeologiska uppdrag har utförts under perioden 1978–2020. För varje kvarter görs en kort orientering utifrån två historiska kartor samt dagens situation. Därefter sker redovisning i text- och tabellform av kvarterets arkeologi. Slutligen görs en kort värdering av om ny kunskap har uppnåtts samt en subjektiv bedömning av kvarterens arkeologiska potential. Genomgången av kvarteren ligger till grund för en syntes över Örebros utveckling från medeltid till cirka år 1850, med vissa utvikningar. Den utgår från vedertagna historiska källor och historiskt kartmaterial men har en speciell inriktning på arkeologiska bidrag till historieskrivningen. En avslutande diskussion återknyter till de inledande frågorna om ny kunskap; om stadslagrets utbredning, om metodik med mera. I epilogen försöker vi blicka 40 år framåt i tiden …

Bakgrund

Den rapport från år 1978 som nämndes ingick i projektet ”Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering”. Detta något svårhanterliga namn sammanfattade på ett utmärkt sätt projektets syfte. Men i vardagslag kallades det Medeltidsstaden vilket var kärnan i det långa namnet. Medeltidsstaden hade Riksantikvarieämbetet och den medeltidshistoriska institutionen vid Lunds universitet som huvudmän. Projektledare var Hans Andersson, länsantikvarie i Göteborgs och Bohus län, senare professor i medeltidsarkeologi i Lund. Inom ramen för Medeltidsstaden publicerades fler än 70 volymer. De flesta behandlade enskilda städer, men några var till exempel symposierapporter och specialstudier. Volym 1 kom år 1976 och en slutrapport, lika med volym 73 kom år 1990. Bland författarna återfanns de flesta av dåtidens arkeologer med erfarenhet av stadsarkeologi.

Projektet skulle ge en samlad bild av samtliga våra medeltida städer. Det omfattade alla orter som under medeltiden fick juridisk status av stad. Alla rapporter innehöll en kort sammanställning av skriftliga källor, arkeologiska observationer och undersökningar samt uppgifter om kvarstående medeltida byggnader. Detta skulle ställas mot en bedömning av vilka områden som var urschaktade i modern tid och därmed saknade förutsättningar att via arkeologin ge nya bidrag till stadens historia. Till detta lades geotekniska uppgifter som utifrån nutida marknivå skulle kunna visa på vilket djup en ursprunglig (i det här fallet medeltida) marknivå fanns. Resultaten redovisades sedan på enhetliga kartor som utgick från städernas kvartersindelning. Kvarteren kan därmed sägas vara den analysenhet som valdes.

Rapporten om Örebro blev nummer 9 i serien. Den kommer i resterande del av den

Figur 8. Arkeologi från 1978 – sommarregn över Bromsgården med arkeologer i enhetligt orange. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

här rapporten att förkortas som MS 9. Det arkeologiska underlaget för MS 9 utgörs av 32 observationer eller undersökningar. Materialet är hämtat från Örebro Läns Museums arkiv, Riksantikvarieämbetets Uppdragsverksamhet och Örebro kommuns stadsarkitektkontor (Redin 1978:13) och varierar från tidningsurklipp till grävningsrapporter. Det innebär att materialet inbördes är svårt att jämföra då det haft såväl olika ambitionsnivå som målgrupper.

Andra källmaterial i MS 9 består av skriftliga källor främst från medeltid, kända medeltida byggnader, den äldsta kända stadskartan från år 1652, topografiska grundfakta, nivåsiffror för markyta och orörd nivå hämtade från arkeologiskt material och ur grundborrningsprotokoll samt en besiktning från gatunivå av dåvarande byggnadsbestånd inom den centrala staden, för att bedöma om utschaktning för källare skett.

Underlaget för den nu aktuella rapporten består av 104 uppdrag, dokumenterade i cirka 80 tryckta undersökningsrapporter, cirka 15 arkivrapporter och ett antal artiklar. Tyngdpunkten tidsmässigt ligger under 2000-talet. 1980-talet är dåligt kvalitativt representerat, då systemet fortfarande tillät arkeologiska utförare att inte slutföra sina uppdrag med en rapport. Det gör att material från 1980-talet, liksom från tidigare perioder, ligger obearbetat i arkiven.

Unikt för den här rapporten är att hela arbetet utförts under pågående pandemi, orsakad av coronaviruset. Såväl Antikvarisk-Topografiska Arkivet som Örebro Läns Museums arkiv har varit i princip helt stängda. Äldre rapporter som inte finns digitalt publicerade har inte alltid gått att komma åt. Information om uppdrag utan publicerad rapport, eller där rapporten inte har kunnat uppbringas, har därför fått hämtas från korta slutredovisningar i Riksantikvarieämbetets ”Arkeologi i Sverige”. I tryckt form förekom de under åren 1982–1990. Därefter upprätthölls en databas åren 1991–2005 med samma typ av information.

Skillnaden blir tydlig jämfört med MS 9 med sammanlagt 32 nedslag. Av dessa kan 10 med viss god vilja kallas arkeologiska undersökningar. Definitionen är då att arkeologisk personal deltagit och varit närvarande när lämningarna kommit fram. Då ingår naturligtvis att arkeologen dokumenterat lämningen på en för sin tid godkänd nivå. Övriga observationer är självklart av värde, men värdet blir begränsat utan annan dokumentation än en tidningsartikel.

Antalet uppdrag fördelat per år är svårare än man kan tro att överblicka. En utgångspunkt är året när Länsstyrelsens beslut fattades. En annan är när uppdraget faktiskt utfördes, om det kom att utföras. Alla beslut leder nämligen inte till avslut i form av en arkeologisk undersökning. Byggplaner kan ändras, konjunkturer kan svänga. Det kan tyckas som att det enklaste vore att utgå från en arkeologisk rapport, kvittot på att ett uppdrag faktiskt har utförts. Men som redan nämnts är det först under 2000-talet som rapportskyldigheten har upprätthållits. Nedanstående lista ska följaktligen betraktas med viss försiktighet. Den är ett försök att sammanställa antalet arkeologiska uppdrag inom Örebro stad per årtionde. Det första årtiondet sträcker sig från år 1978 för att anknyta till listan i MS 9. Här bör också betonas att listan inte gör skillnad på uppdragens omfattning och karaktär, det vill säga – ett kort litet schakt och en flera tusen kvadratmeter stor yta är varsitt uppdrag och likvärdiga i listan.

- *1978–1989: 24 uppdrag*
- *1990–1999: 16 uppdrag*
- *2000–2009: 21 uppdrag*
- *2010–2020: 43 uppdrag*

Det är som sagt inte helt lätt att jämföra uppdrag genom årtionden. Flera faktorer som påverkar bedömningen diskuteras i nästa kapitel: Förutsättningar. Här ska bara nämnas att rubriken på uppdragen har varierat under perioden. Under den tidigare delen, främst under 1980-talet användes vanligen termerna *provundersökning* och *undersökning*. Beteckningen *schaktningsövervakning* förekom som en underkategori till undersökning. Dessutom gjordes ibland en *antikvarisk kontroll*.

Den *antikvariska kontrollen* var en åtgärd i en akut situation, med kontroll och dokumentation på plats när okända lämningar påträffats vid byggnadsarbete, ledningsdragningar och andra markarbeten. *Schaktningsövervakning* omfattade markingrepp med närvaro av arkeolog som dokumenterade vad som hände på plats. Om enklare lämningar påträffades undersöktes dessa och togs bort. Om lämningarna var av mer komplicerad art kontaktade arkeologen Länsstyrelsen för beslut om vidare hantering. *Provundersökningen* skulle i första hand ge ett underlag för en kommande undersökning. Underlaget

Figur 9. Schaktningsövervakning är en vanlig form av arkeologisk undersökning. Här övervakas det på Drottninggatan. Foto: Arkeologgruppen.

gällde såväl antikvarisk hantering som ekonomi. Efter provundersökningen kunde prioriteringar göras, till exempel justeringar i arbetsområdet eller begränsningar i ambitionsnivå. I vissa fall gav provundersökningen sådan information att en påföljande undersökning ansågs överflödig. Själva *undersökningen* omfattade en total borttagning av fornlämningar inom ett område som skulle exploateras, till exempel för en ny väg eller ett nytt hus. Den kallades ofta slutundersökning men detta var aldrig en officiellt vedertagen beteckning. Undersökningen skulle i princip ersätta själva lämningen med dokumentation som skulle vara av sådan kvalitet och omfattning att fornlämningen kunde ”rekonstrueras” i skriftlig form.

Under 1990-talet tillkom *arkeologisk utredning* som instrument. Den skulle omfatta ett större område där förekomst av fornlämningar kunde misstänkas men där situationen var oklar. Dess främsta syfte var minska risken för ”obehagliga” överraskningar vid exploateringsärenden. Ju färre överraskningar av den typen, desto bättre för alla – beslutsfattare, exploatörer och arkeologer. Utredningarna var dock i första hand ett verktyg för ärenden i landsbygdsmiljö och ytterst få har utförts i stadsmiljö, då oftast i tidigare ytterområden som inlemmats i staden.

Andra förändringar var att *provundersökning* ersattes av *förundersökning*, men i stort sett med samma funktion och omfattning. Undersökningen kallades ibland *särskild arkeologisk undersökning,* ibland med hybridformen *särskild arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning*. Termen *Arkeologisk kontroll* dyker också upp, oftast i situationer där generellt lagskydd genom Kulturmiljölagen (KML) inte gäller, till exempel kyrkogårdar i bruk.

Förutsättningar då – förutsättningar nu

LAGEN

Skyddet för våra fornlämningar regleras av Kulturmiljölagen (KML). Den kan via sina föregångare spåras tillbaka till år 1666 och anses därmed vara världens äldsta lag som skyddar fornlämningar. När MS 9 publicerades var den gällande lagen från år 1942 och kallades allmänt fornminneslagen. Den gav bland annat skydd åt

> ”lämningar av fordom övergivna bostäder, boplatser eller arbetsplatser samt bildningar som uppkommit vid bruket av dylika bostäder eller platser” (2 §).

Till fasta fornlämningar räknade man då enligt praxis även kulturlager i städer. Efter år 1988 reglerades hanteringen av fornlämningar i den då antagna Kulturminneslagen. Sedan en del justeringar och kompletteringar gjorts är det 2014 års Kulturmiljölag som gäller. Den har en snarlik formulering i sin andra paragraf:

> ”lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser, liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång”

Skiftet av ”bildningar” till ”kulturlager” var en subtil men nödvändig precisering av stor vikt för skyddet för städernas kulturlager. Kulturlager i stadsmiljöer kallas vanligen stadslager och definieras i Riksantikvarieämbetets lämningstypslista (2021) enligt följande: ”Lagren innehåller avfall från hantverk, matberedning, rester efter övergiven bebyggelse och andra aktiviteter.” De medeltida städerna fick i princip en precisering

Figur 10. Fornlämningsbegreppet och alla rätta paragrafer från Riksantikvarieämbetet.

av sina samlade stadslager genom projektet Medeltidsstaden. De områden som där befanns ha medeltida lämningar kom att registreras som fornlämning. Så skedde till exempel i Örebro.

Den största förändringen som skedde med 2014 års Kulturmiljölag (KML) var att åldern för vad som räknades som fornlämning flyttades fram, från år 1550 till år 1850. Därmed gavs möjlighet att mer systematiskt kartlägga en stads eller bys framväxt. Det var en mer logisk gräns eftersom man ofta behövde dokumentera även lämningar från den perioden för att förstå äldre lämningar. Dessutom kunde datering av lämningarna ofta inte ske innan de var borttagna vilket gjorde att de behövde undersökas med vetenskapliga krav som de medeltida lämningarna. Men enbart ålder räcker inte för att något ska räknas som fornlämning. Lämningen ska även vara ”varaktigt övergiven” och ha ”tillkommit genom äldre tiders bruk”. Alla tre villkoren måste uppfyllas för att ett objekt ska räknas som fornlämning.

Figur 11. RTK-GPS ersätter teodolit, latta, måttband och tumstock. Foto: Arkeologgruppen.

TEKNIKEN

Den digitala revolutionen har förändrat vardagen för oss alla och naturligtvis har den skapat nya förutsättningar för arkeologerna. Förändringarna har skett gradvis men en arkeologisk undersökning år 2021 har inte mycket gemensamt med en undersökning år 1978. Redskap och verktyg är sig dock tämligen lika, men dokumentationen görs med nya och effektivare metoder. År 1978 ritades alla planer och sektioner för hand, inmätta med måttband och tumstock, avvägda med teodolit och latta. Dessa lämnades sedan för renritning när undersökningen var klar. Alla beskrivningar skrevs för hand och samlades i pärmar. Fotografering skedde oftast med spegelreflexkamera, som gav bra bilder, men som egentligen var konstruerade för en studiomiljö inomhus. Framkallning skedde vanligen efter undersökningens slut. År 2021 görs inmätningar med GPS och kan samma dag ses på plan i den fältdator som alla arkeologer har. Planer kan justeras och kompletteras och eventuella fel rättas till på plats. Foto sker med digitalkamera och resultatet kan ses direkt. Med den goda kvalitet som numera är även på mobiltelefonernas kameror kan man till och med dokumentera med telefonen.

SJÄLVA GRÄVANDET

Grävmaskinen är sedan lång tid ett givet inslag vid arkeologiska undersökningar. Utan grävmaskin kan endast mycket små, begränsade ytor tas upp och varje projekt skulle ta oändligt lång tid. Även maskinparken har genomgått stora förändringar sedan år 1978. Främst är introduktionen av rototilt (som gör att skopan kan vinklas och vridas nästan hur som helst) och gripklon som gör att maskinen numera är så mycket mer användbar. Även maskinförarna har utvecklat en stor kompetens på området, där precision betyder mer än antalet lass i timmen.

Bemanningen av en undersökning ser också annorlunda ut idag. År 1978 fanns där ofta ett fåtal arkeologer som främst fungerade som arbetsledare och ansvariga för all dokumentation. En stor del av grävandet sköttes av ”grovisar”, kort för grovarbetare, egentligen ett samlingsnamn för medarbetare som saknade arkeologisk utbildning. Kadern kunde vara en blandning av arbetslösa ungdomar och personal från det aktuella bygget. Många utvecklade både intresse och kompetens men saknade den arkeologiska grunden. Idag bemannas grävningarna regelmässigt med yrkesverksamma arkeologer med minst en fil. kand. i bagaget. Alla gräver och dokumenterar.

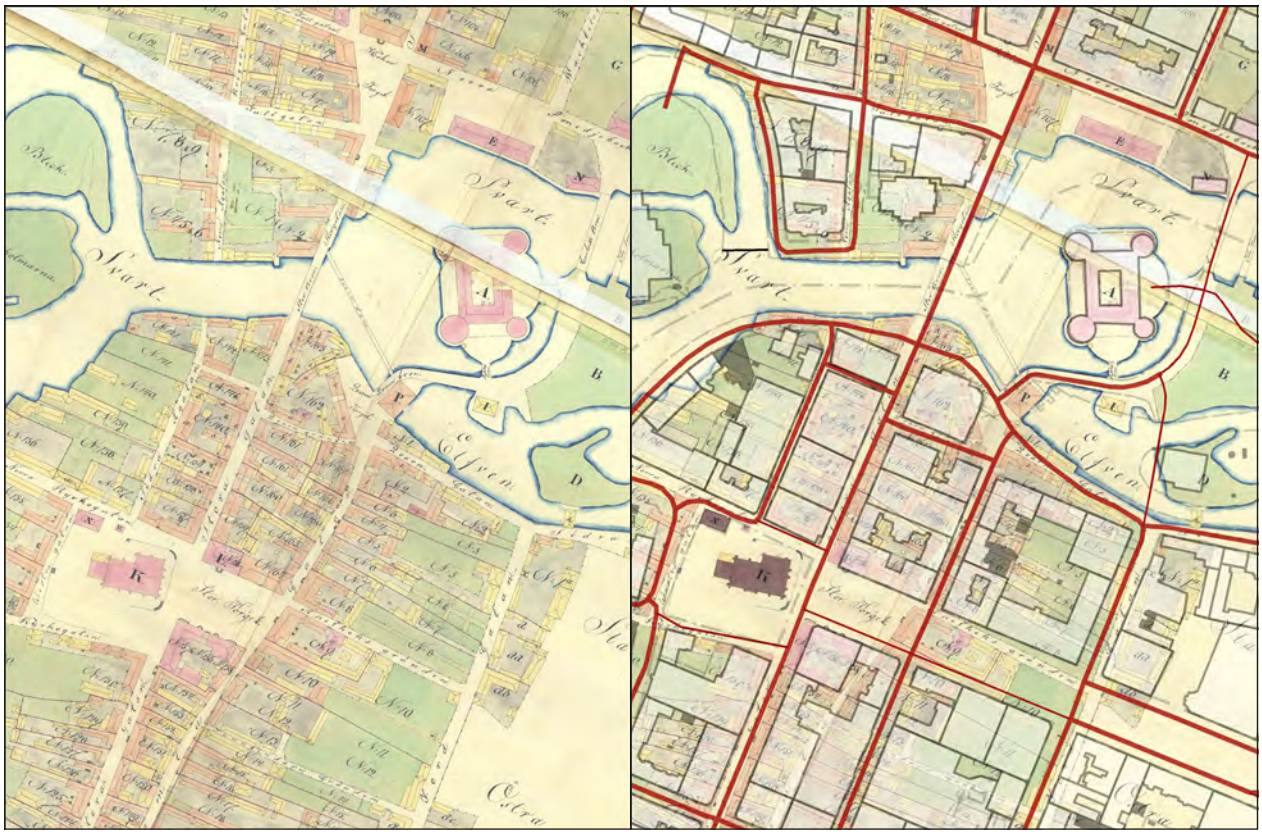

Figur 12. Förändringar i stadsplanen blir särskilt tydliga vid överlägg av fastighetskartans vägnät, kvarter och bebyggelse. Exemplet ovan visar 1822 års karta över Örebro med och utan moderna inslag.

EFTER UNDERSÖKNINGEN

Även vid efterarbetet har stora möjligheter öppnats genom de digitala medierna. Vid stadsgrävningar är allt äldre kartmaterial av vikt för att tolka den ofta förvirrande bild som verkligheten i schaktet erbjuder. År 1978 och ännu en bit in på 2000-talet fanns kartor att studera i pappersform hos Lantmäteriverket i Gävle eller möjligen på ett regionalt lantmäterikontor, i vårt fall i Örebro. Idag finns de flesta äldre kartor i digital form tillgängliga via internet. De kan med några enkla (digitala) handgrepp rektifieras, det vill säga i görligaste mån anpassas till moderna kartor. De kan läggas i olika lager för att studera utveckling över tid, de kan med andra ord bli ett aktivt analytiskt verktyg.

Skriftliga källor finns också tillgängliga via internet, till exempel kyrkliga och kamerala arkiv, ortnamnsarkiv och Det Medeltida Sverige, ett pågående forskningsprojekt som kartlägger medeltida bebyggelse i Sverige.

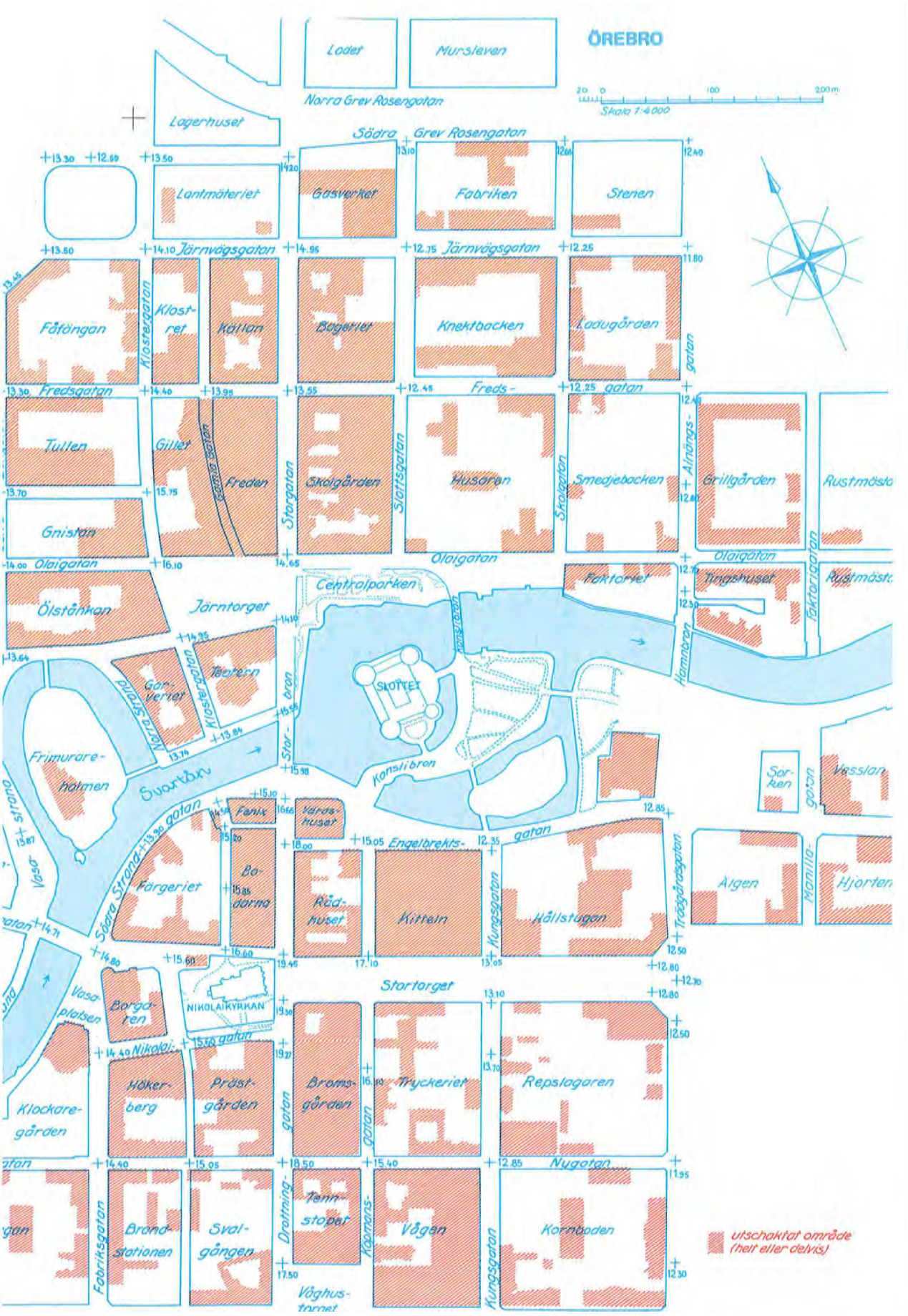

Figur 13. Karta med bedömning av utschaktade områden i centrala Örebro. Ej i skala. (Medeltidsstaden 9, fig. 7)

Medeltidsstaden 9, Örebro – drygt 40 år senare, hur väl har den stått sig?

Volymen om Örebro kom som sagt att få nummer 9. Den publicerades år 1978 och författare var Lars Redin. Sammanställningen av arkeologiska observationer och undersökningar omfattar 32 punkter, redovisade på karta 6 i rapporten. Av de 32 punkterna kan dock bara cirka 10 klassificeras som undersökningar, det vill säga undersökta och redovisade av arkeolog. Många av de övriga kommer från tidningsnotiser som har ett begränsat värde. I princip samtliga noteringar är från den centrala grusåsen. Det arkeologiska underlaget är med andra ord tämligen magert. Författaren diskuterar kring bakomliggande orsaker (1978:32). Hur mycket schaktades bort kring det förra sekelskiftet, när äldre trähus lämnade plats för flervåningsstenhus försedda med källare? Vad betydde bristen på lagskydd för stadslager, som krävde insatser från lokala eldsjälar för att äldre lämningar alls skulle uppmärksammas? Eller är det grusåsens snabba nedbrytning av organiska material som gjort att spåren är så obetydliga att de inte noterats?

Redin gör en betydelsefull analys av stadens utveckling. Utgångspunkten är främst Bertil Waldéns stadshistoria från år 1945. Han polemiserar i vissa frågor mot Waldéns åsikter, till exempel att tyska köpmän spelade en avgörande för stadens grundande och att stadsplanen därmed hade tyska ideal. Redin fastslår dock i likhet med Waldén att Örebro ”vid medeltidens slut [var] en tämligen obetydlig provinsiell stadsbildning” (1978:36). Staden ska främst ha sin existentiella grund i marknad, militär betydelse och kronans förvaltning och dess ämbetsmän (1978:41).

Hur ter sig då Medeltidsstaden 9 drygt 40 år senare? Har den använts som det var tänkt, som ett underlag både för antikvarisk hantering och för samhällsplaneringen? Varar det vetenskapliga värdet? Den sistnämnda frågan är lättast att besvara. Rapporten används och refereras i alla arkeologiska rapporter som behandlar staden Örebro. Det är inte bara faktadelen som hänvisas till, även Redins analys av stadens utveckling är fortfarande relevant. Faktadelen om arkeologiska observationer hade tjänat på att vara mer utförlig och med bättre källhänvisningar. Den geotekniska sektionen med marknivåerna var nog mera av ett önsketänkande, att man skulle kunna kartlägga staden under jord för att ha som planeringsunderlag vid planerade exploateringar. Variationerna är alltför stora även inom kvarteren, till och med inom enskilda tomter. Detta är en av slutsatserna från senare års undersökningar. Örebro vilar till stor del på utfylld mark. Stadens topografi var avsevärt mer kuperad och varierad än man kan ana idag.

Ett generellt problem, som inte bara gäller för Örebro, är att rapporten ibland använts som ett facit över det medeltida Örebro. Särskilt kartan med utschaktade områden (fig 7 i rapporten) har fått många, framförallt planerare, att tro att här är det fritt fram. Detta trots att rapporttexten manar till försiktighet eftersom underlaget endast utgörs av en utvändig besiktning av stadens byggnader. Det hade också varit bra om själva kartan hade försetts med tydlig text som upplyste om att kartan endast var hypotetisk. Detta eftersom den ofta kopierats och spritts vidare utan tillhörande ”varningstext”. Slutligen är det klokt att hålla i minnet vad projektledaren Hans Andersson skrev långt senare: ”Medeltidsstaden var bara en etapp på vägen” (2009:224).

Figur 14, nästa sida. Schaktningsövervakning vid Örebro slott. Foto: Arkeologgruppen.

Kvarter i Örebro med arkeologiska åtgärder

I kapitlet används en enkel tabell som sammanfattning för varje kvarters arkeologiska historia. Kategorin *typ* handlar om typen av arkeologiskt uppdrag. Dessa förkortas med:

- *A k = Arkeologisk kontroll*
- *AU = Arkeologisk undersökning*
- *FU = Arkeologisk förundersökning*
- *SchÖ = Schaktövervakning*
- *Utr = Arkeologisk utredning*

Konstruktion visar enbart den huvudsakliga typen av konstruktion/er, inte samtliga förekommande. Lager visar eventuell förekomst av kultur- eller odlingslager. Botten anger om undersökningen nått orörd nivå samt jordart. Om botten inte nåtts eller om uppgift saknas i rapporten markeras det med ett streck. Datering anger äldsta kända datering, oftast avgränsad till århundrade eller intervall. Om flera dateringar anges, betyder det att undersökningen omfattat flera tidsmässigt separata perioder. Underlag kopplar till kolumnen för datering, om den baseras på fynd eller på naturvetenskapliga analyser (kolprov, dendrokronologi) och/eller på stratigrafi, det vill säga lagerföljden vid undersökningen. Slutligen kolumnen ref som anger vilken rapport fakta har hämtats från och var den intresserade kan hitta mer information. Mera utförliga referenser återfinns i referenslistan i slutet av rapporten. Förkortningen AiS står för Arkeologi i Sverige som beskrevs i inledningskapitlet. Redovisningen börjar från kvarteret Kilen i norr och slutar vid Oxgropen i söder.

Till varje kvarter finns en modern karta som visar kvarterets läge inom staden och ett utsnitt ur en äldre stadskarta där konturen av det aktuella kvarteret markerats. På den moderna kartan har även läget för de arkeologiska uppdragen markerats, färgkodade efter typ av undersökning:

Utpricknigen av dessa är inte exakt men är tänkt att ge tillräcklig orientering. I vissa fall är inte undersökningsområdets läge känt. Då syns bara en prick som en schablon i kvarteret.

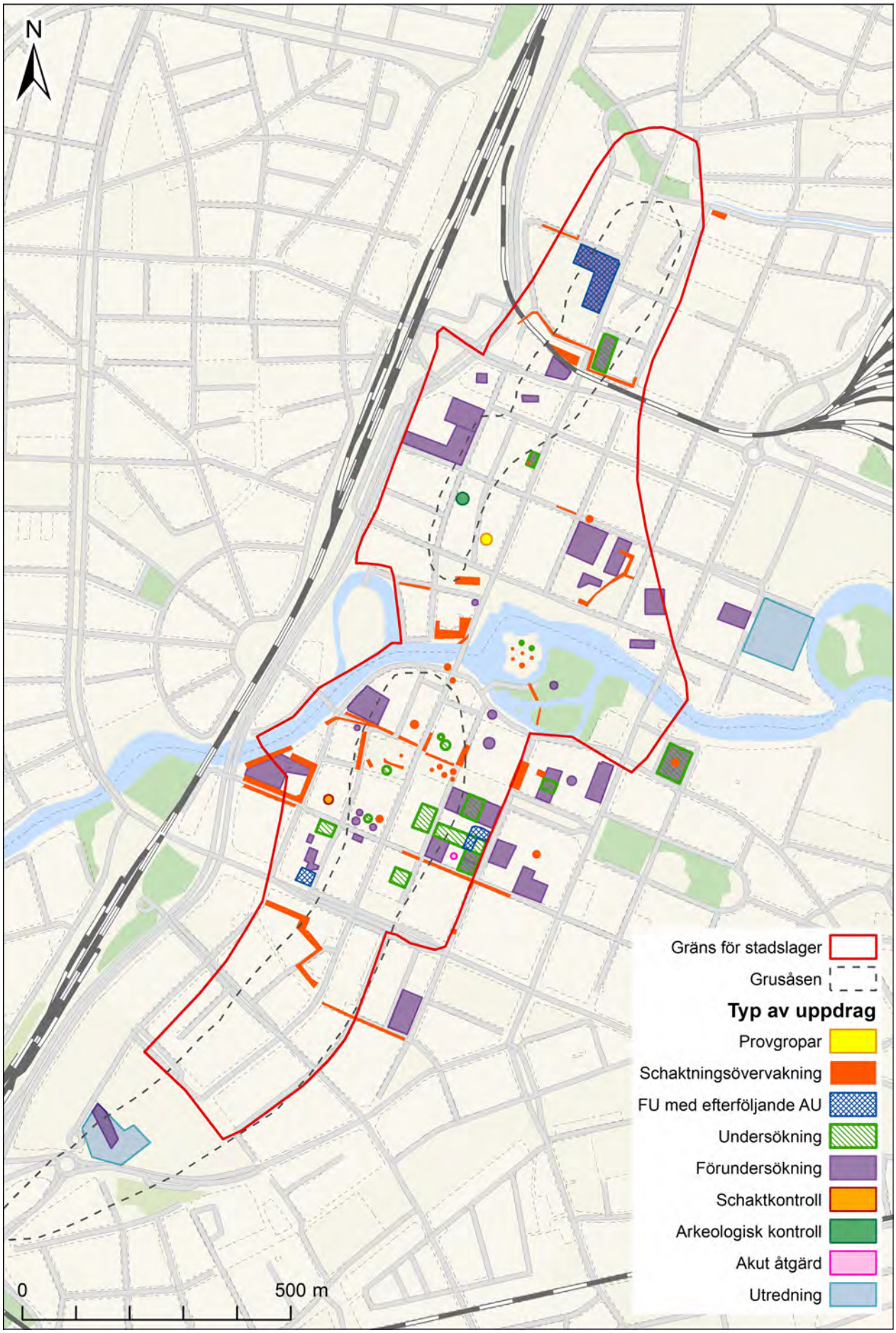

Figur 15. Arkeologiska åtgärder fördelade efter typ av undersökning. Skala 1:10 000.

Figur 16. Till vänster: kvarteret Kilen markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Kilen

Kvarteret ligger vid Lillåns södra strand, mellan Slottsgatan och Skolgatan, strax öster om stadslagret Örebro L1980:4669. I närheten är den troliga platsen för den gamla bron över Lillån, som antas ha gett namn åt Längbro församling. Att döma av tillgängligt kartmaterial saknar kvarteret bebyggelse innan 1800-talet.

Typ	SchÖ
Konstruktion	bebyggelse
Lager	–
Botten	–
Datering	1800-tal
Underlag	karta, stratigrafi
Ref	Bergqvist 2007.2

• ARKEOLOGI

En mindre schaktningsövervakning utfördes i kvarteret under hösten 2006. Den visade enbart rester av bebyggelse från som äldst 1800-talet. En dendrodaterad bjälke gav dock en datering till 1625–26 AD. Kontext och övriga omständigheter talade dock för att bjälken representerade återanvänt virke.

• NY KUNSKAP

Bjälken tyder på bebyggelse inom närområdet under början av 1600-talet.

• POTENTIAL

Kanske kan ”Längbron” hittas här, porten från norr till staden Örebro?

Figur 17. Till vänster: Olaus Petri 3:25 markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Olaus Petri 3:25

Kvarteret Olaus Petri är inget kvarter i vanlig bemärkelse. Det används som samlingsnamn för äldre industrimark och mindre markstycken som övergått i kommunens ägo. Ett exempel på detta är rubrikens 3:25 som är en mindre äga omedelbart norr om den gamla Köping-Hultsjärnvägen. I norr vidtar kvarteret Vilan, i söder kvarteret Lantmäteriet. Kvartersindelningen här är av sent datum. Den har gjorts först när järnvägen flyttade ut härifrån vilket skedde stegvis under 1900-talet. Köping-Hultsjärnvägen, som började byggas strax efter år 1850, har präglat området, som dessförinnan tros ha haft enklare bebyggelse av 1800-talskaraktär.

Typ	SchÖ
Konstruktion	–
Lager	kulturlager
Botten	lera
Datering	1700-tal, 1800-tal
Underlag	keramik, stratigrafi
Ref	Ramström 1999.5

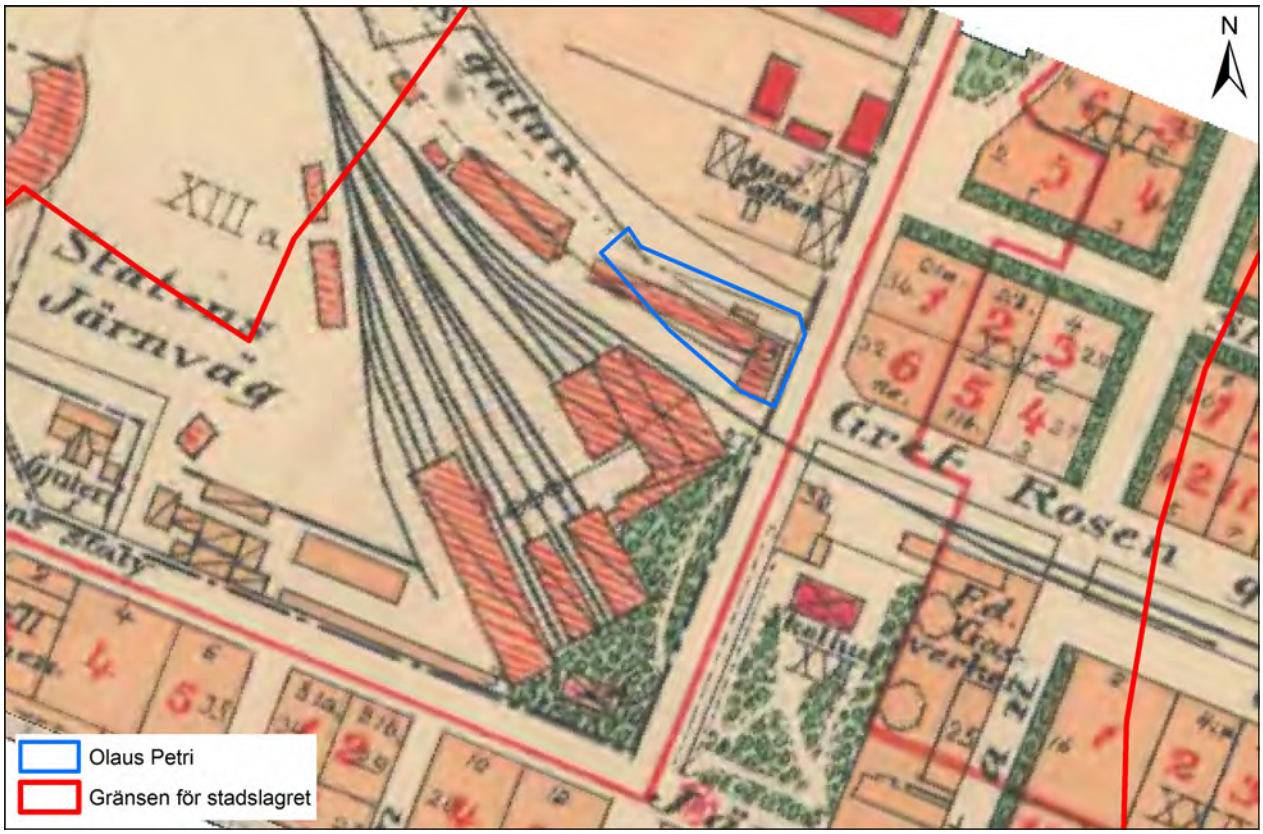

Figur 18. Ett område helt präglat av järnvägar. Kartan från år 1914 rektifierad med kvarteret markerat i blått.

- ARKEOLOGI

En schaktövervakning som omfattade sammanlagt 30 kvadratmeter utfördes under år 1998. Rester av konstruktioner bedömdes vara från 1800-talet. Mindre kulturlager påträffades. I dessa fanns fynd med datering till 1700–1800-tal, enstaka keramik, möjligen från slutet av 1600-talet.

- NY KUNSKAP

Kulturlagren visar på aktivitet inom området tidigare än vad som antogs innan dess.

- POTENTIAL

Här kan belysas stadens expansion mot norr. Den tidigare undersökningen visade att fler lämningar fanns bevarade än vad man kunde tro utifrån sentida markanvändning.

Figur 19. Till vänster: kvarteret Vilan markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Vilan

Kvarteret Vilan är i princip lika med tomten för Örebro hospital, så som den kan bedömas från äldre skriftliga källor. Hospitalet hade sitt ursprung i det närbelägna karmeliterklostret. Efter reformationen avvecklades klostret och dess institutioner snabbt. Byggnaderna antas ha rivits med eventuell återanvändning som byggnadsmaterial till slotts- och kyrkobyggnader. I stället för den rudimentära sjukvård som tillhandahållits av munkarna inrättades ett hospital för samma syfte.

Hospitalet för en relativt anonym tillvaro i de skriftliga källorna (se dock Pontén 1975). Föga detaljer är kända om de byggnader som ingick i hospitalet men man kan utgå från att här fanns bodar, fähus, visthus och brunn, förutom själva hospitalsbyggnaden (eller -byggnaderna). År 1661 byggdes även en kyrka avsedd för hospitalet, St Andreae kyrka. Kyrkan blev dock relativt kortvarig. Den avvecklades och revs år 1779. Hospitalet drevs sedan med lite olika inriktning och omfattning till år 1892 när Örebro Lasarett ute på Alnängarna togs i bruk. Området har dock använts inom vårdverksamhet in i modern tid och gör så i viss mån fortfarande.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	husgrunder	–	lera	1700–1800-tal	karta, skriftligt	Ljung 1993.90
FU+AU	–	–	åsgrus	1600–1700-tal	keramik	Bergold 1996.19
SchÖ	–	odling	–	1700-tal	stratigrafi	Bergold 2011.5
SchÖ	1 stolphål	odling	lera			Balknäs 2019.15

ARKEOLOGI

Fyra arkeologiska uppdrag har berört kvarteret Vilan. Två av dessa har resulterat i tydliga spår av en äldre begravningsplats. Vid undersökningen år 1992 påträffades rester av minst 48 individer. Av dessa var cirka 2/3 män, ”inte speciellt gamla eller sjuka individer”. Tolkningen vid båda undersökningarna är att benen kommer från en hospitalskyrkogård eller från den rivna Längbro kyrka, vars exakta läge inte är känt. Dock bör tilläggas att inga gravar påträffades. Samtliga ben kom i omrörda lager. Inga konstruktioner påträffades som var äldre än från 1800-talet. Fynden vid 1992 års undersökning, som också kom i omrörda lager, kunde främst dateras till 16- och 1700-talet.
Resterande två uppdrag rörde sig om schaktningsövervakningar i gatumark, omedelbart söder respektive norr om kvarteret. Vid båda konstaterades odlingslager med en äldsta datering till 1700-talet.

NY KUNSKAP

Lokalisering av äldre kyrkogård med två alternativa ursprung.

POTENTIAL

Stor då fortfarande många frågor återstår kring ursprunget för de gravar som tidigare påträffats. Medeltida kyrkogård eller hospitalskyrkogård? Och var låg egentligen Längbro kyrka? Kvarteret Vilan gömmer nog en del av svaren ...

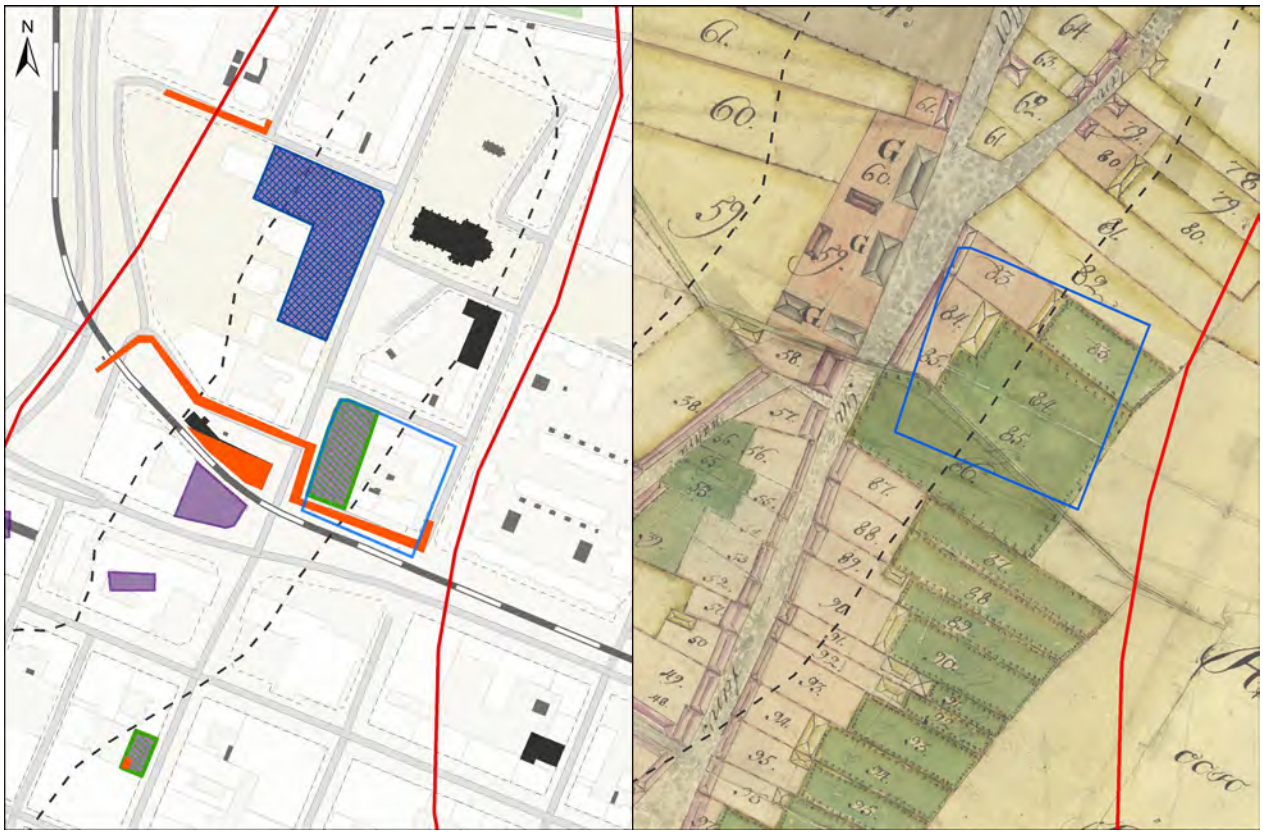

Figur 20. Till vänster: kvarteret Lodet markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Lodet

Kvarteret Lodet återfinns tvärs över Storgatan från kvarteret Vilan. Storgatans sträckning följer här i stort den medeltida landsvägen norrut från Örebro. Inom närområdet fanns under 1600-talet stadens staket och den norra tullen. Under medeltiden tillhörde området sannolikt Längbro socken men senast under 1600-talet ingår det i stadsförsamlingen S:t Nikolai. Under 1700-talet sker sedan en tomtindelning och på Eric Nybergs karta från år 1782 syns tre tomter inom det blivande kvarteret Lodet. Bebyggelsen följer Storgatan medan övriga delar av tomterna upptas av uthus och odlingsmark. Utvecklingen fortsätter under 1800-talet då bebyggelsen får karaktären av kringbyggda stadsgårdar. Kvarteret har då inlemmats i den växande staden.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	bebyggelse	kultur–lager	sand	1600-tal–1800-tal	keramik, stratigrafi	Ramström 2011.18
AU	bebyggelse	odling	sand	1600-tal–1800-tal	keramik, stratigrafi, mynt, makro	Ramström 2014.6
SchÖ	stensyll	–	–	1700-tal?	stratigrafi	Bergold 2011.5

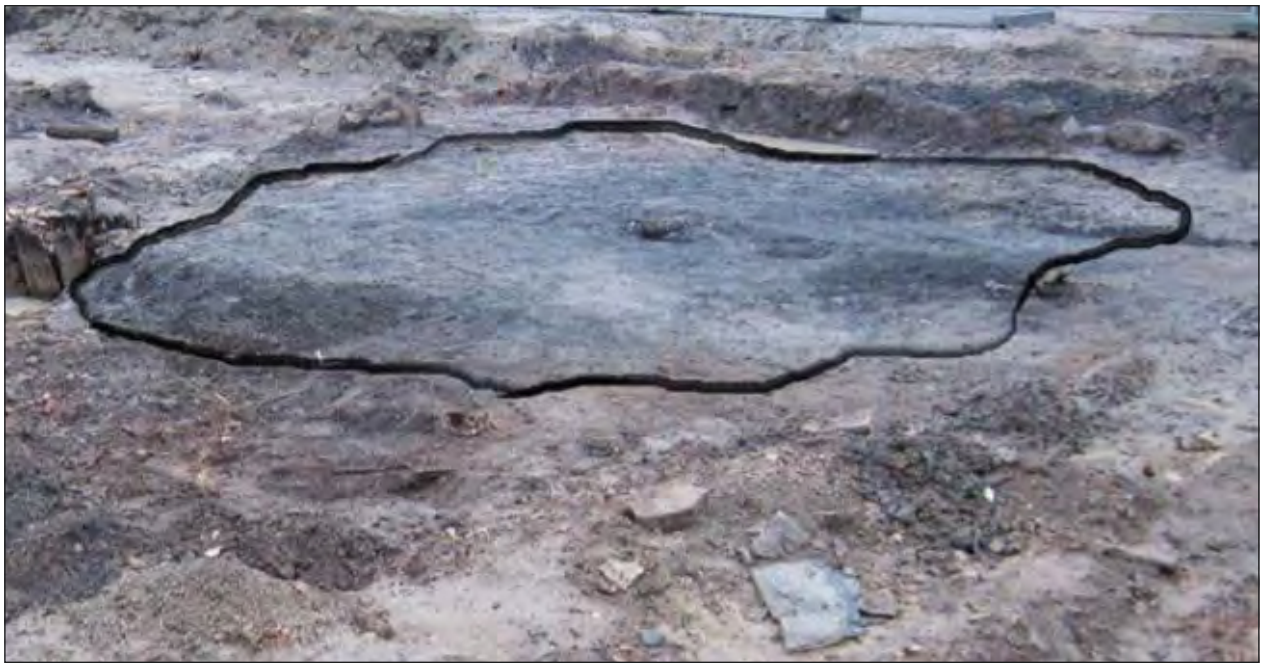

Figur 21. Området inringat med svart är en tobaksodling efter cirka 250 år. Foto: Arkeologgruppen.

ARKEOLOGI

En förundersökning inom kvarterets västra del genomfördes år 2011, följt år 2013 av en arkeologisk undersökning inom samma arbetsområde. Efter förundersökningen gjordes en fasindelning med fyra faser. Denna reviderades vid den arkeologiska undersökningen till tre faser med annan gränsdragning än vid förundersökningen. Den reviderade fasindelningen återges nedan.

Fas 1: 1660–1780. Representeras av tobaksodling, en gårdsplan, en avfallsbinge och en sopgrop. Ingen bebyggelse.

Fas 2: 1780–1850. Ekonomibyggnader, uthus och källare.

Fas 3: 1850–cirka 1945. Fas i nyare tid, översiktligt redovisad.

Tilläggas bör att de äldre bostadshusen inte berördes av undersökningen då resterna av dem återfinns under dagens gatumark. Storgatan har breddats avsevärt sedan 1800-talet. Undersökningarna kom följaktligen främst att beröra före detta innergårdar.

Vid en schaktningsövervakning för fjärrvärme i gatumark gjordes en smärre iakttagelse vid hörnet Slottsgatan-Norra Grev Rosengatan, lika med Lodets sydöstra hörn. Där noterades en del av en syllstensgrund samt en äldre träränna. Ingen datering finns men kontexterna tolkas som kommande från bebyggelse som revs när Köping-Hultsjärnvägen byggdes under 1850-talet.

NY KUNSKAP

Lodet ger prov på typisk enklare bebyggelse som växer vid infarten till städer. Den liknar mer bybebyggelse till strukturen och rymmer ofta de obesuttna, att jämföra med malmarna i många andra städer. Undersökningarna flyttade tidsgränsen cirka 100 år bakåt i förhållande till kartorna.

POTENTIAL

I framtiden skulle det vara intressant att undersöka resterna av de bostadshus vars innergårdar gav ovanstående givande resultat.

Figur 22. Till vänster: kvarteret Lagerhuset markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Lagerhuset

Lagerhuset som kvartersbildning är ett resultat av Köping-Hultsjärnvägens markanspråk. På den äldsta stadskartan, Johan Torings från år 1652, ter sig området som obebyggt, men genom området löper en väg som utmynnar vid Hospitalsbron över Lillån. Vägen har på senare kartor namnet Tingstugatan. Partiet kring det blivande kvarteret Lagerhuset kallas för övrigt ”Tingstugubacken” i äldre handlingar, vilket antyder en topografisk företeelse som försvunnit. Under 1700-talet växer bebyggelse upp längs Tingstugatan. Det rör sig om enklare gårdar, bebodda bland annat av timmermän och stensprängare. År 1843 härjades området mellan hospitalet i kv Vilan och nuvarande Järnvägsgatan av en brand som ödelade cirka 25 gårdar. Tomterna köptes därefter in av staden och upplåts för byggandet av Köping-Hultsjärnvägen som inleddes i början av 1850-talet. Området kom sedan att domineras av järnvägen in i modern tid.

Typ	FU
Konstruktion	–
Lager	odling
Botten	åsgrus
Datering	–
Underlag	–
Ref	Bergold & Knabe 2016.48

GEOMETRISK Afritningh
På Örebroo Staads, hwarest äro observerat gatwunt allena, och inga
Tompter i synnerhet distinguerade, såsom och någna Ladhur,
och Bodhar, som ståår sorskilt bredh innan Staketen.
1652 af Johan Toring.
Notarum Explicatio
A — Stadsens Ladhur som ståå innom Staketen
B — Bodhar som ståå ... utom Staden
C — Porter eller badstugur
D — Åhr Wågehuuset
E — Tull stugurna
F — Båtsmans stugur
G — Häradz tingstugu och bod
H — Miöl Quarnen
I — Slachtarhuus
1 — Slottsens träbyggningar
2 — Slottsens Stallar
3 — Slottzens Ruedior
4 — Trägårdz stugan
5 — Sågquarn
6 — Bodhar
7 — Slottzens badstuger
Slots Trägården
Slotz Trägården
Örebroo

• ARKEOLOGI

Cirka 1000 kvadratmeter inom kvarterets östra del förundersöktes år 2016. Då konstaterades att järnvägen och anslutande anläggningar, till exempel verkstäder och lokstallar, raderat ut alla spår av äldre bebyggelse. Endast en mindre rest av ett äldre odlingslager påträffades. Förundersökningen kan dock inte sägas ha fastlagt att kvarteret som helhet saknar äldre lämningar, då den endast omfattade cirka 20% av kvarterets yta.

• NY KUNSKAP

Äldre bebyggelse helt utraderad inom de ytor som undersöktes. Dock har huvuddelen av kvarteret inte undersökts.

• POTENTIAL

Finns ännu då endast en mindre del av kvarteret undersökts. Eventuella äldre lämningar kan ge information om en del av staden som är föga känd från skriftliga källor.

Figur 23, föregående sida. Johan Torings "geometriska afritning" från år 1652 är den äldsta kända stadskartan från Örebro.

Figur 24. Till vänster: kvarteret Lantmäteriet markerat i blått. Till höger: samma område markerat på 1822 års karta.

Lantmäteriet

Inom gränserna för detta kvarter låg Örebros enda kloster/konvent. Det tillhörde karmeliterorden och ska ha grundats åren innan år 1450. Det hann inte uppnå någon vare sig större omfattning eller betydelse innan reformationen från och med år 1527. Byggnaderna revs men grundmurarna fanns kvar och grävdes fram efter stadsbranden år 1843. Murar upp till 3 alnar (knappt 1,80 meter) höga rapporterades och en grundritning från denna tidiga utgrävning finns bevarade. Tyvärr schaktades allt detta bort i samband med järnvägsbygget.

Förutsättningarna för kvarteret Lantmäteriet påminner i övrigt starkt om kv Lagerhuset. Tingstugatan passerade även här, bebyggelse noterades längs gatan under 1700-talet och branden år 1843 härjade även detta kvarter. Därefter förlades lokstallar och andra byggnader för järnvägens räkning till området. Kvartersbildningen är följaktligen gjord i modern tid. Under 1990-talet byggdes Örebro polishus som nu upptar en stor del av kvarteret.

Typ	FU
Konstruktion	bebyggelse
Lager	–
Botten	–
Datering	1700-tal–1800-tal
Underlag	kartor
Ref	AiS 1994

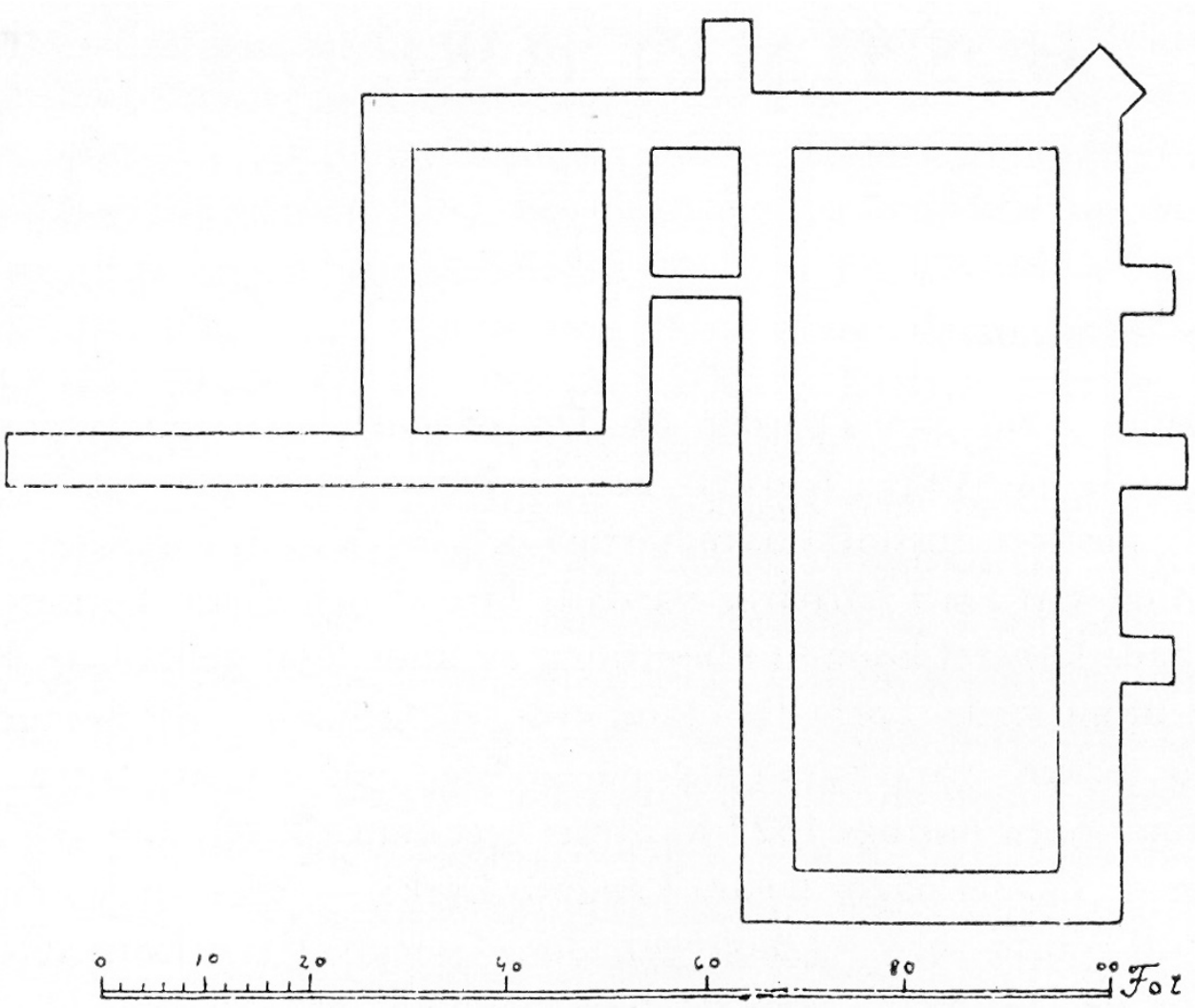

- ARKEOLOGI

En förundersökning gjordes år 1990 inför bygget av polishuset. Då påträffades bebyggelselämningar från 1700- och 1800-talet. Inga spår fanns av klostertiden. Kartstudier som gjordes i samband med undersökningen pekar dock på att klosterområdets centrala delar kan lokaliseras till nuvarande Järnvägsgatan, direkt söder om kvarteret Lantmäteriet.

- NY KUNSKAP

Klosterlämningarna sannolikt bortröjda under järnvägsperioden. Kartstudier som ingick i undersökningen kunde dock visa att lämningar kan finnas kvar längre söderut, under Järnvägsgatan.

- POTENTIAL

Det vore konstigt om inte några lämningar av klostret finns kvar ...

Figur 25. Grundplan över ruinerna av karmeliterklostret, upprättad av C J von Schützen år 1847. Källa: Wikipedia.

Figur 26. Till vänster: kvarteret Porten markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Porten

Även kvarteret Porten har en bakgrund som liknar Lagerhuset och Lantmäteriet. Området tycks dock sakna bebyggelse ända fram till järnvägstiden, alltså cirka 1850. Det ingår då i den mark som Köping-Hultsbolaget får disponera för station och lokstallar med mera. I modern tid har kvarteret inrymt busstation för länstrafiken.

Typ	FU
Konstruktion	–
Lager	odling
Botten	lera
Datering	1440–1640 AD 1640–1950 AD
Underlag	^{14}C
Ref	Alström 2007.81

ARKEOLOGI

En förundersökning utfördes år 2007 inför omfattande nybygge inom kvarteret. Förundersökningen förstärkte den bild som ges av äldre kartmaterial. Inga spår av bebyggelse fanns som var äldre än från järnvägstiden. Rester fanns av odlings-/betesmark. Två ^{14}C-analyser visade dock äldre värden, det ena inom intervallet 1440–1640 AD. Proven togs i vad som tolkades som äldre odlingshorisonter. Det är dock osäkert vad värdet kan stå för, men det kan inte uteslutas att odling skett på platsen redan vid denna tid.

NY KUNSKAP

Odling har sannolikt skett inom kvarterets område redan vid medeltidens slut/nya tidens inledning.

POTENTIAL

Osäkert vilken omfattning den antydda odlingen haft, men ^{14}C-dateringen anger verksamhet inom området innan de äldsta kartorna.

Figur 27. Till vänster: kvarteret Fåfängan markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Fåfängan

Det dröjer länge innan stadsbebyggelsen når kvarteret Fåfängan. På Eric Nybergs stadskarta från år 1782 gränsar området mot Västra Jordgatan som är lika med den bebyggda stadens gräns mot väster. En stor del av det blivande kvarteret utgörs av en trädgårdstomt tillhörande borgmästaren Johan Eric Bergström. Borgmästaren själv bor tvärs över gatan, men med huvudbyggnaden längs Gamla Gatan. Bilden har inte ändrat sig särskilt mycket på 1822 års karta. Trädgården tillhör då ”Doctor Strömberg” och tycks även indelad i mindre enheter, separerade av gångar. Enligt kartans protokoll finns även en källare inom tomten. Gränsen mot Västra Jordgatan upptas av logar tillhöriga Doctor Strömberg och andra av stadens borgare. Trädgården och logarna verkar ha undkommit stadsbranden år 1843, men förändringens tid kommer ändå snart. I den nya stadsplanen som upprättas år 1854, efter nästa stora brand (som dock inte berörde den norra delen av staden), har kvarteret Fåfängan hittat sin nuvarande form. Där byggde tändsticksfabrikören Segelberg snart sitt palatsliknande hus längs den nyanlagda Östra Bangatan. En del av trädgården fanns dock kvar i kvarterets östra del.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	odling	lera	sent 1800-tal	skriftligt	Bergold 2005.20
FU	–	odling	lera	sent 1800-tal	stratigrafi	Bergold & Larsson 2017.11

Figur 28. Segelbergs tändstickspalats från den dåvarande Järnvägsparken.
Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Sam Lindskog.

- ARKEOLOGI

Två arkeologiska förundersökningar har gjorts i kv Fåfängan. De gav entydiga resultat. Marken är fylld av äldre källargrunder och installationer och mycket få mer ursprungliga ytor återstår. Dessa innehöll dock rejäla odlingslager, vilket överensstämmer väl med äldre kartbilder. Den makrofossilanalys som gjordes år 2017 visade inga anmärkningsvärda resultat, men kunde bekräfta att odling skett i området. Inga rester av bebyggelse äldre än slutet av 1800-talet påträffades.

- NY KUNSKAP

Trots omfattande byggande i sen tid så fanns rejäla odlingslager på några ytor.

- POTENTIAL

Vid eventuella kommande exploateringar borde här finnas potential för en närmare studie av frömaterialet då trädgården förefaller att ha varit av ovanlig omfattning jämfört med standard inom staden.

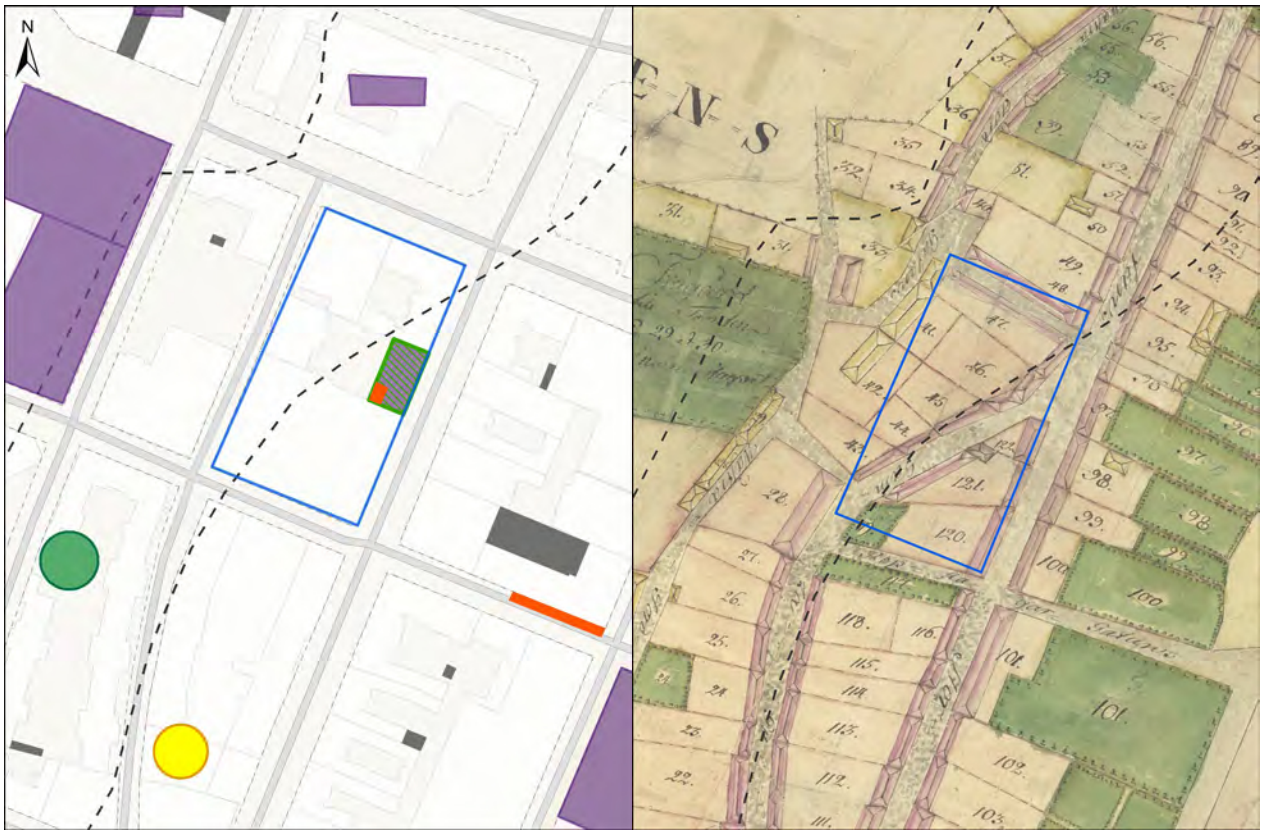

Figur 29. Till vänster: kvarteret Källan markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Källan

Kvarteret återfinns inom stadens gränser på Johan Torings karta från år 1652, men utan att närmare detaljer ges. På Eric Nybergs karta från år 1782 ser vi fullt utbyggda stadskvarter. Boningshusen radar upp sig längs Storgatan, men också på båda sidor om Gamla Gatan. Gatans gamla sträckning löper diagonalt genom kvarteret innan den mynnar ut i Storgatan, ungefär vid dagens korsning Storgatan-Järnvägsgatan. I kvarterets nordvästra del, i gränszonen mot kvarteret Klostret, ligger stadens exekutionsplats. Rester av den kan idag möjligen återfinnas under Gamla Gatan. Vid platsen låg även stadens äldre tingshus.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	stensyll, stenläggning	kultur–lager	åsgrus	1550–1650	glas	Bergold 2003.8
AU	byggnad, kulvert	kultur–lager	åsgrus	1500-tal–1700-tal	konstruktioner, kartor, stratigrafi, keramik	Pettersson 2004.7
SchÖ	källare	kultur–lager	–	–	–	Pettersson 2004.7

Figur 30. En vanlig innergård i kvarteret Källan. Fotot taget någon gång före år 1903. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/B. Hakelier.

ARKEOLOGI

En tomt inom kvarterets östra del, Källan 10, undersöktes åren 2002–2003. För gamla örebroare var den känd som platsen för biografen Röda Kvarn. En viktig slutsats av undersökningarna var att betydligt mer fanns bevarat än den bedömning som gjordes i MS 9 (Pettersson 2004:8). Dock var större delen av tomten utschaktad men ett cirka 300 kvadratmeter stort kulturlager återfanns i tomtens östra del.

I rapporten från den arkeologiska undersökningen redovisas en indelning i tre faser:

Fas 1: slutet av 1500-talet–mitten av 1600-talet.

Fas 2: mitten av 1600-talet–slutet av 1600-talet.

Fas 3: slutet av 1600-talet–1700-talet.

Dateringen av faserna 1–2 baseras på en sammanvägning av konstruktioner, äldre kartmaterial, stratigrafi och keramikfynd.

Nämnas bör även en arkeologisk kontroll som utfördes år 1981 inom fastighetens sydvästra del. Då dokumenterades en valvslagen källare med anslutande kulturlager. Uppgifter om närmare datering av källare och lager saknas.

En schaktningsövervakning i Fredsgatan omedelbart söder om kv Källan gjordes år 2017. Det mesta var förstört av sentida markarbeten, men några smärre fickor av äldre skikt fanns. Det rörde sig om rester av kulturlager, stensyllar och stenläggningar. Enstaka fynd och stratigrafiska iakttagelser gör att en datering till 15–1700-talet föreslås.

NY KUNSKAP

Betydligt mer fanns bevarat än vad som kunde misstänkas utifrån MS 9. Dateringarna till tre faser gav viktig information angående bebyggelsen på norr där vi har få andra källor. Fyndmaterialet var relativt sparsamt men gav ändå en inblick i vardagen för stormaktstidens örebroare.

POTENTIAL

Avsevärd men antalet möjliga ytor är mycket begränsade.

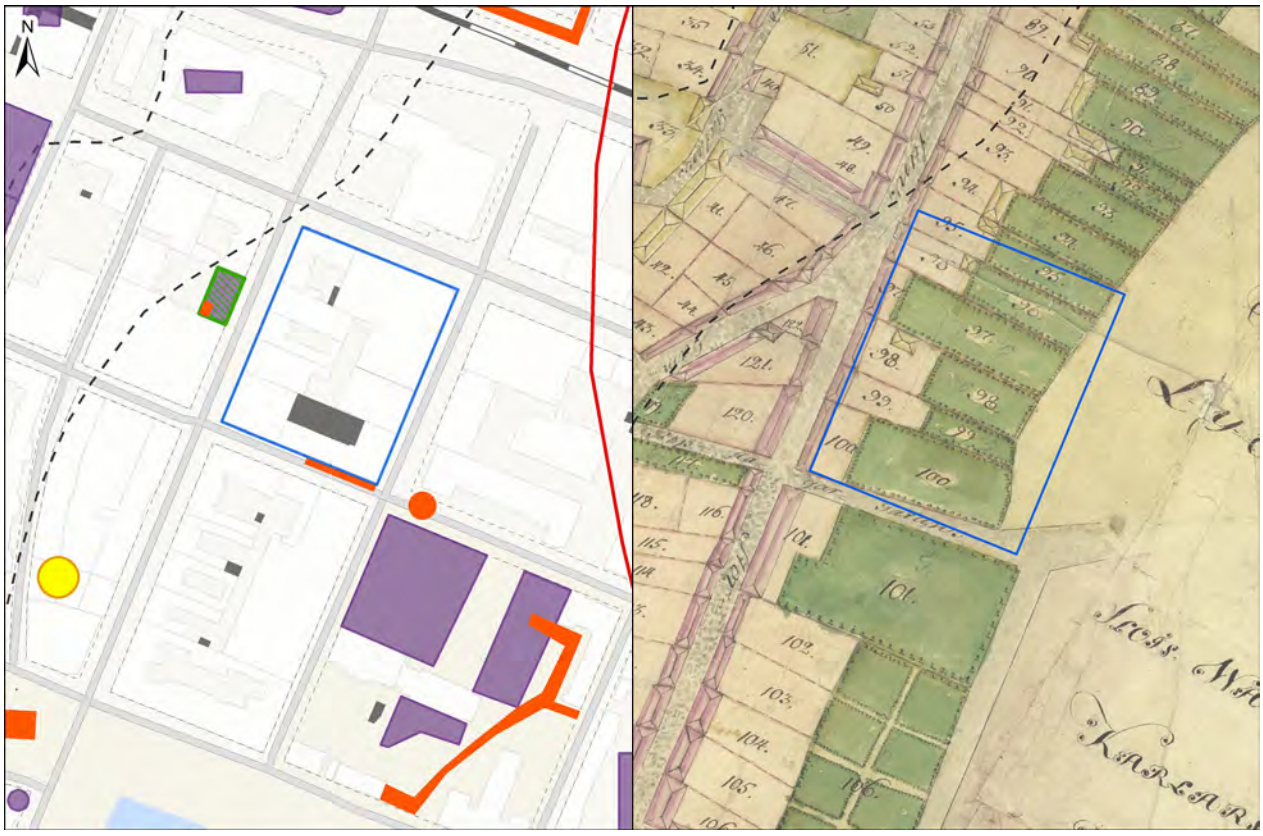

Figur 31. Till vänster: kvarteret Bageriet markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Bageriet

Kvarteret är parallellt beläget med kv Källan, på östra sidan om Storgatan. En viktig skillnad är dock att Källan till största delen ligger på åsen medan Bageriet har lera i grunden. Det speglas tydligt i de historiska kartbilderna. År 1782 syns en tät rad av bostadshus längs med Storgatan medan de östra delarna av tomtfigurerna enbart utgörs av trädgårds- eller betesmark. På 1822 års karta ser vi täta gårdsbildningar vid Storgatan men samma gröna karaktär på tomternas östra del. Det är först mot slutet av 1800-talet som bebyggelse syns i den östra delen av kvarteret.

Typ	SchÖ
Konstruktion	syllrest, mur
Lager	–
Botten	lera
Datering	–
Underlag	–
Ref	Balknäs 2019.15

- ARKEOLOGI

Inga arkeologiska undersökningar har utförts inom kvarteret. En schaktningsövervakning på Slottsgatan, vid kvarterets sydöstra hörn, renderade rester av en byggnad och en skalmur. Ingen av dessa kunde dateras.

- NY KUNSKAP

Undersökningens begränsade omfattning gav inte möjligheter att närmare tolka resultatet.

- POTENTIAL

Bebyggelsen längs Storgatan etableras sannolikt redan under medeltiden.

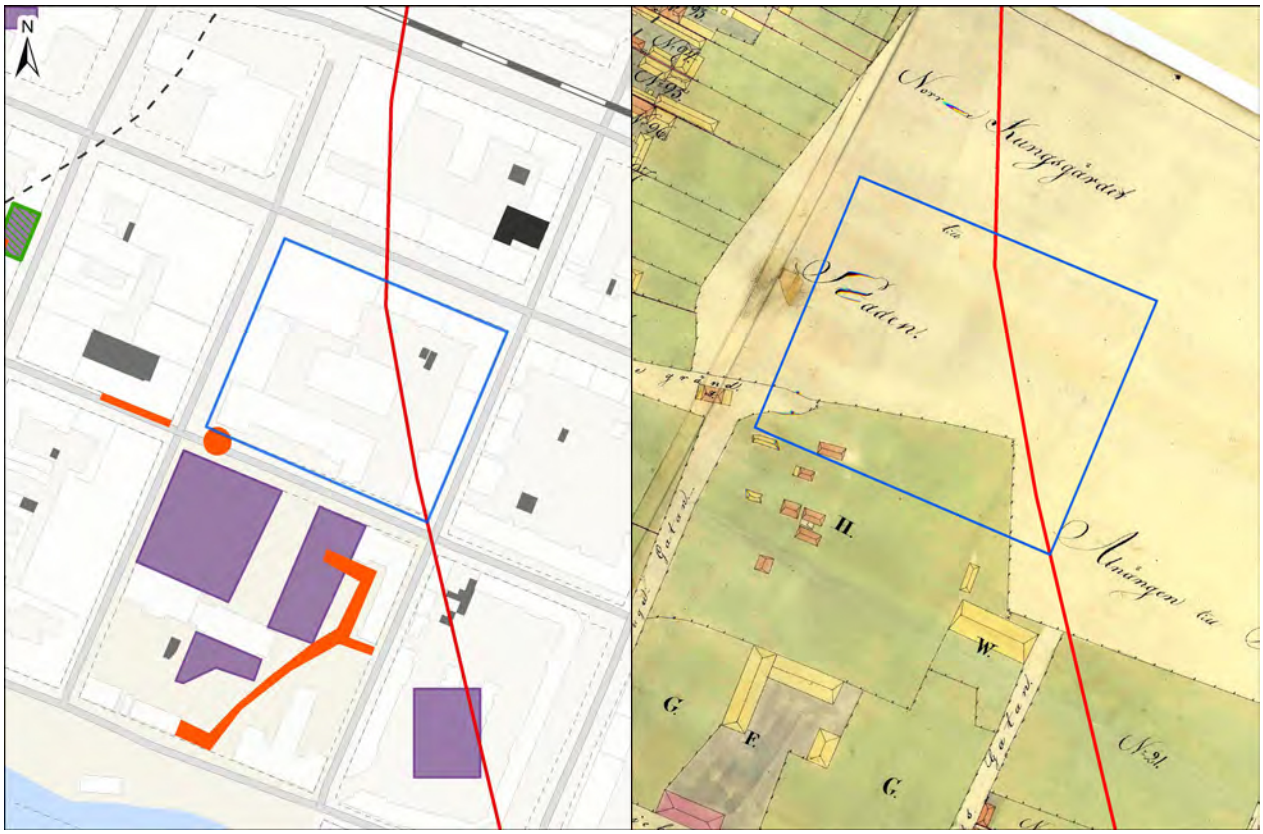

Figur 32. Till vänster: kvarteret Knektbacken markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Knektbacken

Området tillhör ”Slottwacktkarlarnas täppor” enligt 1782 års karta. År 1822 har några stugor tillkommit i det nuvarande kvarterets sydvästra del. Dessa tillhör ”Slottswacktkarlarna” och stugorna omges av slåttervall enligt kartan. Under andra halvan av 1800-talet sker sedan en snabb expansion för bebyggelse inom området, något som accelererar efter Hjälmarsänkningen som avslutades år 1887.

Typ	SchÖ
Konstruktion	–
Lager	–
Botten	–
Datering	–
Underlag	–
Ref	Karlenby 2020.43

• ARKEOLOGI

En mindre schaktövervakning gjordes år 2020 nära kvarterets sydvästra hörn. Den omfattade cirka 50 löpmeter, sträckte sig över Fredsgatan och avslutades inom kv Husaren. Övervakningen visade att områdets övre markskikt avlägsnats, sannolikt när den nuvarande fastigheten byggdes. Inga spår fanns av äldre lämningar.

• NY KUNSKAP

Här har skett en rejäl nedschaktning inom närområdet när nuvarande fastighet byggdes.

• POTENTIAL

Kan finnas spår av enklare bebyggelse av torpkaraktär. Eventuella odlingslager kan ge kunskap om odling av direkt betydelse för vaktmanskapets försörjning.

Figur 33. Till vänster: kvarteret Husaren markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Husaren

Kvarteret har samma ursprung som kv Knektbacken, alltså som odlingsmark för slottets manskap. Plankartor från 1600-talets slut visar en tomtindelning för delar av kvarteret men inget tyder på att denna genomfördes. Under 1830-talet kom två stora förändringar som därefter präglade kvarteret. Den ena var att Livregementets husarer förlades till Örebro, där bland annat kanslihus och ridhus sedermera byggdes inom kvarterets sydvästra del. Den andra förändringen bestod i att Karolinska Skolan då fick fasta lokaler i kvarteret, där den fortfarande finns kvar. En tredje karaktärsanläggning invigdes år 1859 i kvarterets nordvästra hörn. Det var Örebro fängelse som var i bruk i drygt hundra år innan det revs på 1970-talet.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	kultur–lager	lera	1800-tal–1900-tal	fynd	Nordström 2001.14
FU	–	odling	lera	1800-tal–1900-tal	fynd	Bergold 2012.10
FU	–	odling	lera	1800-tal	fynd	Bergold 2012.19
SchÖ	–	odling	lera	1600-tal–1800-tal	karta	Forsberg 2016.8

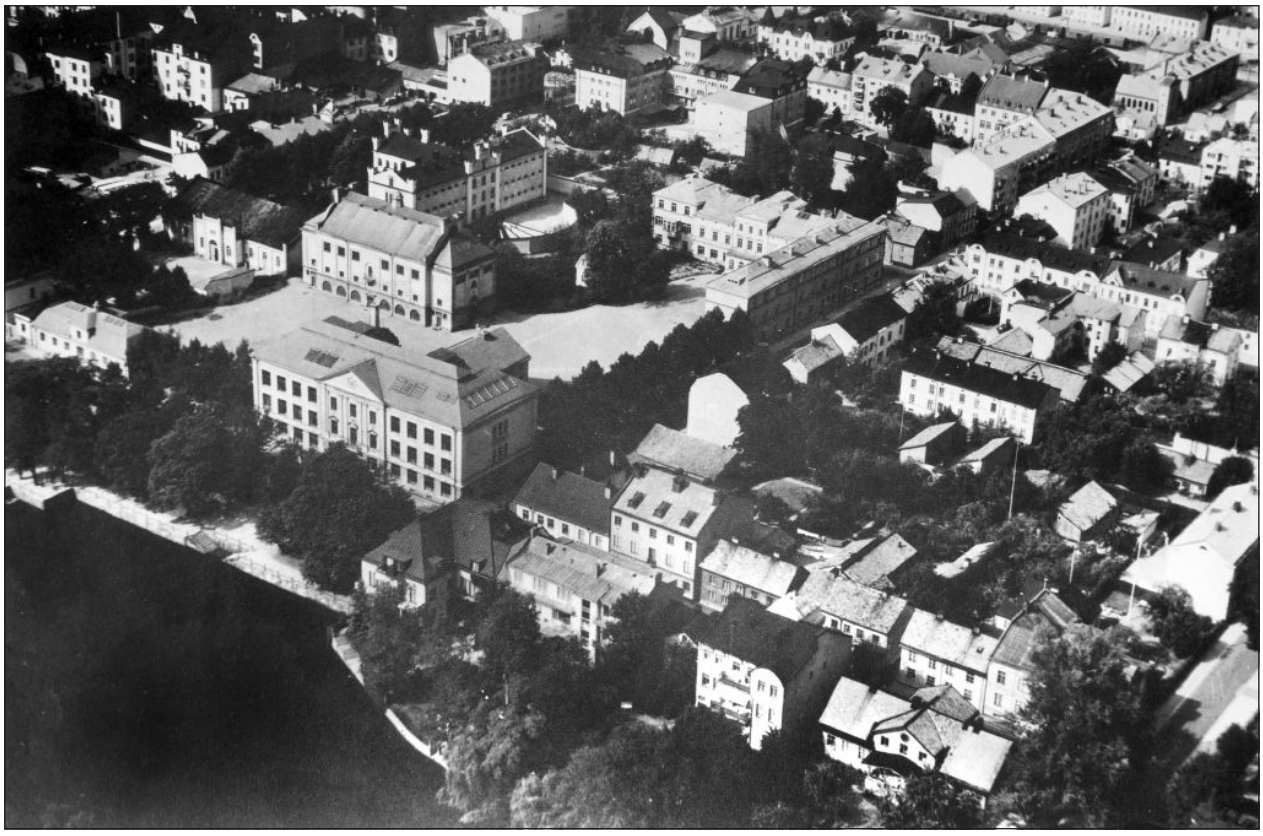

Figur 34. Kvarteret Husaren från luften cirka år 1950. Husaren är det vänstra av de två kvarteren i förgrunden. Karolinska skolans byggnader dominerar kvarteret, det sydvästra hörnet tillhör fortfarande militären, medan Örebro fängelse upptar det nordvästra hörnet. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv.

ARKEOLOGI

Fyra arkeologiska insatser har genomförts inom kvarteret under 2000-talet. Dessa har till stor del kunnat bekräfta den bild som ges av äldre kartmaterial. Fängelset är rikt representerat av underjordiska grundmurar som i stort sett utplånat spår av eventuell verksamhet. Ändå gick det att konstatera att ingen planlagd bebyggelse fanns innan 1800-talet i den delen av kvarteret. Rester av odlingslager kom från vaktmanskapets täppor inom Slottsträdgårdens område, alternativt från stadens åkerlyckor som här mötte trädgårdens område. I odlingslagren fanns även spill från garveriverksamhet. Någon sådan är inte känd från området, men spillet kan komma från ett närliggande område.

Två undersökningar har gällt ombyggnader inom Karolinska skolans område. Även här har endast sentida grundmurar och rester av odlingslager berörts.

NY KUNSKAP

Här har flera undersökningar kommit till samma slutsats. Ingen bebyggelse kan spåras inom kvarteret innan 1800-talet. Rester av odlingslager överensstämmer med den historiskt kända markanvändningen.

POTENTIAL

Trots flera arkeologiska insatser har inga äldre lämningar påträffats inom Husaren. Slutsatsen måste bli att kvarterets arkeologiska potential är mycket begränsad.

Figur 35. Till vänster: kvarteret Smedjebacken markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Smedjebacken

Kvartersnamnet minner om att området ingick i Norra Smedjebacken där Örebro Gevärsfaktori anlades på 1640-talet. Området låg då utanför stadsgränsen. Med tiden kom verksamheten att utvidgas även till Södra Smedjebacken, ungefär vid dagens Hamnplan. Mot slutet av 1700-talet fanns dock bara spridda rester kvar och verksamheten flyttades till Huskvarna. Norra Smedjebacken kom att inkluderas i stadsplaneringen och på kartan från år 1822 är kvarteret utbildat och tomtlagt. Trots denna utflyttning och ombildning finns många av de gamla vapensmederna kvar. Ännu år 1815 finns sju hushåll där mannen är verksam som vapensmed. De är dock en åldrande skara och ersätts av andra yrkeskategorier efter naturlig avgång. En stor del av marken inom kvarteret Smedjebacken utgörs av åkerlyckor och bebyggelsen syns främst längs Olaigatan i söder. Ägarlängden visar ”enklare folk” och betecknande är att de tre största markägarna i kvarteret är en kusk, en bagare och en änka. Under det fortsättande 1800-talet bebyggs sedan kvarteret alltmer, men ännu vid sekelskiftet 1900 finns gröna fläckar mellan husen.

Typ	FU
Konstruktion	–
Lager	kulturlager
Botten	lera
Datering	1600-tal–1800-tal
Underlag	fynd
Ref	AiS 1990

• ARKEOLOGI

En förundersökning gjordes år 1987 inom kvarteren Smedjebacken och Faktoriet. Den hittade inga egentliga konstruktioner. Fragmentariska kulturlager påträffades men det mesta var förstört av senare tids bebyggelse. Bäst bevarade var lagren i kvarterets södra halva. Genom fynd kunde kulturlagren ges en övergripande datering till 16–1800-talen.

• NY KUNSKAP

Fragmentariska kulturlager med dateringar som sträckte sig från slutet av 1600-talet. Stor förstörelse har dock skett i relativt modern tid.

• POTENTIAL

Även begränsade ytor är av intresse här med tanke på det utmärkta jämförelsematerial som finns från undersökningarna vid Hamnplan.

Figur 36. Till vänster: kvarteret Faktoriet markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Faktoriet

Bakgrunden är densamma som för kv Smedjebacken, inklusive utvecklingen under 1800-talet.

- ARKEOLOGI

Se kv Smedjebacken.

Figur 37. Till vänster: kvarteret Grillgården markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Grillgården

Grillgården ingår också i vad som förr kallades Norra Smedjebacken. Området finns på plan från år 1652 men frågan är vad som förverkligades av planerna. Enligt en bearbetad karta från år 1756 fanns dock nio hushåll inom det nuvarande kvarterets gränser (Ljungberg 1990). Vad vi vet är i alla fall att kvarteret på en karta från år 1879 i princip innehåller en fastighet med omgivande trädgård. Övrig bebyggelse tillkommer främst under 1900-talet.

Typ	FU
Konstruktion	–
Lager	odling, kulturlager
Botten	lera
Datering	sent 1800-tal
Underlag	stratigrafi
Ref	Rönngren 2016.23

ARKEOLOGI

En förundersökning gjordes år 2015 inom kvarterets nordöstra del. Den resulterade enbart i rester av sentida bebyggelse samt fragmentariska odlingslager och kulturlager från senare delen av 1800-talet.

NY KUNSKAP

Inga spår fanns av faktoritiden i den här delen av kvarteret. De kan dock finnas längre söderut, närmare ån.

POTENTIAL

Endast en mindre del av kvarteret har förundersökts. För övriga delar kvarstår möjligheten att rester av smedernas bostäder och verkstäder kan finnas kvar här.

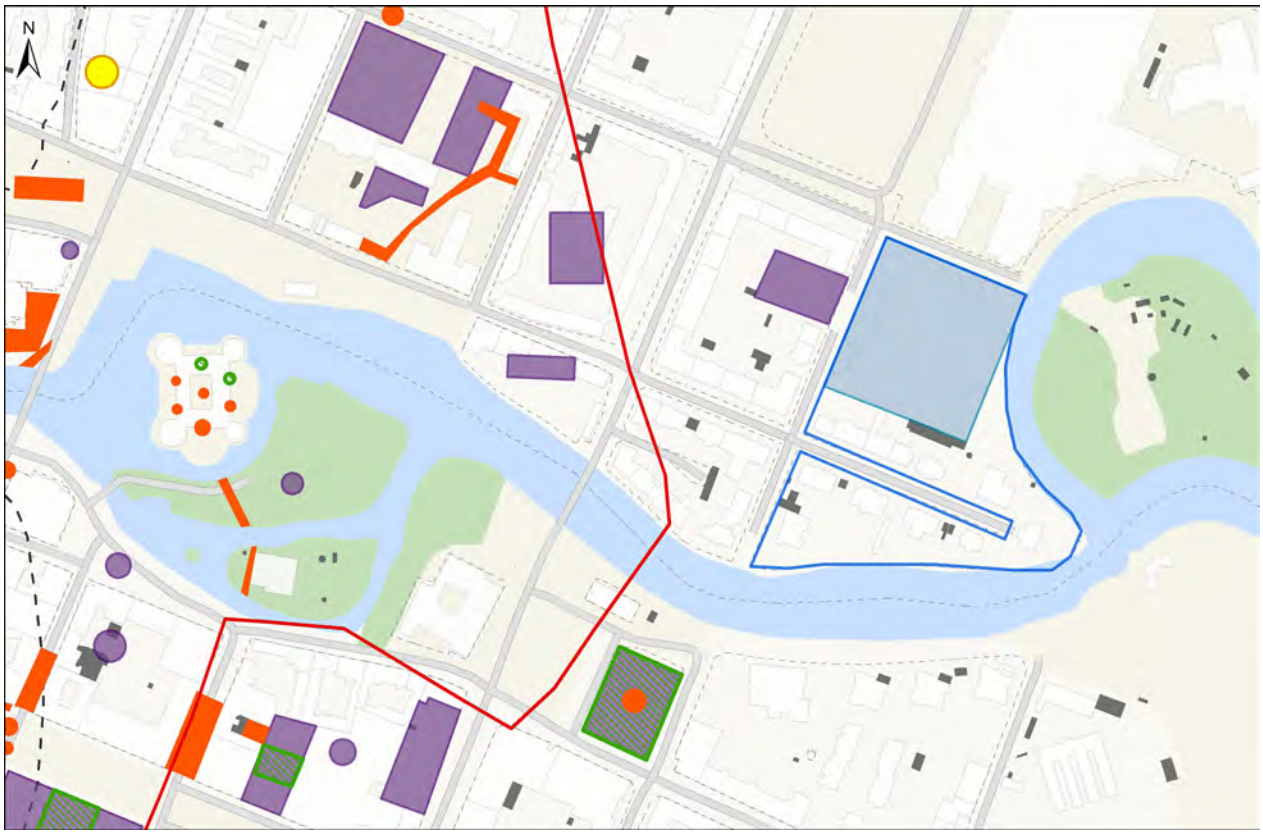

Figur 38. Kvarteret Rustmästaren markerat i blått. Den utredda ytan markerad i ljusblå.

Rustmästaren

Kv Rustmästaren har gemensam bakgrund med kv Grillgården. Kvarteret har på äldre kartor namnet Strömmen, norr om Olaigatan, medan delen söder om Olaigatan hette Färjan.

Typ	Utr
Konstruktion	–
Lager	odling
Botten	lera
Datering	1600-tal–1800-tal
Underlag	keramik
Ref	Rönngren & Vinoy 2020.34

• ARKEOLOGI

En arkeologisk utredning genomfördes inom stora delar av kvarteret under år 2020. Utredningen kunde visa att odling skett inom kvarteret. Lagerresterna innehöll keramik från och med 1600-talet till 1800-talet. Inga spår av bebyggelse äldre än från 1800-talet påträffades. En del slagg fanns i schakten och kulslagg samt glödskal kom i ett schakt i sydväst. Dessa pekar på en närbelägen smedja då glödskal i allmänhet återfinns nära smedjan. Inom denna del av området finns tomter inritade på äldre kartor, men som sagt, lite är känt om hur mycket av planerna som blev verklighet på Norra Smedjebacken.

• NY KUNSKAP

Odling har skett åtminstone i början av 1700-talet. Subtila spår av smidesverksamhet. Ingen äldre bebyggelse än från 1800-talet.

• POTENTIAL

Då utredningen som omfattade stora delar av kvarteret endast gav begränsade resultat får även kvarterets fortsatta potential ses som begränsad.

Figur 39. Provtagning i äldre odlingslager i kvarteret Rustmästaren. Foto: Arkeologgruppen.

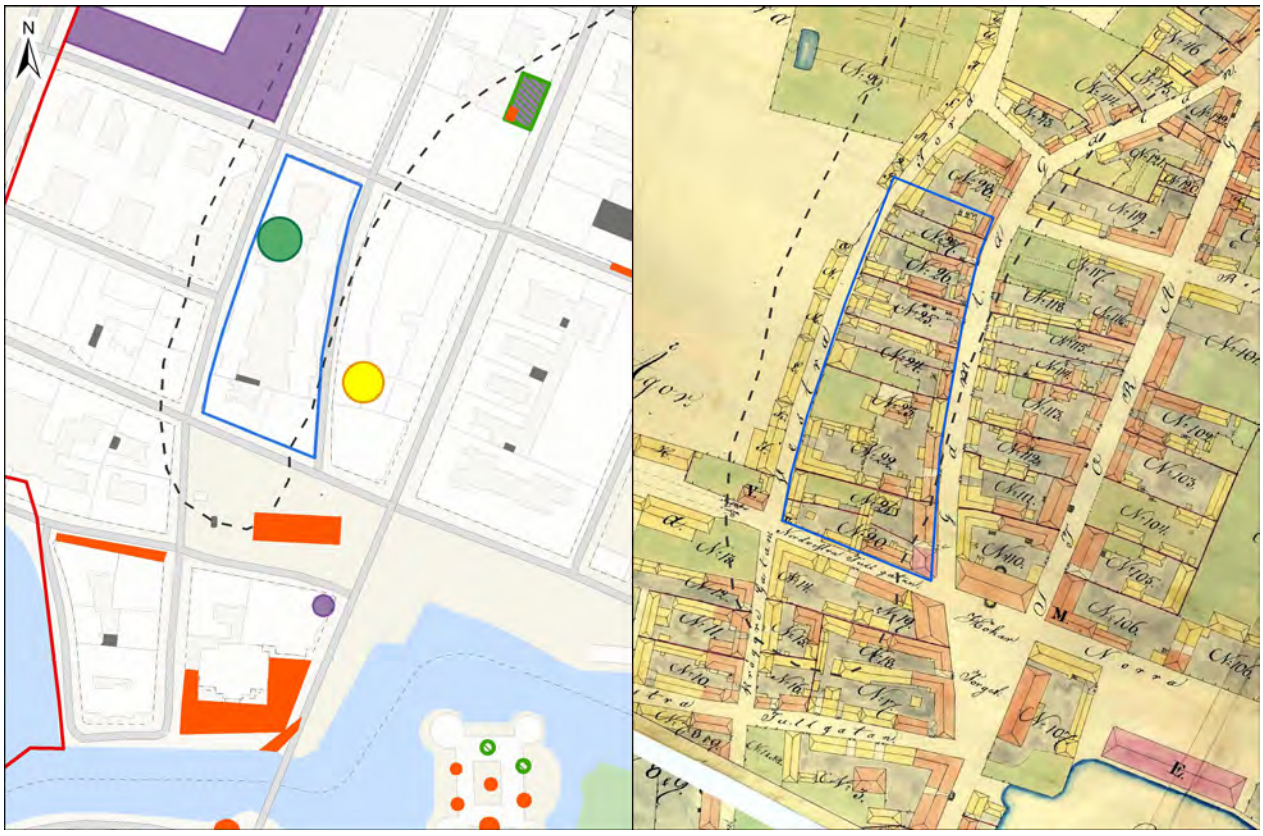

Figur 40. Till vänster: kvarteret Gillet markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Gillet

Kvarteret Gillet ger tillsammans med grannkvarteret Freden en skymt av det äldre Örebro. Kvarteren skiljs åt av Gamla Gatan som i huvudsak behållit sin gamla sträckning, som en parallellgata till huvudgatan Stora Gatan. Kvarteren ligger på grusåsen och kan mycket väl ha hyst bebyggelse redan under medeltid. På Nybergs karta från 1782 ses bostadshusen tätt längs Gamla Gatan. Däremot är det glest med bebyggelse i kvarteret i övrigt. På Lagerholms karta från 1822 finns många fler hus men bostadshusen ligger fortfarande längs Gamla Gatan, medan uthus och ekonomibyggnader upptar kvarterets västra del.

Typ	A k
Konstruktion	–
Lager	–
Botten	–
Datering	–
Underlag	–
Ref	AiS 1985

- ARKEOLOGI

En mindre antikvarisk kontroll utfördes av Örebro Läns Museum år 1982. I slutanmälan anges kulturlager och grundmursrester.

- NY KUNSKAP

Den lilla notisen visar i alla fall att inte hela kvarteret är utschaktat.

- POTENTIAL

Här finns uppenbarligen potential men här behövs en närmare studie av dokumentationen från den antikvariska kontrollen samt eventuellt annat äldre material.

Figur 41. Till vänster: kvarteret Freden markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Freden

Syskonkvarter till Gillet och med samma bakgrund. Dock ter sig kvarteret tämligen fullbebyggt redan på 1782 års karta, med tät bebyggelse såväl längs Stora Gatan som längs Gamla Gatan.

- ARKEOLOGI

Inga arkeologiska undersökningar är kända från kvarteret, som för övrigt är ett av få kvarter som redovisas som helt utschaktat i Medeltidsstaden. Kartan ska dock betraktas som en ”allmän överblick” (MS 9:30), inte som ett facit.

Ett antal provgropar togs upp i kvarterets södra del åren 1977–1978. Avsikten med dessa provgropar framstår som något dunkel. Resultaten blev en blandning av gropar med recent fyllning och gropar med kulturlager, 0,15–0,50 meter tjocka. Ingen datering anges för lagren, inte heller hur de förhåller sig till ovannämnda karta.

- NY KUNSKAP

Resultaten från provgroparna visar att äldre lämningar finns kvar i Freden, dock i okänd omfattning.

- POTENTIAL

Samma gäller som för kv Gillet. Hög potential då kvarteret kan antas ha varit bebyggt redan under medeltid. Resultaten från provgroparna bör analyseras närmare.

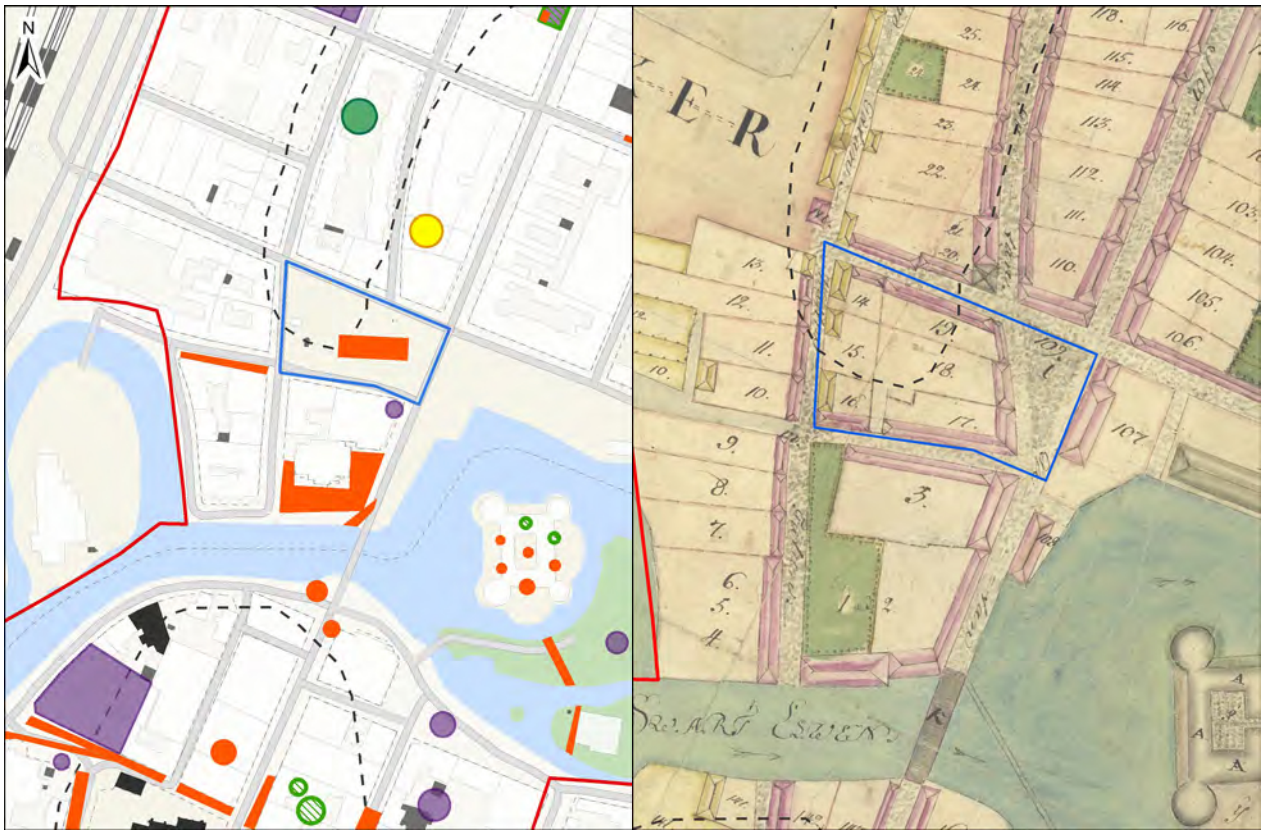

Figur 42. Till vänster: Järntorget markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Järntorget

Torget fick sin rektangulära form så sent som år 1901. Innan dess bestod torget av en mindre, triangulär yta närmast Storgatan. Denna öppna plats har å andra sidan en mycket lång tradition. Den förekommer under ett flertal namn som till exempel Salttorget, Laketorget, Hökaretorget och Silltorget. Uppenbarligen har här skett kommers av många slag, dock aldrig med järn, om man ska tro Bertil Waldén: ”Järntorget, där man veterligen aldrig salufört järn …” (Waldén 1945:97). Den bebyggelse som revs när torget fick sin nuvarande form omfattade cirka 70% av dagens torgyta. Där var bebyggt redan på kartan från år 1782 och år 1822 har området kring det dåvarande Hökartorget blivit en adress med hög status. Där fanns till exempel den Westerlingska gården där ett av husen var den så kallade Kungsstugan. Denna träbyggnad med rötter åtminstone i 1500-talet flyttades till Alsnäs udde och vad som senare kom att bli kulturreservatet Wadköping.

Typ	SchÖ
Konstruktion	trappa
Lager	–
Botten	–
Datering	1500-tal?
Underlag	skriftliga källor
Ref	Alström 2010.33

Figur 43. Kungsstugan på ursprunglig plats på Järntorget. Foto senast år 1897.
Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Axel Barr.

- ARKEOLOGI

En arkeologisk schaktövervakning omfattande den centrala delen av det nuvarande torget utfördes år 2010. Schakten visade till stor del utfyllnader men en äldre källartrappa föreslogs ha hört till Kungsstugan. Då undersökningen begränsades till schaktbredden kunde inte detta verifieras.

- NY KUNSKAP

Djupschaktning har uppenbarligen inte skett i den här delen av torget där fler lämningar av äldre bebyggelse kan förväntas.

- POTENTIAL

Stor potential utifrån läge, god även utifrån tidigare resultat som visar att djupschaktning inte skett, åtminstone inte i de centrala delarna.

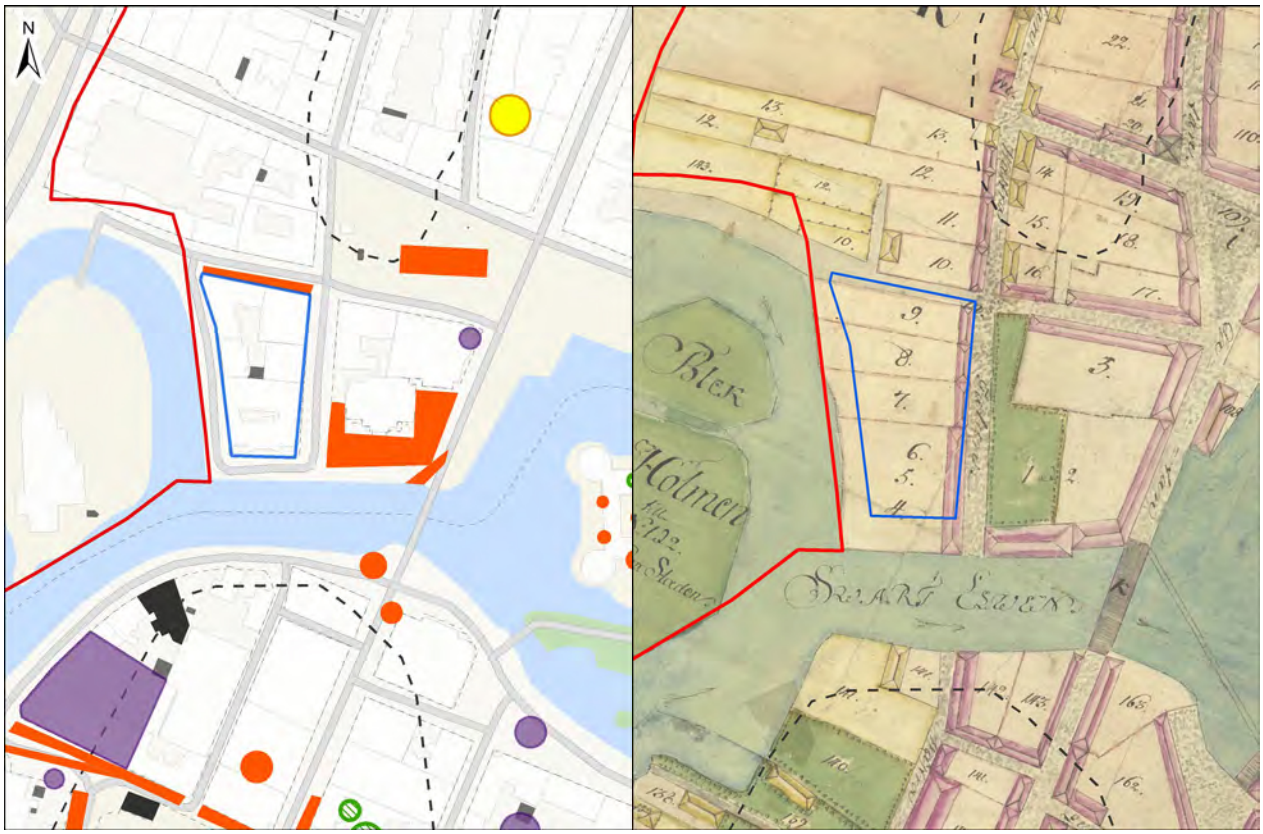

Figur 44. Till vänster: kvarteret Garveriet markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Garveriet

Kvarteret markeras som bebyggt på Torings stadskarta men omfattning och karaktär framgår inte. Under 1700-talet etableras sedan Elgs färgeri inom kvarteret. Det efterträds av Wallgrens garveri som är ledande inom staden. Det läggs dock ned och rivs mot slutet av 1800-talet. Garveriet ersätts av en av stadens nuvarande karaktärsbyggnader. Från början som sparbankskontor men senare allmänt känd som Allehandaborgen, efter långvarig tjänst som som centralredaktion för den ledande lokaltidningen Nerikes Allehanda. Numera är ”borgen” förvandlad till hotell.

Typ	SchÖ
Konstruktion	kavelbro
Lager	–
Botten	–
Datering	1475–1645 AD
Underlag	^{14}C
Ref	Balknäs 2017.82

- ARKEOLOGI

Inga arkeologiska insatser är kända från kvarteret. Vid en schaktningsövervakning i Järntorgsgatan som ansluter till Garveriet i norr, påträffades dock rester av en kavelbro. Datering kunde göras med ^{14}C som angav ett intervall 1475–1645 AD.

- NY KUNSKAP

Oväntat hög ålder på kavelbron som i sig visar på en passage mellan staden och odlingsmarken.

- POTENTIAL

Kvarteret som helhet har hög potential, men graden av bevarande är obekant.

Figur 45. En kavelbro från 1500-talet hittades under Järntorgsgatan. Foto: Arkeologgruppen.

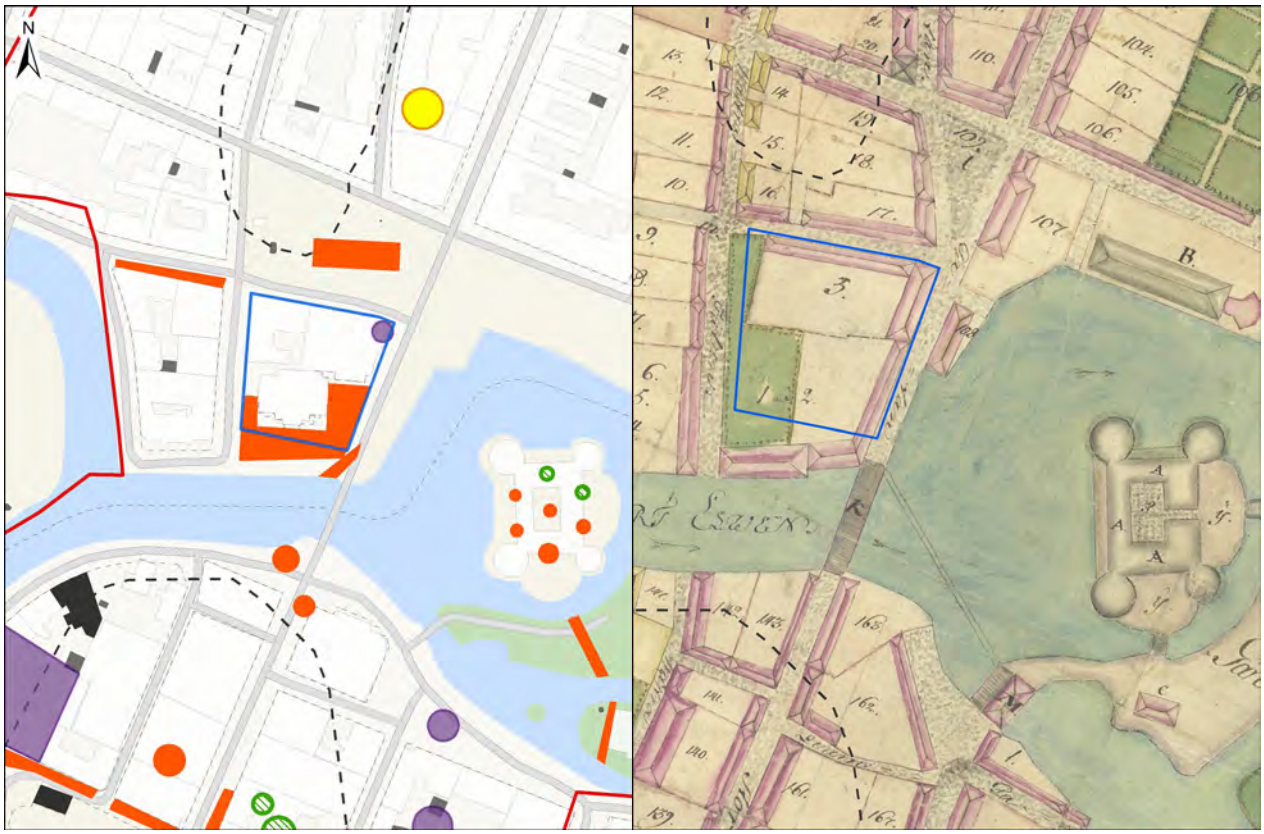

Figur 46. Till vänster: kvarteret Teatern markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Teatern

Kvarteret Teatern har samma historiska bakgrund som Garveriet, dock utan det industriella inslaget. Kvarteret blir i stället under senare delen av 1700-talet populärt bland stadens mera välbeställda medborgare. Tomtägare och hyresgäster har en markant adlig prägel under första halvan av 1800-talet. Örebro Teater byggs sedan åren 1851–1852 i den södra delen vilket har varit kvarterets kännemärke sedan dess. Hur bebyggelsen var utformad innan Nybergs karta från år 1782 känner vi inte till.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	kultur-lager	åsgrus	1700-tal	keramik	AiS 1985
SchÖ	–	–	–	1800-tal	stratigrafi	Rönngren 2020.10
SchÖ	kokgrop byggnader	kultur-lager	–	454–230 BC medeltid historisk tid	^{14}C, dendro, stratigrafi	Balknäs (manus 2021)

ARKEOLOGI

En förundersökning gjord år 1982 inom tomt 3 kom till slutsatsen att området rensats från medeltida lämningar och att delar av grusåsen använts för utjämning. Detta ska ha skett mellan kartgenerationerna år 1654 (1652) och 1782. De äldsta lagren vid förundersökningen daterades till 1700-talet.

En mindre insats år 2019 kom att beröra en perifer del av kvarterets sydöstra hörn, närmast Storbron. Där fanns enbart utfyllnadsmaterial, med en del äldre inslag. Den nuvarande bron anlades i början av 1880-talet.

En nyligen genomförd schaktövervakning på Teaterplan, mellan teaterbyggnaden och Svartån, gav överraskande och mångsidiga resultat. En kokgrop kunde dateras till förromersk järnålder, det äldsta beviset på mänsklig närvaro i centrala Örebro. Dessutom kom rester av flera medeltida hus. Analys av materialet pågår fortfarande men undersökningen visar att även i centrala lägen med stora störningar kan spännande resultat nås om arkeologer är närvarande.

NY KUNSKAP

Intressant information om markanvändning som i det här fallet tyvärr har gått ut över de äldre lämningarna. Dock gällde resultaten bara för marken i mitten av kvarteret.

Att det kan skilja sig inom ett kvarter visar undersökningen år 2020–2021. Där gav en begränsad insats resultat som faktiskt skriver om stadens historia, med dateringen från förromersk järnålder. Dessutom kom viktig information om stadens medeltida bebyggelse.

POTENTIAL

Hög potential, framför allt i kvarterets södra del.

Figur 47. Till vänster: slottsområdet markerat i blått. Till höger: slottet på 1782 års karta.

Örebro slott

Att Örebro slott är centralt för stadens utveckling både geografiskt och historiskt sett är knappast en överdrift. Här är inte rätta platsen att diskutera slottets ursprung och ålder, en diskussion som förts med många goda argument på andra håll. För vårt syfte räcker det med att konstatera att slottet börjar byggas under 1200–1300-talet. Ursprunget var ett ”Örebro hus”, ett fäste vid vadet över Svartån. Fästet, sedermera slottet, kom att få stor betydelse under medeltidens unionsstrider då stridslinjer och konflikter flera gånger passerade Örebro. Därefter har slottet genomgått skiftande öden, men i princip alltid varit centralmaktens stödjepunkt i regionen. Slottets markinnehav inom det nuvarande stadsområdet har haft en stor betydelse för hur, och i vilken riktning, staden utvecklats.

Figur 48. Arkeologi i slottsnära miljö. Foto: Arkeologgruppen.

Figur 49. Modell av slottet och dess närmaste omgivning omkring år 1600. Modellen finns på Örebro Läns Museum.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
SchÖ	murar	–	–	1500-tal–1800-tal	keramik, kartor	AiS 1987
AU	fundament	–	–	1700-tal	skriftliga källor	Bergold 2000.22
AU	ugnar	kulturlager	–	1300-tal–1400-tal	^{14}C, mynt	Rönngren 2013.7
SchÖ	stenmurar	–	–	1700-tal	skriftliga källor	Rönngren 2019.26
SchÖ	stenmurar	–	–	1600-tal–1700-tal	skriftliga källor	Balknäs 2019.55
SchÖ	stenmurar	–	–	1700-tal	skriftliga källor	Rönngren 2020.11
SchÖ	–	–	–	1900-tal	fynd	Rönngren & Ohlsson 2020:33

• ARKEOLOGI

I MS 9 redovisas fyra observationer som i brist på tillförlitliga data är svåra att se i ett konstruktivt sammanhang. De arkeologiska insatser som gjorts i modern tid vid slottet handlar om mindre schaktövervakningar och provgropar vid markingrepp inom slottsområdet. Sju uppdrag av den typen finns rapporterade under 2000-talet. De har gett blandade resultat, som var att vänta i en miljö av denna typ. Värt att uppmärksamma är de provgropar som år 2013 togs upp i norra och västra längans källare. Där påträffades medeltida kulturlager och bland fynden fanns bland annat en brakteat med datering till 13–1400-tal. Rester av två lerugnar och tydliga spår av matberedning gav indikationer om några funktioner hos källarna. Undersökningen är bra exempel på hur begränsade insatser kan ge betydelsebärande resultat. Tre ^{14}C-dateringar angav samtliga intervall under 13- och 1400-talen.

• NY KUNSKAP

I en så speciell miljö som denna bidrar alla undersökningar med pusselbitar. Vi har fått ökad kunskap om äldre byggnadsskeden, rumsindelning och via fynden fått ökad kontakt med den mänskliga aspekten i en slottsmiljö.

• POTENTIAL

Utomordentligt hög då borgen/slottet spelat en stor roll för staden från stadens begynnelse. Trots att mycket är borta finns ändå pusselbitar kvar med stort informationsvärde. För närvarande pågår bearbetning av resultaten från flera mindre undersökningar och det finns skäl att hålla uppsikt efter nya rapporter gällande slottsområdet i Örebro.

Figur 50. Till vänster: Slottsparken markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Slottsparken

Rubriken täcker i detta sammanhang enbart parken närmast öster om slottet. Området motsvarar vad som på äldre kartor kallas ”Yttre borggården”. På Torings karta från år 1652 finns ett stort antal byggnader inom området, något som helt saknas såväl på Nybergs som på Lagerholms karta. Värt att fundera på i sammanhanget är syftet med de senare kartorna. De anges specifikt som kartor över staden Örebro. Slottet med tillhörande anläggningar hörde till kronan och det är inte otänkbart att kartorna enbart avbildade bebyggelse på stadens mark. Under 1800-talet införlivas så allt mer av slottsmarken i stadsbebyggelsen. Den yttre borggården har på en stadskarta från år 1888 förvandlats till stadspark.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	kultur-lager avfall	–	1500-tal–1600-tal	keramik, glas	Nordström 2002.4
SchÖ	byggnad	–	silt	1616 AD	dendro	Balknäs 2019.55

Figur 51. Fiskebod med mera från 1600-talet ser dagens ljus igen i Slottsparken. Foto: Arkeologgruppen.

- ARKEOLOGI

Vid en schaktövervakning år 2019 påträffades delar av ett hus som kunde identifieras på kartan från år 1652. Det är där det ena av två hus som benämns "Slåtshus träbyggningar". Huset har säkert haft varierande funktioner för slottsförsörjningen. En av dessa kan antas vara fiskebod, utifrån den stora mängd fiskben som påträffades vid nämnda undersökning.

- NY KUNSKAP

Båda undersökningarna har gett viktiga ledtrådar till hur slottets försörjning var ordnad. Stora delar av vad som idag är centrala Örebro var avdelat för slottets behov och avfallslagret och de båda byggnaderna ger konkreta ögonblicksbilder av hur försörjningen sköttes.

- POTENTIAL

Egentligen samma som för slottet, det vill säga utomordentligt hög, men sannolikt endast bara fläckvis bevarade lämningar.

Figur 52. Till vänster: Varboholmen markerat i blått. Till höger: samma holme på 1782 års karta, inringad.

Varboholmen (Strömparterren)

Holmen ingår i det område i centrala Örebro som länge ligger inom det kungliga slottets domäner. På Torings karta från år 1652 finns två byggnader utritade på holmen. Dessa är borta och holmen är helt tom, såväl på Nybergs som på Lagerholms karta. Den nya stadsplanen efter branden år 1854 innebär en vändpunkt. För Varboholmens del betyder det att ett schweizeri tillåts öppna på holmen. Det utvecklas till Strömparterren vars nuvarande byggnad började uppföras cirka år 1870.

Ett slakthus fanns i åkanten mellan Öster Tull (kv Hållstugan) och Varboholmen ungefär åren 1640 till 1850 (Örebro som det var förr 1982:10). Det är väl markerat och utmärkt på 1822 års karta.

Typ	SchÖ
Konstruktion	träbro
Lager	–
Botten	–
Datering	1600-tal
Underlag	karta, stratigrafi
Ref	Balknäs 2019.55

- ARKEOLOGI

Inom samma uppdrag som Slottsparken påträffades en mindre del av en enklare träbro som förband Varboholmen med Yttre borggården. Den kunde identifieras utifrån 1652 års karta samt stratigrafi.

- NY KUNSKAP

Konstruktionen och dess läge berättar om slottsområdets inre strukturer.

- POTENTIAL

Då graden av exploatering varit förhållandevis liten på holmen finns goda förutsättningar till fortsatta intressanta resultat.

Figur 53. Till vänster: Hamnplan och kvarteret Sorken markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Hamnplan och Sorken

Kvarteret Sorken är ett mindre kvarter som flankerar Hamnplan på dess östra sida. Tidigare kallades området Södra Smedjebacken och byggdes upp när Örebro Gevärsfaktori expanderade (se mer under Norra Smedjebacken). Innan dess fanns som på många andra ställen kring staden odlingsmark. När faktoriet lämnat staden år 1795 uppfördes så småningom Manillagården med omgivande trädgård. Den var från början borgmästarens sommarnöje men kom senare att bland annat användas som hamnkontor när Örebro hamn flyttade upp till området. Då byggdes även två hamnmagasin varav det ena finns kvar idag. Med tiden kom även en del enklare bostäder för hantverkare och arbetare att byggas här. På själva Hamnplan byggdes saluhallar som fanns kvar till 1950-talet. Därefter användes planen främst som parkeringsplats. På 1980-talet revs de enklare husen i kv Sorken. De har ersatts av moderna bostäder som även byggts på den östra delen av Hamnplan.

Figur 54. Hamnplan från öster. Arkeologisk undersökning pågår. Foto: UV Bergslagen/Ulrika Wallebom.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	bebyggelse	kulturlager odling	lera	1600-tal–1700-tal	kartor, fynd	Bergold 2002.8
SchÖ	bebyggelse	kulturlager odling	lera	1600-tal–1700-tal	kartor, fynd	Knabe 2002.19
AU	bebyggelse	kulturlager odling	lera	1600-tal–1800-tal	kartor, fynd, stratigrafi	Wallebom 2003.4

ARKEOLOGI

När dagens bebyggelse i kv Sorken var på planeringsstadiet gjordes ett antal arkeologiska insatser, varav en rörde själva Hamnplan. Historiskt sett tillhörde både Hamnplan och kv Sorken Södra Smedjebacken, därför behandlas de som en enhet nedan. Undersökningarna visade att lämningarna från faktoritiden var förhållandevis välbevarade, även om ledningsschakt, oljetankar och andra sentida nedgrävningar tagit sin tribut. Tomtstrukturen kunde ändå skönjas och stämmas av mot äldre kartmaterial. Byggnadsresterna representerade såväl bostäder som verkstäder. Dessutom kunde en vägsträckning genom området påvisas. Flera kulturlager och odlingslager kunde också urskiljas. Dateringarna för byggnader och kulturlager föll samstämmigt in under faktoritiden. En fasindelning för området visade nio faser, varav de två äldsta var från tiden innan faktoriet, sannolikt tidigt 1600-tal. Den yngsta fasen var cirka år 1900 när de ovannämnda enklare bostäderna byggdes, vilket medförde en hel del förstörelse av de äldre lämningarna.

NY KUNSKAP

Den samlade bilden från de tre undersökningarna ger en mycket bra bild av markanvändning och bevarandegrad vid Hamnplan. Smedernas vardagsmiljö under faktoritiden har kunnat klarläggas och en hel del frågetecken har kunnat rätas ut. Ett exempel på detta är den täta relationen mellan bostäder och verkstäder och hur området användes innan vapensmederna flyttade in.

POTENTIAL

Undersökningen år 2003 visade fördelarna med att öppna upp en större yta i stället för att undersöka genom schaktdragning. Trots omfattande sentida förstörelse kunde ändå bevarade partier lokaliseras och ges en tillfredsställande tolkning.

Figur 55. Till vänster: kvarteret Färgeriet markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Färgeriet

Kv Färgeriet är länge en pendang till kv Bodarna i öster. I Bodarna ligger bostadshusen tätt samlade längs Drottninggatan. I Färgeriet ligger trädgårdar och stallgårdar med samma ägare som tomterna i Bodarna. Det rör sig om rejält tilltagna tomter i Färgeriet, med stark risk för översvämningar under vårflod och andra högvatten. Under perioden mellan kartorna 1782 och 1822 sker vissa förändringar, en begynnande industrialisering. På de gamla trädgårdstomterna har då byggts såväl garveri och färgeri som bränneri, alla verksamheter som kräver närhet till vatten. Dessutom hade boktryckaren Lindh byggt ett tre våningar högt magasin för papper och böcker. Kvarteret får sedan väsentligen sin karaktär under 1900-talet, när strandzonen mot Svartån har säkrats.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	kultur-lager	lera	1700-tal–1800-tal	keramik	AiS 1987
FU	–	–	–	–	–	Ramström 2009.3
SchÖ	–	–	–	–	–	Rönngren 2016.68

ARKEOLOGI

I kvarteret gjordes år 1985 en förundersökning inom den sydvästra delen. Då konstaterades att 1800-talsbebyggelsen väsentligt skadat äldre lager. De kulturlager som ändå kunde identifieras hade en trolig datering till 17–1800-talet. Två uppdrag har även berört ledningsarbeten i Vasagatan som avgränsar kvarteret i söder. Ingen av dessa resulterade i observationer av arkeologiskt intresse.

NY KUNSKAP

Inom de undersökta delarna av Färgeriet är äldre lämningar förstörda, med undantag för rester av kulturlager, som äldst från 1700-talet.

POTENTIAL

Endast en mindre del av kvarteret har undersökts. Där var det mesta förstört men situationen kan vara annorlunda i övriga delar. Partiet närmast ån kan även vara intressant med tanke på förhistoriska lämningar.

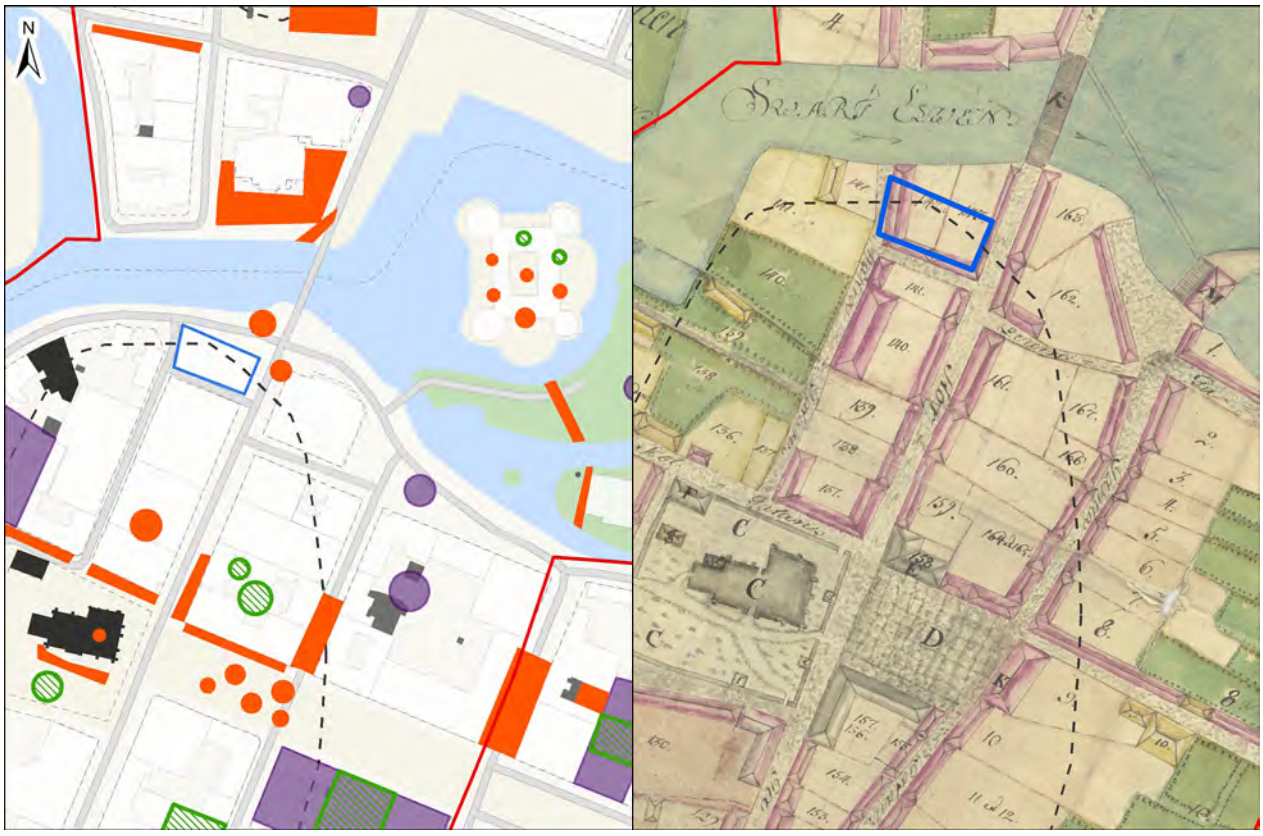

Figur 56. Till vänster: kvarteret Fenix markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Fenix

Stadens sannolikt minsta kvarter med enbart två tomter i det historiska kartmaterialet. Kvarteret är dock intressant genom sitt läge, intill Storbrons brofäste. Någonstans i närheten bör bron över Svartån ha slagits, den som så småningom ledde till namnet Örebro och staden med samma namn. Exakt var och när är ingen som vet. En mer exakt belagd händelse inträffade på tomt 143 i kvarteret Fenix, natten till den 23 mars år 1854. Då startade den stora stadsbranden som ledde till många förändringar i staden. Cirka 20% av befolkningen blev hemlösa.

Typ	SchÖ
Konstruktion	–
Lager	brand
Botten	sand
Datering	1800-tal
Underlag	keramik
Ref	Rönngren 2020.10

Figur 57. Kanske var det precis här som den omtalade stadsbranden startade år 1854. Foto: Arkeologgruppen.

- ARKEOLOGI

I samband med ett ledningsarbete gjordes ett mindre ingrepp inom kvarteret år 2019. Då påträffades en rest av ett brandlager som kunde dateras till 1800-tal, det vill säga sannolikt till stadsbranden. Det låg ovanpå en golvnivå som bör ha kommit från den fastighet som då brann ned.

- NY KUNSKAP

Av blandat intresse- och kuriosavärde var upptäckten av ett brandlager från branden år 1854 som startade just på denna plats, tomt 143.

- POTENTIAL

Närheten till ån, Storbron och slottet gör att alla observationer som kan göras i kvarteret är av intresse.

Figur 58. Till vänster: kvarteret Bodarna markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Bodarna

”Syskonkvarter” till Färgeriet, där Bodarna innehåller boningshus och gårdshus, medan Färgeriet har ekonomibyggnader, kålgårdar och trädgårdar. Till skillnad från Färgeriet ligger detta kvarter uppe på grusåsen och med sitt centrala läge kan det antas ha hyst bebyggelse redan under medeltiden.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
SchÖ	–	–	–	–	–	Ramström 2009.3
SchÖ	skelettgravar	–	–	1298–1408 1498–1652	^{14}C	Rönngren 2020.36

Figur 59. Den (näst) sista vilan för tre örebroare som legat här sedan medeltiden, i närtid under Vasatrappan. Foto: Arkeologgruppen.

ARKEOLOGI

Kvarteret tillhör de relativt få som på MS 9:s karta över utschaktningar bedöms som helt utschaktat. Detta är som tidigare nämnts inte ett facit, enbart en bedömning gjord från ytliga kriterier. Denna bedömning har gjorts trots resultaten från arton provgropar eller mindre schakt som upptogs åren 1974–1976. Resultaten från dessa redovisas i tabellform i MS 9. Enligt tabellen förekom kulturlager i fem fall. I ett fall sägs kulturlagret vara upp till 2 meter tjockt. Dessutom nämns en härdgrop, en anläggningstyp som snarast för tankarna till förhistorien. Utan datering bör man inte dra några växlar på detta, men det är värt att hålla i minnet att vikingatida gravar påträffats inne på rådhusgården, på andra sidan Drottninggatan. Två schaktövervakningar har berört gränszonen mellan kv Bodarna och S.t Nikolais kyrkogård, kvarterets närmaste granne i söder. En av undersökningarna resulterade i att tre delvis intakta gravar påträffades. Två kunde dateras till 1300-talet, en mest troligt till 1500-talet. Kyrkogården har tidigare sträckt sig längre norrut, vilket framgår av äldre kartmaterial.

NY KUNSKAP

Här saknas närmare information om provgroparna från 1970-talet som potentiellt är av stort värde. Upptäckten av skelettgravarna visar att medeltidens kyrkogård sträckte sig ända hit. Dess medeltida utsträckning är okänd.

POTENTIAL

Kvarteret tillhör det medeltida Örebros sannolika kärna, men om bevarandegraden finns motstridiga uppgifter. Skelettgravarna visar dock att Bodarna kan bjuda på överraskningar.

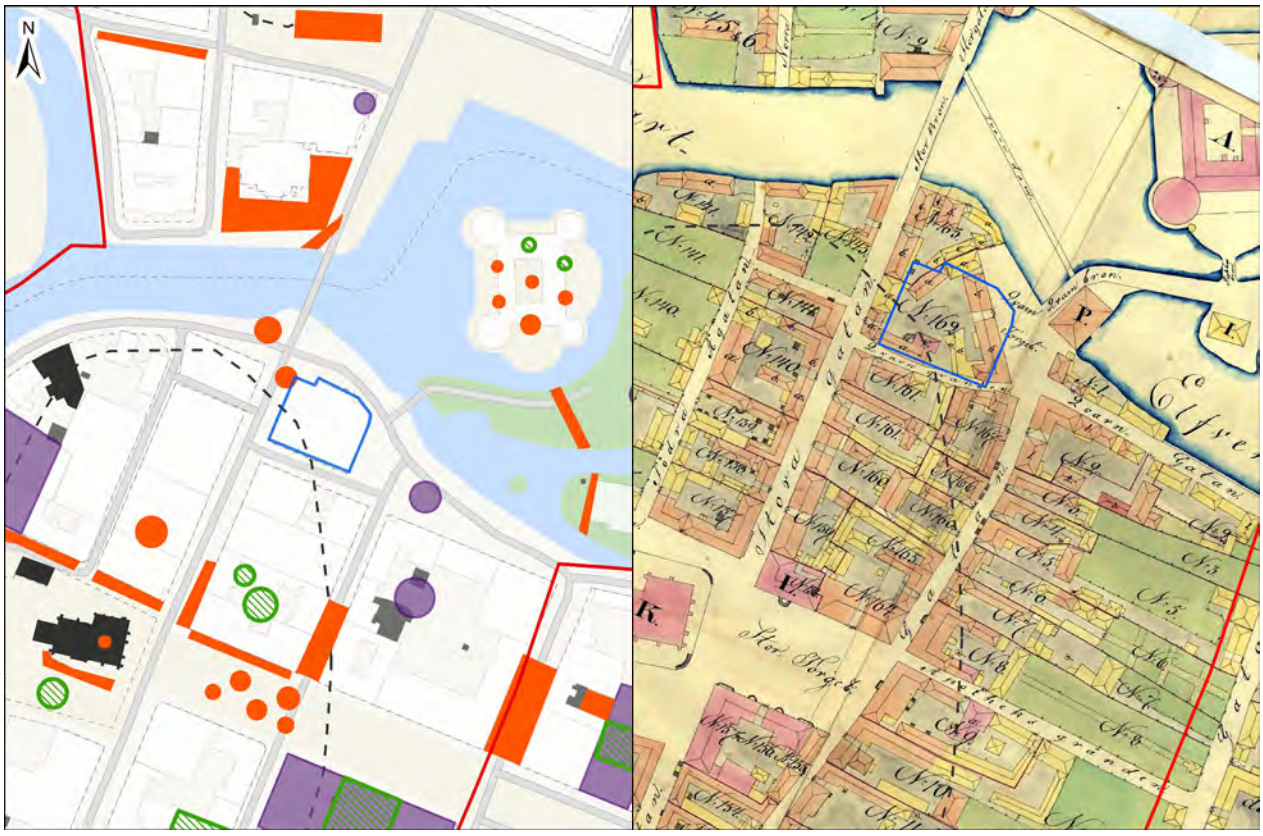

Figur 60. Till vänster: kvarteret Värdshuset markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Värdshuset

Kvarteret ligger tvärs över Drottninggatan från kvarteret Fenix och är endast något större. Sedan branden år 1854 innehåller kvarteret enbart en stor hotellfastighet, mest känd som Stora Hotellet. Innan branden visar kartorna ett tätbebyggt stadskvarter där krogrörelse och handlare blandas med hovslagare och garvare. Att kvarteret hyst bebyggelse under medeltiden får anses som tämligen säkert, med tanke på det centrala läget.

Typ	SchÖ
Konstruktion	grop
Lager	–
Botten	–
Datering	1660–1890 1600-tal–1800-tal
Underlag	^{14}C, glas
Ref	Rönngren 2020.10

Figur 61. Kommers på Fisktorget år 1907. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Clas F Östberg.

- ARKEOLOGI

Kv Värdshuset kom att beröras av samma ledningsarbeten som kv Fenix. Det gällde en mindre del av äldre kvartersmark, som numera utgör gatumark. Där förekom rivningsmassor, sannolikt från bebyggelsen innan branden. Under denna kom ett överraskande fynd i form av en grop med människoben från minst fyra individer. Benen var uppblandade med krossade glasflaskor, främst från första halvan av 1800-talet. En ^{14}C-datering visade högst sannolikhet för perioden 1660–1890, vilket är väl kompatibelt med glasflaskorna. Tilläggas bör att S:t Nikolais kyrkogård knappast kan ha sträckt sig ända hit. En mindre stensatt yta påträffades också, tolkad som en del av ett golv till en byggnad, synlig på 1823 års karta.

- NY KUNSKAP

Fyndet av alla krossade flaskor gav ett bra referensmaterial men fyndet av människoben omges fortfarande av frågetecken.

- POTENTIAL

I princip samma som för kv Fenix men då hela kv Värdshuset upptas av hotellbyggnaden begränsar denna starkt möjligheterna att finna äldre lämningar. Dock kan det vara värt att uppmärksamma eventuella framtida grundförstärkningar då inget är känt om hur markberedningen gick till när hotellet byggdes.

Figur 62. Till vänster: Fisktorget markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Fisktorget

Liksom Järntorget har detta lilla torg gått under flera namn. De har oftast varit lätta att förklara, som Fisktorget (fiskhandel) och Kvarntorget (intilliggande kvarn) men namnet Koppartorget har gäckat försök till förklaring. Torget låg lämpligt till för kommers för de lantmän som kom in i staden via Öster Tull, som låg vid hörnet Kungsgatan-Engelbrektsgatan. Läget var innan branden längre åt väster, med kvarteret Värdshusets nordöstra hörn som del av torget. Intill Svartån låg den så kallade Kvarngården.

Typ	FU
Konstruktion	husgrund, stenläggning
Lager	kulturlager
Botten	lera
Datering	1300-tal–1400-tal? 1600-tal–1800-tal
Underlag	stratigrafi
Ref	Pettersson 1996.84

- ARKEOLOGI

Ett cirka 35 kvadratmeter stort titthål togs upp i torgets centrala del år 1994. Rester av flera stenläggningar, kulturlager och hörnet av en husgrund kunde dokumenteras. Inget daterande material påträffades och materialet kan med säkerhet inte föras längre tillbaka i tiden än till 1600-talet. Troligt är dock att området hyste verksamhet och bebyggelse redan under medeltiden.

- NY KUNSKAP

Med tanke på att ingreppet var relativt begränsat blev utbytet gott, med en väl markerad stratigrafi i ett läge som får anses centralt för stadens utveckling.

- POTENTIAL

Utomordentlig, med tanke på läge, bakgrund och tidigare resultat.

Figur 63. Till vänster: kvarteret Rådhuset markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Rådhuset

Kvarteret Rådhuset har med sitt läge mitt i mellan kyrkan och slottet en nyckelposition i skärningen mellan världslig och andlig makt. Området var med säkerhet bebyggt och befolkat redan under medeltiden. Stadens rådhus flyttade till kvarterets sydvästra hörn år 1662 sedan det gamla rådhuset längre österut vid torget blivit för litet. Kvarteret brann i sin helhet år 1854, med ett undantag. Rådhuset klarade sig med skador men planeringen av ett nytt rådhus hade startat redan innan branden, så det gamla revs. Det nuvarande rådhuset byggdes åren kring 1860. Tillgängliga ägarlängder för kvarteret är fulla av handlare, borgare och rådmän, ofta förenande alla tre titlarna hos samma personer. Att beakta är kvarterets östra gräns som har flyttats ut. Orsaken var att Köpmangatan rätats. Den gamla gatusträckningen sneddade upp genom vad som nu är kvarterets östra del.

Figur 64. Ett tidigt foto på ett tämligen nybyggt rådhus. Året är enligt uppgift 1863. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/ Eric Sjöqvist.

Figur 65. Ett under att vikingatida gravar kunde hittas på den här gården. Den här bilden är dock från ett tidigare markarbete åren 1939–40. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
AU	gravar	–	–	800-tal	fynd	Broberg 1990
AU	husgrunder	kultur-lager	åsgrus	1200-tal–1400-tal	keramik	AiS 1986
SchÖ	källare	kultur-lager	sand	1300-tal–1800-tal	mynt, keramik	AiS 1987
SchÖ	–	–	–	–	–	Ramström 2009.3
SchÖ	husgrund, spisar	–	–	1600-tal–1800-tal	kartor	Balknäs 2019.22

ARKEOLOGI

Kvarteret är unikt inom Örebro stad då det är platsen för två förhistoriska gravar. Dessa undersöktes år 1984 och kunde dateras till vendel-/vikingatid. Dessutom påträffades en del boplatsrester, oklart dock i vilken omfattning. Undersökningen som skedde inne på rådhusets gård renderade även husgrunder och stenläggningar från 15–1600-tal samt ett medeltida kulturlager med allmän datering till 12–1400-tal.

Vid en schaktningsövervakning i Köpmangatan år 1987 påträffades upp till 0,5 meter tjocka kulturlager med äldsta datering till 1300-talet. Med tanke på den förändrade gatusträckningen hör lämningarna snarare till kv Kitteln, men vi har valt att i detta fall följa nutida indelning. Dessutom noterades en medeltida träkällare och tre stenkällare med sannolik datering till 17–1800-talen. En schaktningsövervakning i Drottninggatan, vid rådhusets sydvästra hörn, resulterade i att grundstenar från det gamla rådhuset kunde dokumenteras, liksom ett par spisar som ingått i huset. Dessutom påträffades ett antal människoben som tolkades som att de kom från den närbelägna kyrkogården och att de hamnat intill rådhuset med fyllnadsmassor.

NY KUNSKAP

Gravarna var naturligtvis sensationella då de flyttade stadens historia flera hundra år tillbaka i tiden (även om det inte fanns någon stad än …). I närheten av gravarna kom även vissa boplatsfynd samt högmedeltida lager. Allt detta är av stort värde för forskningen. Den medeltida träkällaren hör sannolikt till samma skede som lagret på rådhusgården, vilket ger att området kring rådhuset har en hög arkeologisk potential.

POTENTIAL

Kvarteret Rådhuset tillhör stadens ”hetaste” arkeologiska lägen och allt arbete på innergårdarna har förutsättningar att ge goda arkeologiska resultat. Även eventuell grundförstärkning inom kvarteret bör beaktas då källarnas utsträckning och djup i förhållande till en äldre marknivå är mycket ofullständigt känd.

Figur 66. Till vänster: kvarteret Kitteln markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Kitteln

En titt på 1782 års karta visar snabbt hur liten staden Örebro fortfarande var. Ett utmärkt exempel är kv Kitteln som idag är så centralt man kan tänka sig. Kvarteret upptar området mellan slottet och Stortorget. År 1782 är kvarteret ännu till största delen grönt. En titt på de geologiska förutsättningarna ger en god del av förklaringen. Till skillnad från grannen kv Rådhuset ligger Kitteln nedanför grusåsen. Enligt de flesta äldre tolkningar har grusåsen varit av vital betydelse för bosättning i Örebrotrakten. Men området ingår i stadens område, så som det återges på den äldsta stadskartan från år 1652. Vad som inte kan anses klarlagt är dock om lantmätaren Toring återger faktiskt bebodda kvarter. Ett alternativ är att kartan snarare visar vilka områden som tillhör staden, till skillnad från de som tillhör kronan.

Kitteln har den för Örebro typiska uppbyggnaden med långsmala tomter där gårdsdelarna återfinns närmast åsen, i det här fallet vid kvarterets västra gräns. För denna gäller vad som skrevs ovan om kv Rådhuset, det vill säga att Köpmangatan rätats. För Kittelns del innebär det att den äldre bebyggelsen i kvarterets västra del hamnat inom kv Rådhuset eller under Köpmangatan.

Öster om gårdarna längs Köpmangatans föregångare breder trädgårdarna ut sig. De upptar mer än hälften av kvarterets yta. I beskrivningar till kartorna från 1782 och 1822 beskrivs flera av trädgårdarna som ”vackra” som i det här sammanhanget nog snarast betyder välskötta. Flera av dem sägs specifikt ha fruktträd år 1822, vilket får anses som relativt tidigt för stadsträdgårdar. Då har bebyggelsen brett ut sig en del, men det är ännu trädgårdarna som dominerar.

Vid stadsbranden brändes hela kvarteret av och vid uppbyggnaden ändrades kvarterets karaktär. Trädgårdarna krympte och kvarteret blev mer och mer ett renodlat stadskvarter.

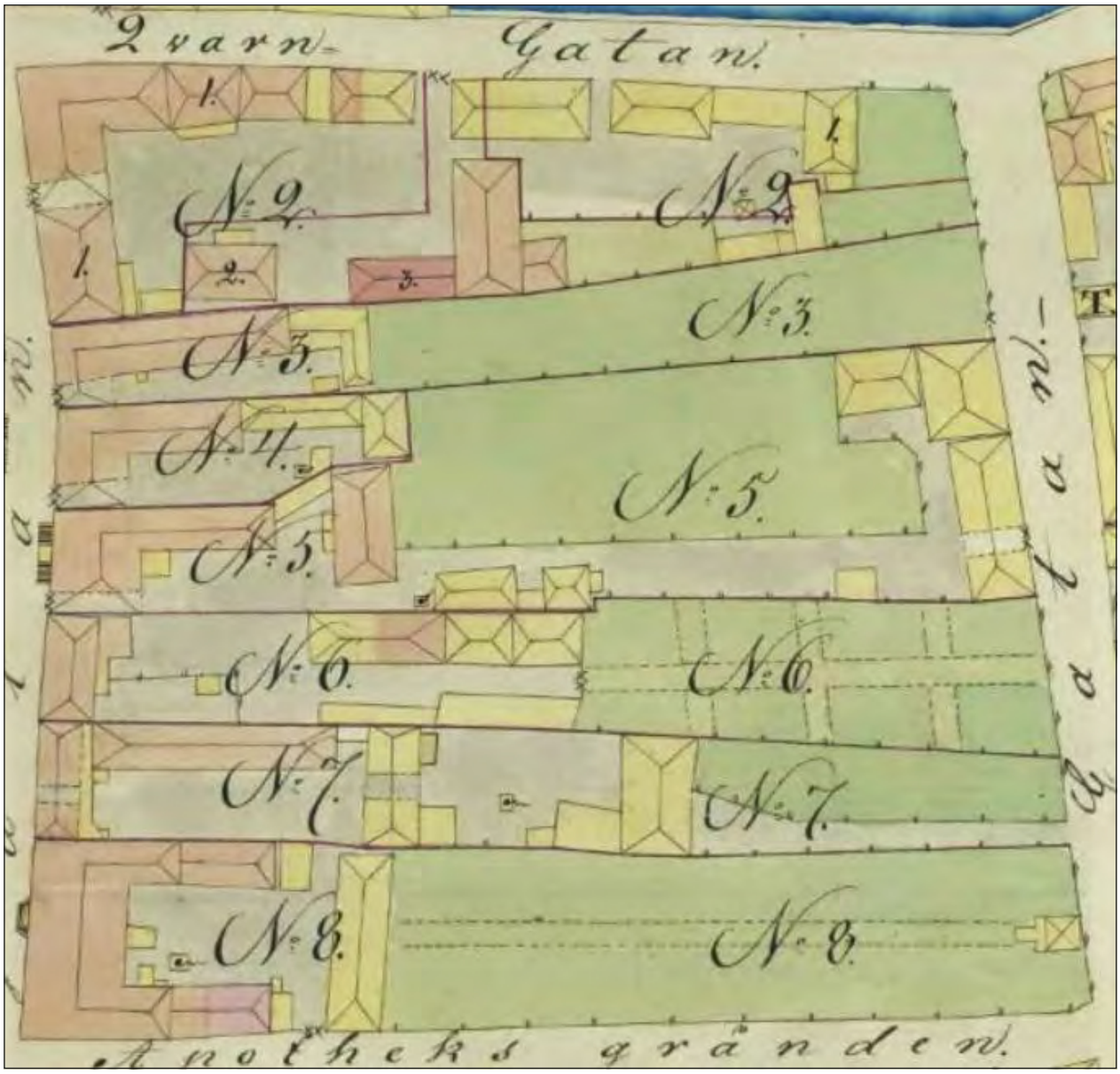

Figur 67. Utsnittet från 1822 års karta visar hur de gröna områdena ännu dominerar även ett så centralt kvarter som Kitteln. Tomterna 5, 6 och 8 var särskilt omnämnda för sina ”vackra trädgårdar”.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	källare	kultur-lager	–	1300-tal	dendro	AiS 1987
SchÖ	stenläggning	kultur-lager	–	1700-tal	stratigrafi, fynd	Bergold & Pettersson 2004.14
SchÖ	träränna	–	–	–	–	Karlenby 2011.20

- ARKEOLOGI

Kvarteret bedöms som utschaktat på kartan i MS 9. Inga arkeologiska undersökningar har skett inom kvarterets nuvarande gränser. En schaktningsövervakning år 1994 i Köpmangatan längs kvarterets sydvästra sida konstaterade dock spridd förekomst av kulturlager samt rester av en träkällare som kunde dateras till 1300-tal (se kv Rådhuset). En annan schaktningsövervakning år 2004 kunde också dokumentera rejäla kulturlager samt en stenläggning och en byggnadsrest.

- NY KUNSKAP

Undersökningar har bara skett i gatumark i kvarterets periferi. Iakttagelserna antyder ändå att mindre ytor med bevarade äldre lämningar kan finnas kvar.

- POTENTIAL

Oklar för själva kvarteret men även här är omfattningen av källare och markberedning inte klarlagd. I gatumarken finns dock belagt medeltida lämningar.

Figur 68. Till vänster: kvarteret Hållstugan markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Hållstugan

Kvarteret Hållstugan låg omedelbart utanför stadens staket och vid kvarterets nordvästra hörn låg den ursprungliga Öster Tull. Tullstugan var sannolikt kvarterets första byggnad. Under 1700-talet tillkom från söder en del av apotekaren Frans Joachim von Akens trädgård. Mot slutet av samma århundrade fanns en viss bebyggelse längs med Engelbrektsgatan och den blivande Kungsgatan, som här följde stadsstaketets sträckning. Majoriteten av kvarteret upptas dock ännu av ”stadens åkerlyckor”. Efter stadsbranden ingår Hållstugan i den nya stadsplanen, men det dröjer i stort sett till 1900-talet innan kvarteret är helt bebyggt. Även då består delar av bebyggelsen länge främst av enklare bodar och skjul.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	kultur-lager	lera	1700-tal	keramik	AiS 1985
SchÖ	–	–	–	–	–	Karlenby 2011
SchÖ	källare	–	lera	1800-tal	kartor	Knabe 2014.12
FU	1–2 byggnader	odling	silt, lera	1700-tal	kartor, stratigrafi	Bergold 2019.40
AU	2 byggnader	odling, kultur-lager	silt, lera	1700-tal	keramik, glas, stratigrafi	Bergold manus

Figur 69. Drönarfoto över grunden från en av apoteksträdgårdens byggnader. Foto: Arkeologgruppen.

ARKEOLOGI

En förundersökning år 1982 berörde tre tomter i kvarterets västra och centrala del. Resultatet var kulturlager med datering till 1700-tal och ”sentida byggnadslämningar”. En mindre förundersökning år 2014 kunde i stort sett bekräfta kartbilderna. Den avslöjade en källare i området nära Kungsgatan. En sannolik datering är 1800-talets första halva. Vid en förundersökning är 2019 upptogs två ytor, i kvarterets östra respektive södra centrala del. I öster fanns enbart rester efter sentida bebyggelse, av allt att döma anlagd på orörd mark eller på tidigare odlingsjord. I den centrala delen kom rester av 1–2 byggnader som enligt tolkningen ingått i apoteksträdgården.

En arkeologisk undersökning genomfördes under hösten 2020 inom den södra centrala del som förundersöktes år 2019. En schaktningsövervakning gällande fler ytor kommer att genomföras under år 2021. Preliminära resultat från år 2020 visar att mer var förstört än vad som framgick av förundersökningen, främst av ledningsdragningar och andra installationer. Dock kunde två husgrunder undersökas, med sannolik datering till 1700-talet.

NY KUNSKAP

Här är det framförallt resterna av apoteksträdgården samt de byggnader som hörde till denna som är av intresse. Föga är känt om denna typ av byggnader. Vid undersökningen påträffades också ett fyndmaterial som till viss del avvek från det som brukar påträffas i bostadsmiljöer.

POTENTIAL

Det är främst kvarterets södra och västra delar som har potential, bedömt såväl från äldre kartor och skriftliga källor, som från resultaten av utförda arkeologiska insatser.

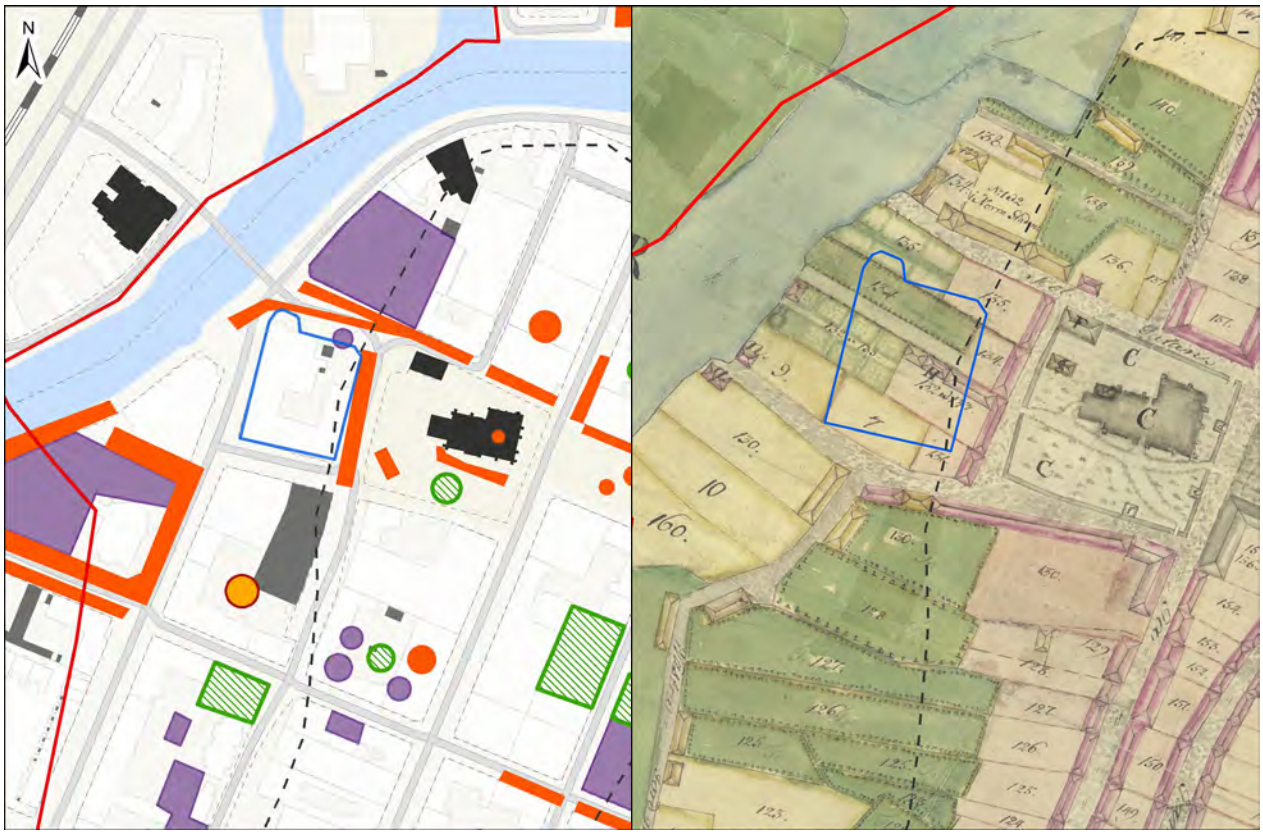

Figur 70. Till vänster: kvarteret Borgaren markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Borgaren

Kvarteret ingår i vad som tolkats som stadsområdet på Torings karta från år 1652. Att det även kan innefatta medeltida lämningar förefaller troligt med tanke på dess belägenhet i Nikolaikyrkans omedelbara grannskap. På 1782 års karta ser vi samma formation som till exempel i kv Färgeriet, det vill säga en tät rad av byggnader längs gatan i öster. Majoriteten av kvarteret upptas av trädgårdar och odlingsmark ned till Svartån. I kvarterets sydvästra hörn återfinns Åtullen. På 1822 års karta har bebyggelsen ökat, främst längs Norra Kyrkogatan (nu Vasagatan) i norr. En väsentlig del av kvarteret ägs av boktryckarfamiljen Lindh. Att lägga märke till är att kvarterets gränser har ändrats något i modern tid. Dels har gatan mellan kvarteret och kyrkogården breddats och fått en något annan sträckning vilket har inneburit att huvuddelen av den gamla gårdsbebyggelsens rester numera återfinns under gatan. Den andra förändringen märks i sydväst där en mindre del av kvarteret överförts till kv Klockaregården. I denna del ingår bland annat Åtullen.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	byggnad	–	lera/ sand	1600–1650	dendro	Ljung 2001.30
SchÖ	–	–	–	–	–	Rönngren 2016.68
SchÖ	byggnader, stenläggningar	kultur-lager	–	1550–1900	fynd, stratigrafi	Balknäs 2017.74

Figur 71. Klassisk örebromark. Kyrkogatan med Nikolaikyrkan till höger. Närmast till vänster Lindhska boktryckargården, därefter Cajsa Wargs hus, som senare flyttades till Wadköping. I bakgrunden till höger syns en markör för en ny tid, ett telefontorn. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

ARKEOLOGI

En byggnad med datering till 1600-talets första hälft påträffades vid en schaktningsövervakning i Vasagatan år 1997. Marken har sannolikt vid denna tid ingått i kvarteret. De fynd som gjordes i anslutning till byggnaden hade dock sin kronologiska tyngdpunkt i århundradets senare del.

Ett cirka 140 meter långt schakt upptogs för elarbeten år 2016. Schaktet löpte huvudsakligen i Vasagatan, längs med kvarterets norra gräns. Delvis berördes äldre kvartersmark på grund av att gatan breddats och fått en något annan sträckning. Schaktet grävdes endast ned till ett djup av 0,50–0,55 meter. Inga äldre lämningar påträffades, enbart bärlager.

Ett större projekt för nyinstallationer av fjärrvärme och -kyla utfördes åren 2016–2017. Det kom att beröra hela Kyrkogatan. Sträckningen längs kv Borgaren gav en rik arkeologisk skörd. Detta berodde dels på ovan nämnda justering av gatusträckningen, dels på att förhållandevis få ingrepp tidigare gjorts. Detta innebar att en äldre struktur kunde anas, med byggnader, gårdar och gata. Den allra äldsta dateringen var överraskande. Det var en ^{14}C-analys som föll inom intervallet 2350–1750 BC, arkeologiskt uttryckt under senneolitikum. Indikationer pekar dock på att dateringen snarare bör vara medeltida, något som också föreslås i rapporten. Äldsta lämningarna i övrigt var en källare, daterad 1550–1650 AD, och rester av en träbyggnad från 1600-talet. Dessutom påträffades rester av flera byggnader som ingått i Lindhs gård och som åtminstone var från början av 1800-talet.

NY KUNSKAP

Schaktövervakningen i Kyrkogatan kom att ge ett oväntat stort utbyte. Den senneolitiska dateringen kan inte ges någon definitiv förklaring men flera äldre byggnadsrester ger värdefull information om lokalt byggnadsskick och det som rör Lindhs gård är av lokalhistorisk vikt.

POTENTIAL

Framförallt i det gamla kvarterets östra del, den som nu ingår i Kyrkogatan.

Figur 72. Ovan: Kyrkan som alltid mitt i byn. Här en disig dag i januari år 1912 med Hindersmässan i full gång på Stortorget. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Sam Lindskog. Nedan: Nikolaikyrkan med kyrkogård markerat i blått.

Nikolaikyrkan

Det har funnits många teorier om när Nikolaikyrkan egentligen byggdes. De flesta verkar dock idag ha enats om att den medeltida kyrkan huvudsakligen byggdes under perioden 1275–1350 AD. Som på de flesta andra platser omgavs den av en kyrkogård som varierat i sin utsträckning genom åren. Från och med 1600-talet kan förändringarna bedömas utifrån äldre kartmaterial. Där kyrkogården minskat i storlek har gravar och gravmonument röjts bort. Det har skett med mer, och ibland mindre, omsorg.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
AU	gravar	–	–	1700-tal	stratigrafi	Bergqvist 2007.1
SchÖ	–	–	–	–	–	Appelgren 2010.21
Sch Ö	–	–	–	–	–	Rönngren 2015.16
Sch Ö	–	–	morän	–	–	Rönngren 2018.44

ARKEOLOGI

De arkeologiska uppdrag som utförts har främst berört den före detta kyrkogårdens yttre delar. En samlad beskrivning av resultaten återfinns i Rönngren (2018). Tilläggas bör dock att tre gravar påträffades år 2020 under så kallade Vasatrappen (se vidare under kv Bodarna). Människoben har även påträffats i kv Rådhuset. De kommer sannolikt från kyrkogården men det är oklart under vilka omständigheter. Själva kyrkobyggnaden har endast berörts av ytliga markarbeten.

NY KUNSKAP

De mindre uppdragen har visat att området kring kyrkan utsatts för omfattande markbearbetning. Denna gjordes sannolikt framförallt efter att kyrkogården avvecklades i början av 1800-talet. I övrigt, se kv Bodarna.

POTENTIAL

Alla markingrepp, såväl inne i kyrkan som inom den gamla kyrkogårdens gränser är av stort intresse. Mycket är ännu oklart kring när kyrkan byggdes, hur den såg ut och vad som fanns här innan den nuvarande kyrkobyggnaden.

Figur 73. Till vänster: Stortorget markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Stortorget

Torget i Örebros hjärta har nog funnits där sedan stadens barndom. Men liksom staden i övrigt har storleken ökat avsevärt med åren. Stortorget på 1782 års karta är knappt 20% av dagens yta. Det sträcker sig från Stora Gatan till väggen av en fastighet cirka 15 meter väster om dagens Köpmangatan. Denna fastighet tillhör då apotekaren Frans Joachim von Aken som även äger den stora apotekslträdgård som upptog östra delen av dagens Stortorg. Apoteket finns kvar på 1822 års karta och även i övrigt är bilden sig tämligen lik.

Det dröjer till efter stadsbranden år 1854 innan den stora förändringen sker. En av slutsatserna efter branden är nämligen att ett förlängt Stortorg kan fungera som brandgata. Förändringen är ju relativt lätt att göra då eftersom hela det aktuella området är avbränt. Efter att mot slutet av 1800-talet ha fått en pendang i Oskarsparken på andra sidan Trädgårdsgatan har Stortorget fått sin nuvarande utsträckning. Med sina 362 meter sägs det vara ett av landets längsta torg.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
SchÖ	bebyggelse	kultur-lager	–	1300-tal, 1600-tal, 1800-tal	^{14}C, kartor, stratigrafi	Pettersson 2004.14
SchÖ	källare	kultur-lager	–	1700-tal	kartor	Ramström 2008.20
SchÖ	–	–	–	–	–	Ramström 2009.3
SchÖ	källare	kultur-lager	–	1600-tal–1854	kartor	Ekholm 2009.3
SchÖ	bebyggelse	kultur-lager	–		kartor, keramik	Bäck & Pettersson 2012.63

ARKEOLOGI

Från äldre tider finns flera uppgifter om fynd av såväl skelett som byggnadsrester inom torgets ursprungliga yta. Dessa återges i MS 9 men får även en god redovisning i Petterssons rapport från år 2004 (sid 11). Av en tillfällighet(?) har samtliga arkeologiska uppdrag i modern tid utförts inom ett begränsat område. Det rör sig om den östra delen av det ursprungliga torget samt den fastighet som flankerade torgets östra sida. Fastigheten hade No 9 på äldre kartor och tillhörde länge apoteksfamiljen von Aken. Därefter kom den att kallas Söderlindhska gården. Den byggdes aldrig upp igen efter stadsbranden år 1854. Källare och andra underjordiska installationer fick ligga kvar och området fylldes upp och jämnades ut. Fyra av tabellens fem uppdrag kom att beröra delar av bebyggelsen på tomt 9. Apotekarens gård byggdes under den första halvan av 1700-talet. Några indikationer finns för bebyggelse under 1600-talet men inga som kan preciseras närmare än så. Vid schaktningsövervakningen år 2004 påträffades dock ett kulturlager som ^{14}C-daterades till 1300-talet. Då undersökningen avbröts på exploatörens begäran gjordes inga ytterligare undersökningar på platsen.

NY KUNSKAP

De många små undersökningarna ger tillsammans underlag för en tolkning av hur en apotekargård under 1700-talet fungerat. Här krävs ett samlat grepp men materialet finns. Det medeltida kulturlagret visar på potential men eftersom undersökningen avbröts kan man inte säga mer än så.

POTENTIAL

Denna finns framförallt i torgets övre, västra del vilket visats av tidigare undersökningar. Den östra delen har en potential för trädgårdsarkeologi som inte bör underskattas.

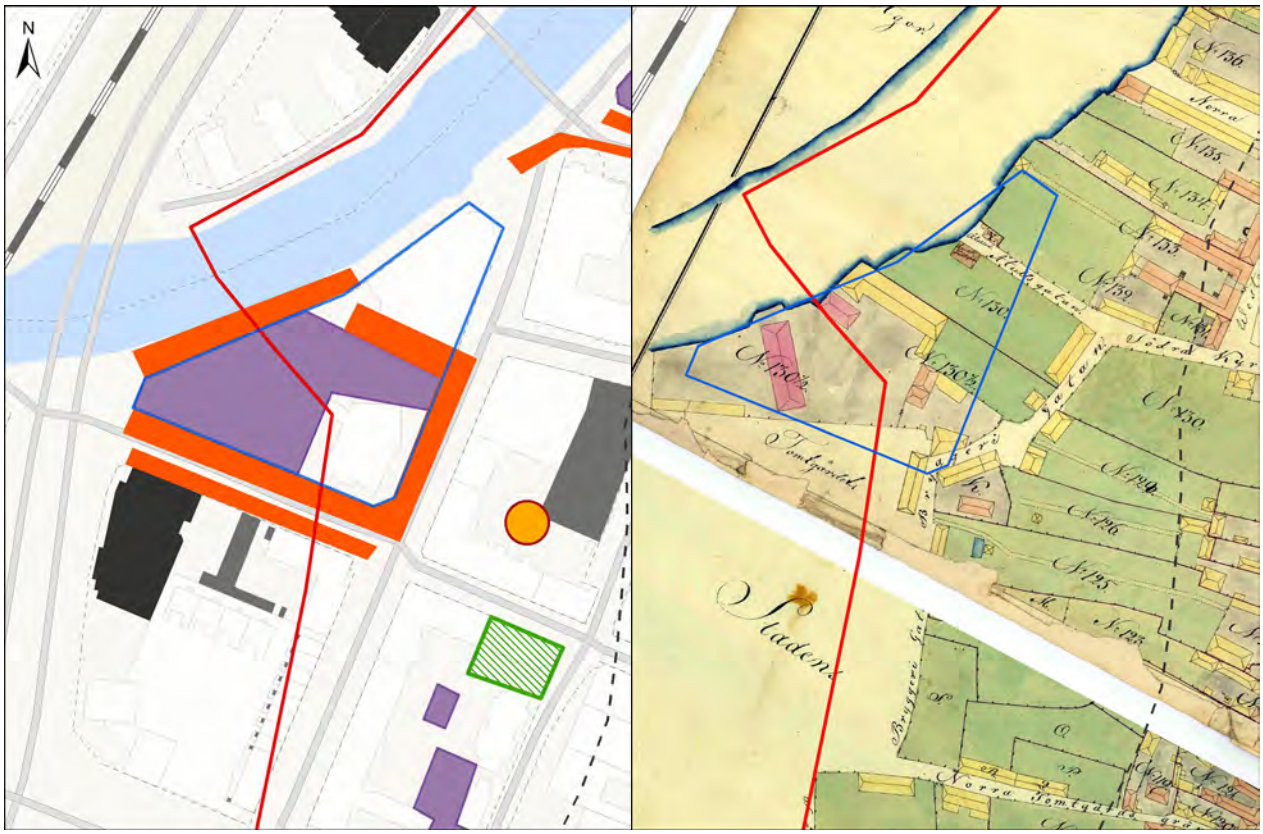

Figur 74. Till vänster: kvarteret Klockaregården markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Klockaregården

Ett kvarter som fått sin form under 1900-talet. Strandkanten mot Svartån har stabiliserats och vissa utfyllningar har gjorts. I norr har en mindre del överförts från kv Borgaren. Enligt 1782 års karta nyttjades marken till stor del som ängsmark. Den gamla ängsmarken har på 1822 års karta delvis fått lämna plats för Örebro bryggeri som var verksamma ända fram till år 1950. Under tiden hade nya grannar tillkommit i kvarteret, Stadsbiblioteket och Konserthuset.

I äldre handlingar är kvarteret känt som Bryggeriet. Förmodligen byttes namnet för att undvika sammanblandningar med kvarteret Bryggaren. Att namnet i stället blev Klockaregården kan tyckas märkligt då den faktiska Klockaregården låg i kvarteret Borgaren.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	husgrunder	–	lera	1795ff	kartor	Strengbom 2017.71
SchÖ	–	–	lera	–	–	Bergold 2018.39
SchÖ	–	–	lera	–	–	Bergold 2018.40

• ARKEOLOGI

Under senare år har några arkeologiska uppdrag berört kv Klockaregården. De två schaktningsövervakningarna som redovisas i tabellen nedan renderade enbart fyllnadsmassor. Förundersökningen kunde konstatera att inga äldre lämningar fanns än de som var från Örebro Bryggeri som etablerades år 1795. Inga spår påträffades av odling, vilket förstärker kartornas bestämning av marken som ängsmark innan bryggeriet.

• NY KUNSKAP

I det här fallet inskränker den sig till konstaterandet att inga äldre lämningar fanns, åtminstone inte inom det undersökta området.

• POTENTIAL

Av allt att döma begränsad.

Figur 75. Till vänster: kvarteret Prästgården markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Prästgården

Kvarteret innehöll mycket riktigt den prästgård som hörde till stadsförsamlingen. Dessutom fanns även komministergården där, vilket gjorde att hela den norra delen var vikt för prästerskapet. Så var situationen åtminstone från och med början av 1600-talet och det kan mycket väl ha varit så även under medeltiden. Den gamla prästgården revs slutligen år 1930 och på dess plats uppfördes sparbankshuset. På 1782 års karta samlas bebyggelsen längs Stora Gatan medan resten av kvarteret till stor del upptas av trädgårdar, bodar och logar. På 1822 års karta har bebyggelsen expanderat på bekostnad av trädgårdarna som dock fortfarande dominerar.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	odling	–	medeltid	stratigrafi	AiS 1990
AU	–	kultur-lager	–	1300-tal	keramik	AiS 1990
FU	bebyggelse	odling	–	1300-tal–1700-tal	keramik, stratigrafi	AiS 1991
FU	stenläggning	odling	lera	1700-tal–1800-tal	fynd	AiS databas 1991
SchÖ	–	kultur-lager	lera	1700-tal–1800-tal	fynd	Ramström 2000.24

Figur 76. Bakom den prunkande växtligheten vid kyrkan syns den gamla prästgården som revs år 1930. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Sam Lindskog, år 1903.

- ARKEOLOGI

Kvarterets södra halva har blivit föremål för flera arkeologiska undersökningar, främst under 1980-talet. Medeltiden har främst representerats av omrörda kulturlager medan inga konstruktioner har kunnat dateras till äldre än 1700-talet. Yngre kulturlager verkar främst vara från odling. Relativt tjocka lager av raseringsmassor efter stadsbranden år 1854 täcker de äldre skikten. Massorna har använts för att jämna ut den naturliga topografin.

- NY KUNSKAP

Prästgården visade sig vara en nyckellokal för att klarlägga i vilken omfattning utfyllningar skett även i centrala lägen. Det har varit en värdefull kunskap vid senare undersökningar i centrala lägen.

- POTENTIAL

Äldre lämningar kan finnas kvar under fyllningsmassor. Många av de schakt som tagits upp är inte grävda till botten.

Figur 77. Till vänster: kvarteret Hökerberg markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Hökerberg

Den före detta västra delen av kv Prästgården som avskildes när Kyrkogatan förlängdes till Rudbecksgatan. Hökerberg utgör en slags bakgård till kv Prästgården, med i huvudsak odlingsmark som tillhör dess gårdar. Genom kvarterets nordvästra del löpte Bryggerigatan, en numera till stor del försvunnen gatusträckning, som ledde till bryggeriet som låg väster om detta kvarter. Längs kvarterets norra gräns sträckte sig Södra Kyrkogatan (med ungefär samma lopp som dagens Nikolaigatan).

- ARKEOLOGI

År 1985 genomförde Örebro Läns Museum en schaktkontroll med obekant resultat.

- POTENTIAL

Till stor del äldre odlingsmark med en del äldre bebyggelse längs den försvunna Bryggerigatan.

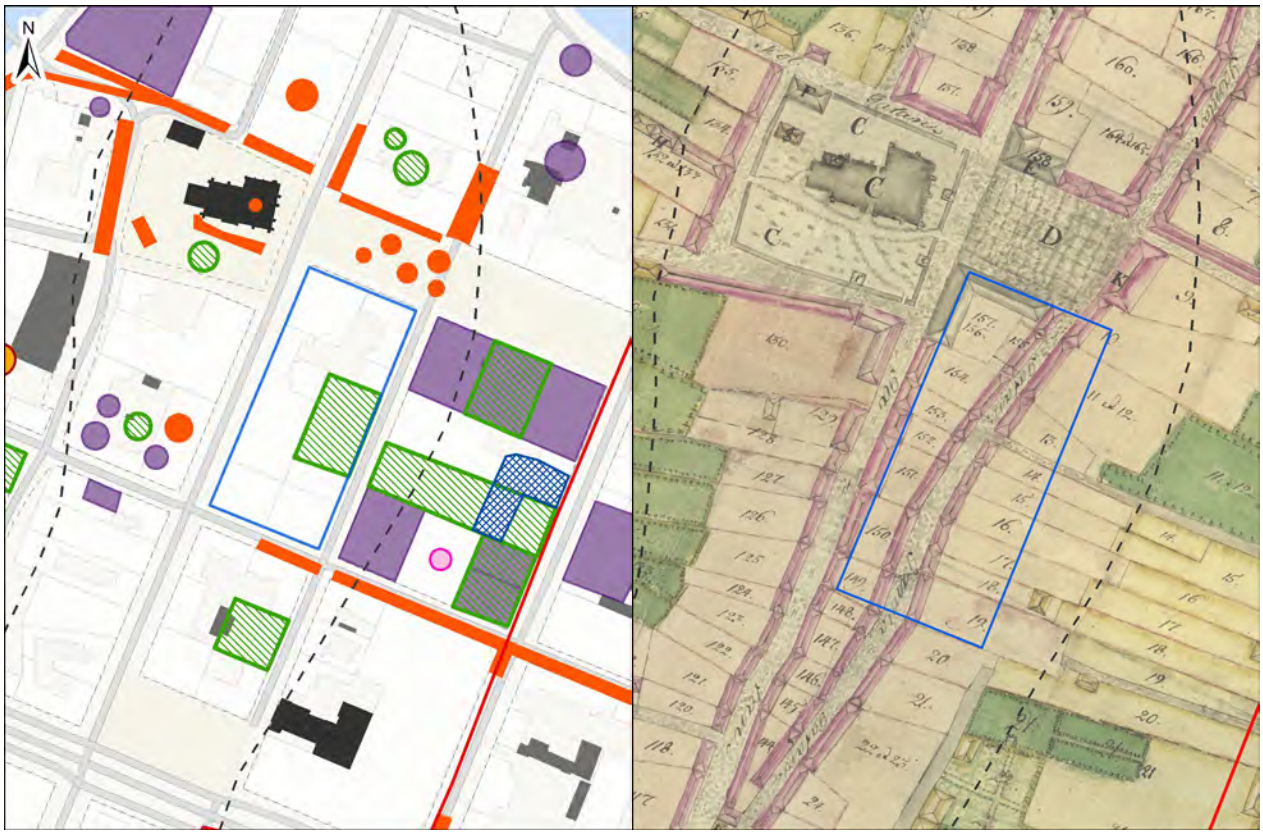

Figur 78. Till vänster: kvarteret Bromsgården markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Bromsgården

Kvarteret Bromsgården hör till stadens ”finrum”, med sitt läge intill torget och längs Stora Gatan, med stadens kyrka i blickfånget på andra sidan gatan. Dessutom fanns stadens rådhus i kvarteret innan ett nytt byggdes på andra sidan torget år 1662. Man kan utgå från att området var bebyggt redan under medeltiden. Centralt genom kvarteret sträckte sig Gamla Gatan, relativt parallell med Stora Gatan. Båda gatorna kantades av hus. Det innebär att kvarteret förutom gatan var fullt av bebyggelse, ett av få kvarter nästan utan trädgårdar. Invånarna hade i stället del i odlingsmark på stadens ägor.

Figur 79. Undersökning pågår i kv Bromsgården. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

Typ	AU
Konstruktion	bebyggelse mm
Lager	kulturlager
Botten	åsgrus, lera
Datering	1200-tal–1500-tal
Underlag	fynd, stratigrafi, dendro
Ref	Broberg & Hasselmo 1981 Ljung 1991

ARKEOLOGI

Bromsgården var platsen för den hittills mest omfattande arkeologiska undersökningen i Örebro stad. Den utfördes huvudsakligen år 1978, samma år som Medeltidsstaden 9 Örebro gavs ut. Cirka 600 kvadratmeter undersöktes, lika med en knapp tredjedel av den totala exploateringsytan. Ingen totalavbaning gjordes, undersökningen skedde i nio schakt inom ytan. Innan undersökningen startade ”på riktigt” schaktade man ned till 13–1400-talsnivå – av ekonomiska skäl. Det ansågs att man kunde prioritera bort 15- och 1600-talen då kunskaperna om Örebro från den perioden var tillräckliga genom det rikligare skriftliga källmaterialet.

Undersökningen gav ett rikt material som gjorde att man relativt väl kunde rekonstruera strukturen längs en medeltida gata i Örebro. Den visade att kvarteret endast längst i väster vilade på åsgrus. Den sluttande åsen hade därefter fyllts ut i omgångar redan under medeltid. Gårdarna utgår från Östra Gatan (eller Gamla Gatan), Köpmangatans föregångare. Därifrån sträcker sig långsmala gårdar på långsmala tomter, som från bonings-hus vid gatan via ekonomibyggnader övergår i odlingsmark. Bebyggelsen under detta medeltida skede bedömdes som relativt gles, men inlemmad i ett stabilt mönster. Fyndmaterialet var mycket stort, inte minst i fråga om djurben, där ”flera lastbilar” transporterade dessa till Stockholm. Trä var i förhållandevis gott skick och det fanns relativt många föremål av järn bevarade. Detta tolkades som att tillgången på järn bör ha varit god då järnet inte återanvänts (smitts om till nya föremål). Det mest omtalade fyndet var cirka 40 myntpräglingsunderlag. Dessa påträffades i fyllnadsmassor i slänten. Fynden blev ett starkt argument i diskussionen om Örebro haft ett eget mynthus, med egen prägling. Diskussionen har handlat om hur man ska tolka ett omnämnande av ett mynthus i Örebro i Magnus Ladulås testamente från år 1285. Fynden i fyllnadsmassorna i Bromsgården torde kunna tolkas så att prägling skett på orten. De kan däremot inte tolkas som att den skett i kvarteret Bromsgården, även om detta är fullt möjligt.

NY KUNSKAP

Bromsgården har på många sätt fått bilda facit för vår uppfattning om bebyggelsens utveckling i centrala Örebro. Det gäller såväl själva byggnaderna som relationen bostad-uthus-bakgård/trädgård. Fynden har dessutom potential att spegla medeltidens örebroares vardag. Återigen dock, här saknas en vetenskaplig bearbetning av materialet.

POTENTIAL

Mycket stor, med tanke på den tidigare omfattande undersökningen som endast omfattade cirka hälften av kvarterets östra del. Kvarteret innefattar en central och vital del av den medeltida staden.

Figur 80. Till vänster: kvarteret Tryckeriet markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Tryckeriet

Centralt söder om Stortorget återfinns kv Tryckeriet, ett modernt affärskvarter med lång historia. Idag är det tätt bebyggt men så sent som på Nybergs karta från år 1782 utgör hela den östra delen av kvarteret odlingsmark. Nämnas bör även den öst-västliga Tunnbindargränd som löper genom kvarterets centrala del. Kartbilden har inte genomgått några väsentliga förändringar år 1822. Kartan är avsevärt mer detaljerad jämfört med Nybergs karta, men grunddragen är desamma. Den bebyggelse som i övrigt redovisas inom det nuvarande kvarterets gränser utgörs av logar, bodar, en och annan ladugård samt ett bränneri. Efter stadsbranden år 1854 läggs dock hela Tryckeriet ut som ett stadskvarter och därefter går utvecklingen snabbt.

Tomt	Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
8	FU	–	kulturlager	–	1600-tal	keramik	AiS 1985
2, 3	FU	byggnad	kulturlager	–	1500-tal	stratigrafi	AiS 1985
9	Akut	stenläggning	–	–	1820–1854	keramik, porslin	AiS 1985
2	AU	kavelbro	kulturlager avfall	lera	”medeltid”	keramik	AiS 1986
10	FU	träkonstruktion	kulturlager	lera	medeltid	stratigrafi	AiS 1990
10	FU	träkonstruktion	kulturlager	lera	medeltid	stratigrafi	AiS 1990
10	AU	omf bebyggelse	kulturlager	lera	1350ff	fynd, stratigrafi, dendro	AiS 1991
6, 7	AU	bebyggelse	kulturlager odling	lera	1600-tal–1700-tal	keramik	Bergold 1999.4
1	FU	husgrund, stenläggning	–	–	1300-tal–1700-tal	skor, keramik	Grälls & Westin 2002.2
6, 7	AU	bebyggelse	kulturlager odling	lera	1600-tal–1700-tal	keramik, stratigrafi	Bergold 2001.21
12	FU, AU	enklare bebyggelse	kulturlager odling	lera	1500-tal–1700-tal	keramik, stratigrafi	Bergold 2008.12

• ARKEOLOGI

Tryckeriet är jämte kv Bromsgården Örebros mest undersökta kvarter. Den samlade bilden som ges genom undersökningarna ger en god uppfattning om hur kvarteret växt fram och hur villkoren för dess innevånare har sett ut. Bebyggelsen har utgått från Gamla Gatan som sträckte sig genom grannkvarteret Bromsgården (Köpmangatan kan ses som nutida efterföljare även om den har en annorlunda och rätare sträckning). Gårdsbebyggelsen har sedan brett ut sig mot öster. Avgörande i sammanhanget har åsen varit. Omfattande utfyllningar österut i kvarteret antyder att de topografiska skillnaderna var markanta.

Den äldsta dokumenterade fasen av bebyggelse är från mitten av 1200-talet. Mot mitten av 1300-talet kan västra delen av kvarteret anses fullt bebyggt. Det inbegriper även bebyggelse längs Tunnbindaregränden. Broläggningar och anordningar för dränering vittnar om att de östra delarna av kvarteret kunde vara vattensjukt. Åtgärderna kan även ses som en del i ett kontinuerligt arbete för att ge expansionsutrymme åt öster. Från och med början av 1500-talet blir utvecklingen svårare att följa, främst på grund av sentida markingrepp. Arbetet med att avleda vatten fortsätter dock och mer och mer mark i kvarteret blir tillgänglig för trädgårdar eller enklare bebyggelse. I enlighet med stadsplanen efter år 1854 görs sedan omfattande arbeten för att förvandla hela kvarteret till modernt stadskvarter.

Av visst intresse är också att keramik av äldre svartgods av vikingatida typ påträffats inblandat i det medeltida kulturlagret på tomt 2. Den kan möjligen komma från förstörda gravar eller en likaledes förstörd boplats. Detta bör naturligtvis ses i samband med fynd av liknande typ i kv Rådhuset på andra sidan torget.

• NY KUNSKAP

Tillsammans med Bromsgården är kvarteret Tryckeriet vår bästa representant för det medeltida Örebro. I materialet finns en stor potential men även här saknas en samlad vetenskaplig bearbetning.

• POTENTIAL

I princip gäller samma som för kv Bromsgården, det vill säga de båda är nyckelkvarter i det medeltida Örebro.

Figur 81. Till vänster: kvarteret Repslagaren markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Repslagaren

Repslagaren är idag kvarteret vid Stortorgets sydöstra hörn. Historiskt sett utgjordes emellertid området av odlingsmark tillhörig staden. Det fanns dock byggnadsplaner under 1600-talet då Örebro Gevärsfaktori expanderade och möjligheten fanns att faktoriet skulle växa ur Södra Smedjebacken. Planerna rann dock ut i sanden när expansionen avstannade. Som för många andra kvarter i Örebro är det först under senare delen av 1800-talet som bebyggelsen börjar breda ut sig på den gamla odlingsmarken.

Figur 82. Snart polishus, numera Länsstyrelse, i kv Repslagaren. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Eric Arlebo.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU	–	odling	lera	1800-tal	fynd, kartor	Bergold & Knabe 2005.21
FU	husgrund, stenläggning	odling	lera	1700-tal–1800-tal	keramik, dendro	Bäck & Romedahl 2006.2
SchÖ	–		–	–	–	Pettersson 2012.64

- ARKEOLOGI

Två större förundersökningar har bekräftat de äldre kartornas uppgifter. Odlingslager finns med möjliga dateringar från och med början av 1700-talet. Bebyggelse kan dock inte ges några säkra indikationer förrän vid mitten av 1800-talet.

- NY KUNSKAP

Ingen verksamhet kan beläggas före början av 1700-talet. Ingen bebyggelse förrän mot mitten av 1800-talet.

- POTENTIAL

Får betecknas som begränsad då de äldre kartbilderna verkar stämma för kvarteret.

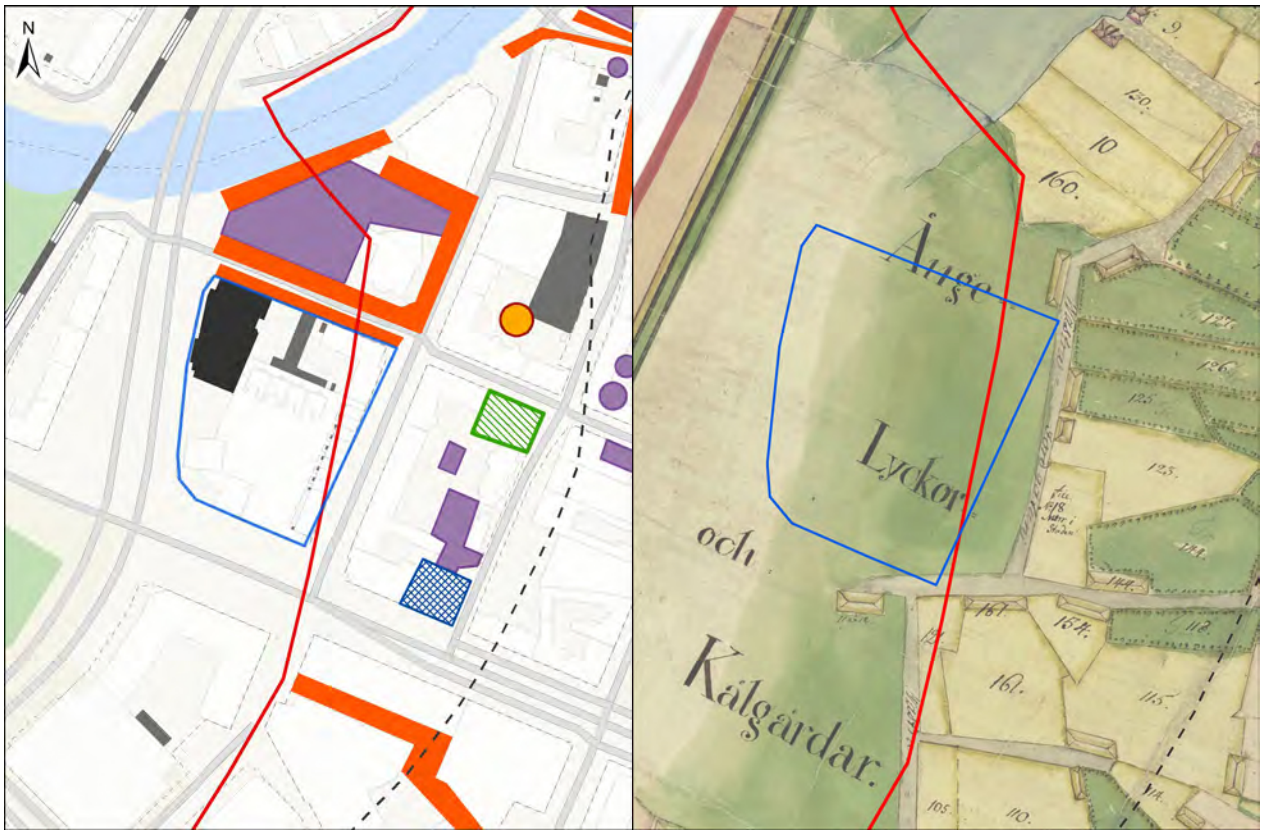

Figur 83. Till vänster: kvarteret Längan markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Längan

Kvarteret Längan ingår år 1782 i ett större område klassificerat som ”Ängslyckor och Kålgårdar”. Det nordöstra hörnet korsades dock av en väg som ledde upp mot Nikolaikyrkan. År 1822 är närområdet i viss mån präglat av det bryggeri som etablerats i grannkvarteret Klockaregården.

Typ	SchÖ
Konstruktion	husgrunder
Lager	kulturlager, odling
Botten	–
Datering	1300-tal–1800-tal
Underlag	^{14}C, fynd, stratigrafi
Ref	Balknäs 2017.74

Figur 84. Det lades även ledningar i Nygatan år 1964, dock utan arkeologisk bevakning. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

- ARKEOLOGI

En schaktningsövervakning i Nygatan, längs kvarterets norra gräns, gav ett överraskande rikt resultat. Främst bör nämnas en ^{14}C-datering från ett stolphål som angav 1300-tal. Stolphålet tolkades som en rest av en byggnad som brunnit. Ingen medeltida bebyggelse är tidigare känd från området. Rester påträffades även av byggnader som inte återfinns på de äldre kartorna. Minst en av byggnaderna kunde via fynd dateras till 1700-talet.

- NY KUNSKAP

En byggnad från 1300-talet i kvarteret Längan är definitivt ny kunskap. I schaktet som följde Nygatan kom också flera indikationer på verksamhet under den tid när här enligt kartan bara fanns ängsmark.

- POTENTIAL

Resultaten ovan visar att även kvarter som enligt tillgängliga äldre kartor enbart var odlings- och ängsmark kan innehålla äldre lämningar.

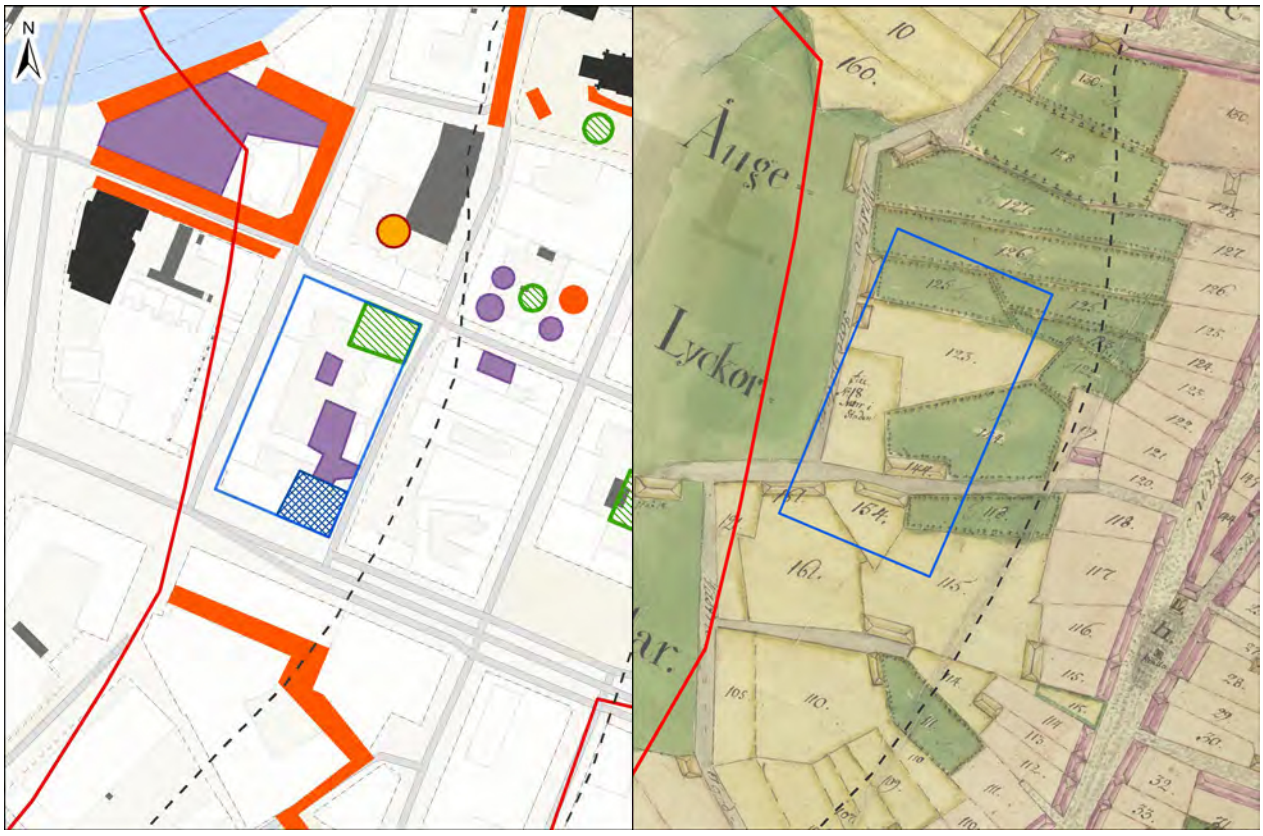

Figur 85. Till vänster: kvarteret Brandstationen markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Brandstationen

Kvarteren Brandstationen och Svalgången bildade tidigare det gemensamma kvarteret Ryggåsen. När Kyrkogatan förlängdes söderut till Rudbecksgatan delades kv Ryggåsen till de nuvarande formationerna. Enkelt uttryckt kan man säga att kv Brandstationen utgjorde odlingsmarken till kv Svalgången. Där fanns några mindre byggnader år 1822, men huvudsakligen var där trädgårdar och åkerlyckor. Genom den södra delen löpte en mindre gata kallad Tomtgärdesgränd.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
FU, AU	–	kultur-lager	–	1600-tal–1800-tal	keramik, stratigrafi	Pettersson 2000.27
AU	husgrunder	kultur-lager	–	1600-tal–1800-tal	keramik, stratigrafi	Ramström 2004.10
FU	husgrunder	odling	silt, grus	1600-tal–1800-tal	keramik, stratigrafi	Bergold & Knabe 2016.47

- ARKEOLOGI

Flera arkeologiska undersökningar gjorda i modern tid har förstärkt kartornas bilder av kvarteret. Odling kan beläggas under 1600-talet och en bebyggelse av enklare slag kan skönjas under 1700-talet. Men väsentligen dröjer det till 1800-talet innan området får en fastare bebyggelse. Det gäller framförallt när den stadsplan som antas efter stadsbranden år 1854 börjas effektueras. Ett fynd av speciellt slag var den omfattande dump av spill från kakeltillverkning som påträffades på en av de före detta bakgårdarna. Det kunde knytas till en kakelugnsmakare som var verksam under början av 1800-talet.

- NY KUNSKAP

Bekräftelse på att det faktiskt nästan dröjde till mitten av 1800-talet innan den här delen av staden fick fast bebyggelse.

- POTENTIAL

Lämningar kan främst förväntas från den tid när kvarteret började bebyggas, det vill säga från och med början av 1800-talet.

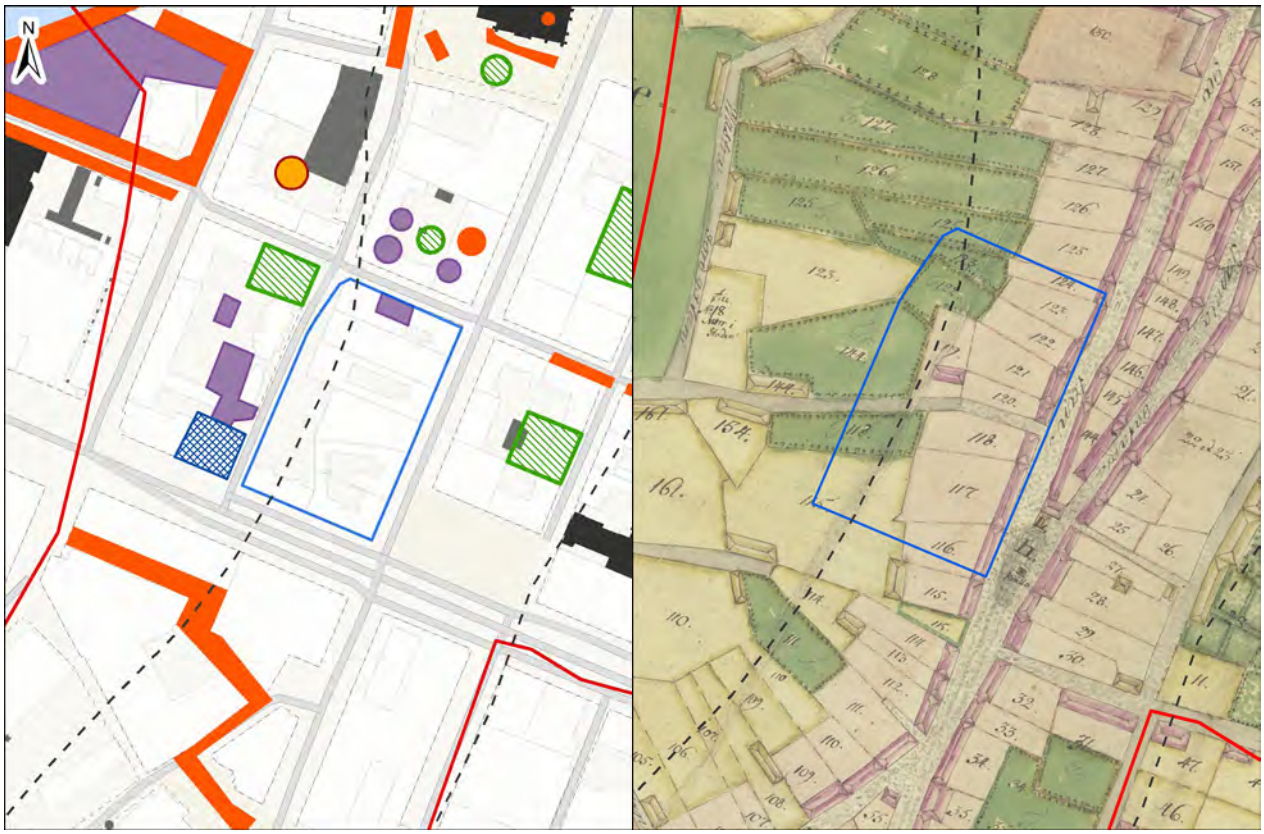

Figur 86. Till vänster: kvarteret Svalgången markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Svalgången

Om bakgrund se under ”Brandstationen”. Svalgången innehöll gårdarna som samlades längs Stora Gatan. Här kan det mycket väl ha funnits bebyggelse under medeltid.

Typ	FU
Konstruktion	träkonstruktion
Lager	kulturlager
Botten	–
Datering	1700-tal–1854
Underlag	stratigrafi
Ref	AiS 1991

• ARKEOLOGI

Ett mindre schakt togs upp år 1988 i samband med en förundersökning som även omfattade det norr om liggande kvarteret Prästgården. Då påträffades kulturlager med rester av träkonstruktioner. Via likheter med Prästgården fick de en generell datering till perioden 1700–1854. Lager och konstruktioner undersöktes inte vidare. Det förefaller som om medeltida bebyggelse saknas i kvarteret. En orsak kan vara att partiet närmast åskrönet här var mycket brant, att döma av de stora utfyllningar som gjorts efter 1854 års brand (Ljung 1991:126).

• NY KUNSKAP

Här saknas i stort sett underlag för en bedömning men i likhet med kv Prästgården blev det här uppenbart hur brant åsens sluttning varit mot väster.

• POTENTIAL

De arkeologiska insatser som tidigare tolkningar baserats på utgår från provgropar och schakt inom en mycket begränsad del av kvarteret. Senare års undersökningar har visat att små bevarade partier kan ge väsentlig information. Det är också oklart vad som finns under utfyllnadsmassorna.

Figur 87. Till vänster: kvarteret Tennstopet markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Tennstopet

I kv Tennstopet delade sig landsvägen som från söder ledde genom den lilla staden Örebro. Den vänstra vägen (Stora Gatan) fortsatte ungefär som dagens Drottninggatan, den högra (Gamla Gatan på äldre kartor) böjde av något och löpte sedan parallellt i riktning norrut. Den mynnade ut vid Fisktorget för gemensam passage över föregångaren till Storbron. Vid vägskälet i söder uppstod redan tidigt en mindre öppen plats som så småningom utvecklades till ett torg. På äldre kartor kallas det Yxhammarstorget, numera är det avsevärt större och känt som Våghustorget.

Det innebär att kv Tennstopet med säkerhet var bebyggt redan under medeltid. Gårdarna var samlade i kvarterets västra halva, så som det ser ut på Nybergs karta från år 1782. Den östra delen utgjorde åsens östsida och sluttade förmodligen relativt brant. Det nutida kvarteret inbegriper bebyggelsen på båda sidor om Gamla Gatan, men även gårdarna på östra sidan om Stora Gatan.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
AU	gravar	–	–	1175+-140	^{14}C	Broberg 1990.71
SchÖ	byggnader	kultur-lager	–	1500-tal–1800-tal	keramik, stratigrafi	Balknäs 2017.55

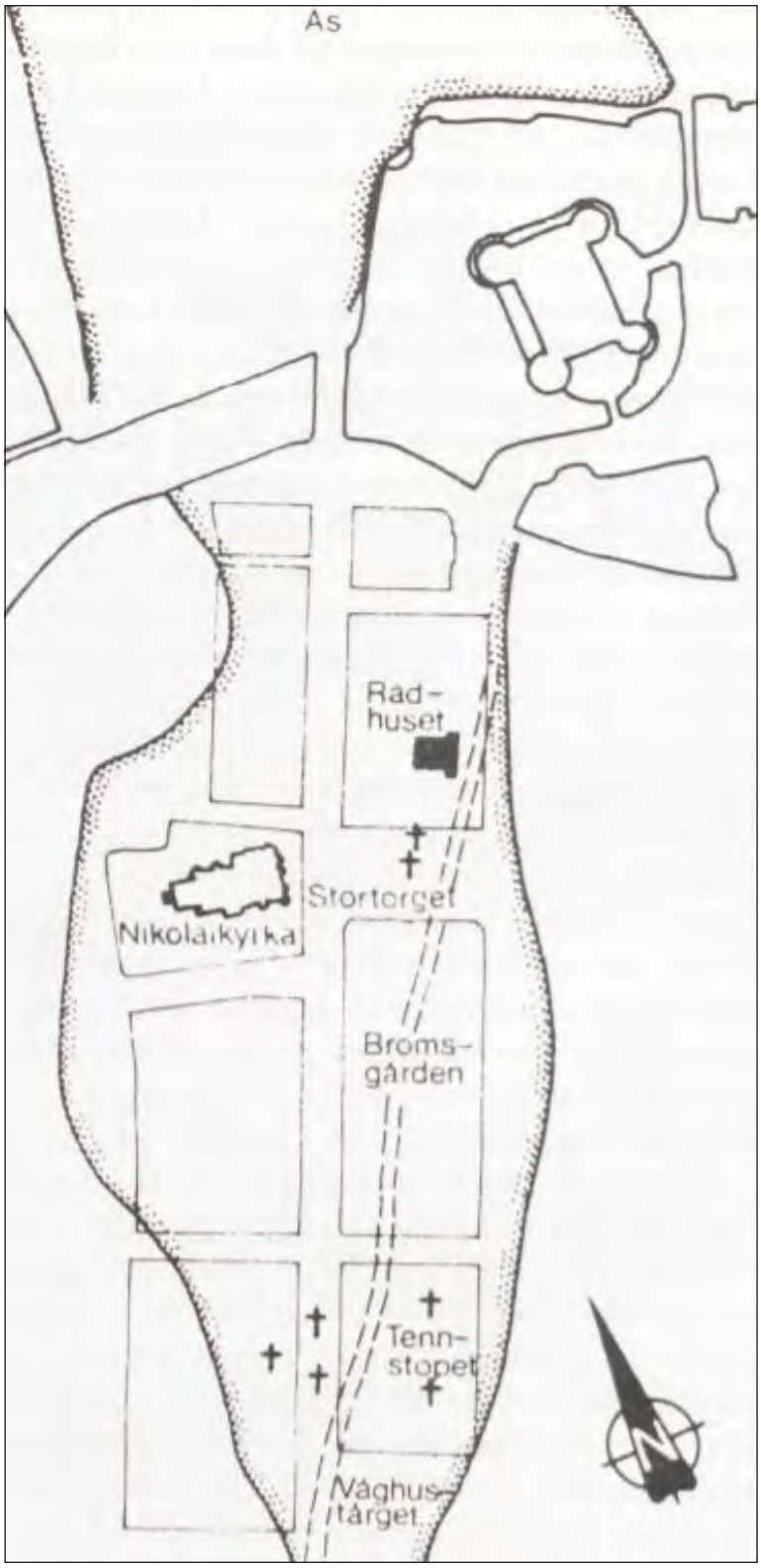

Figur 88. Korsen utmärker skelettfynd. Kartan är från år 1984 så nyare fynd saknas. Men koncentrationen nära Våghustorget är tydlig, vilket kan vara en indikation på att en äldre kyrka funnits här. Bildkälla: Broberg 1990:70, fig. 4).

ARKEOLOGI

En mindre efterundersökning kunde år 1982 dokumentera fyra skelettgravar i östra delen av kv Tennstopet. En ^{14}C-analys visade att gravarna mest sannolikt var från första halvan av 1200-talet. De upptäcktes vid byggnadsarbeten och fyndplatsen var delvis skadad. Flera skelettfynd har även gjorts under Drottninggatan samt även väster om gatan, i kv Svalgången. Det rör sig om minst 15 individer inom en cirka 6000 kvadratmeter stor yta (Balknäs 2017). Tyvärr har inga undersökningar skett vid övriga skelettfynd, inte heller finns någon användbar dokumentation. Skelettfynden ligger som grund för en hypotes att en föregångare till Nikolai kyrka funnits inom området (Ljung 1991).

En schaktningsövervakning som utfördes år 2017 sträckte sig genom nästan hela den norra delen av kvarteret. Då påträffades rester av bebyggelse från och med andra halvan av 1500-talet. Undersökningen var relativt fyndfattig men gav ändå ett visst underlag för dateringar.

NY KUNSKAP

Skelettfynden är av vital betydelse för diskussionen om Örebros rötter och den tidiga stadsbildningen.

POTENTIAL

Ytterligare ett nyckelkvarter för att förstå de medeltida medborgarnas Örebro, till skillnad från kungens och kyrkans stad. Dessutom får vi inte glömma diskussionen om en föregångare till Nikolaikyrkan!

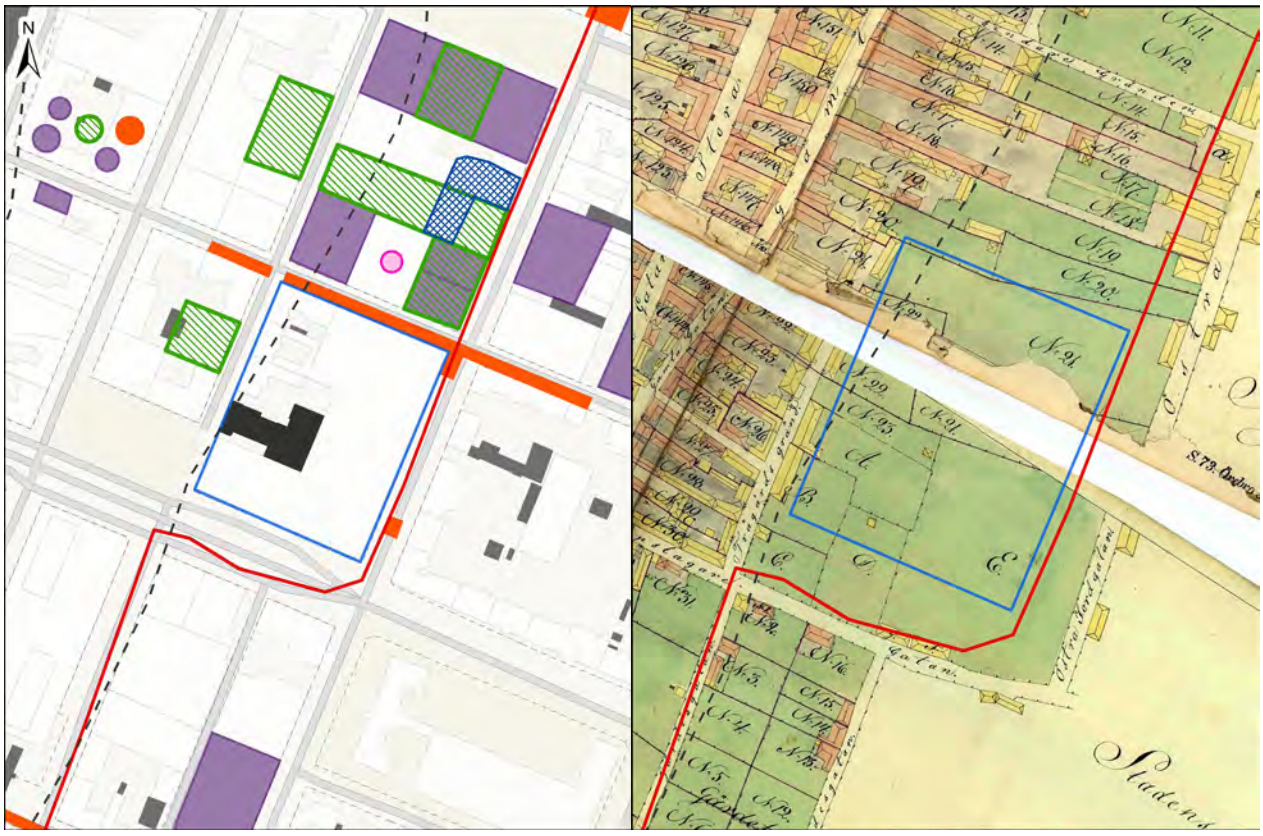

Figur 89. Till vänster: kvarteret Vågen markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Vågen

Vågen kan tyckas ligga mycket centralt men på 1822 års karta står bara några logar och bodar längs med Kungsgatans föregångare. I övrigt upptas marken av trädgårdar och en igenlagd åkerlycka som antagligen visar på hur området nyttjats innan mera stadsnära trädgårdar anlades. När staden sedan expanderar efter stadsbranden år 1854 bebyggs allt mer av den gamla trädgårdsmarken och vid sekelskiftet år 1900 är Vågen ett rent stadskvarter.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
SchÖ	–	–	–	–	–	Pettersson 2012.64
SchÖ	syllar, lager	kultur-lager	–	1800-tal	kartor, stratigrafi	Balknäs 2019.05

• ARKEOLOGI

En schaktningskontroll i Nygatan år 2019 resulterade i stort antal anläggningar längs kv Vågens norra sida. Ingen av dessa kunde dock knytas till ett äldre skede än strax innan stadsbranden år 1854. År 1822 är det i princip obebyggt där gatan senare kommer att dras fram. År 1844 (enligt en karta som inte redovisas här) finns flera fastigheter i kvarterets norra del. Det är sannolikt att de påträffade konstruktionerna är rester av den bebyggelsen. Inget äldre skede kunde påvisas med säkerhet.

För ordningens skull bör även nämnas en mindre schaktkontroll år 2010 som berörde kvarterets östra sida. I de två små schakten påträffades enbart påförd sand.

• NY KUNSKAP

Inget äldre skede än det som syns i kartmaterialet.

• POTENTIAL

Begränsad och svåråtkomlig då hela kvarteret idag upptas av en affärsbyggnad från slutet av 1970-talet.

Figur 90. Ovan. Nära till landet år 1903. Magasin och lador i kvarteret Kornboden längs föregångaren till Rudbecksgatan. Till vänster sticker gaveln på Rudbecksskolan fram. I stället för den lilla träkåken vänster om gatan hittar vi idag Krämaren och det vita huset centralt har ersatts av gallerian Vågen. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/ B. Hakelier. Nedan: kvarteret Kornboden markerat i blått.

Kornboden

Kornboden är ett passande namn för ett kvarter som ända fram till slutet av 1800-talet var viktigt för försörjningen, åtminstone för några av stadens borgare. Men området är en vit fläck på alla äldre kartor. Det ingår i den odlingsmark som tidigare ägs av kronan, men som successivt övergår till staden. Mot slutet av 1800-talet inlemmas sedan Kornboden mer och mer i staden, främst längs Kungsgatan och Nygatan.

- ARKEOLOGI

I princip ingen arkeologi har utförts i kvarteret. Nämnas bör ändå en schaktkontroll som gjordes i Nygatan, längs med kv Kornbodens norra sida. Den visade dock bara en eventuell rest av ett dike och ett stolphål.

- NY KUNSKAP OCH POTENTIAL

Begränsad.

Typ	SchÖ
Konstruktion	–
Lager	–
Botten	–
Datering	–
Underlag	–
Ref	Balknäs 2019.05

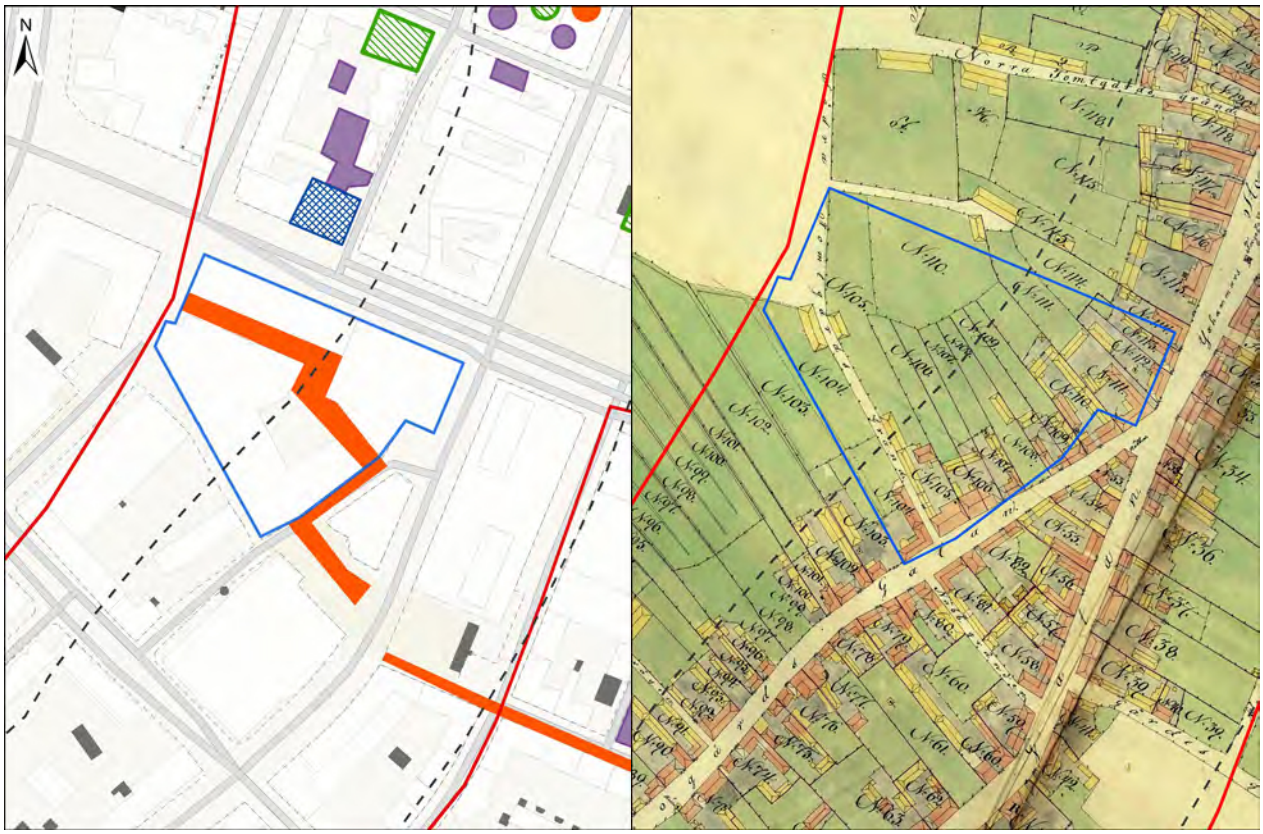

Figur 91. Till vänster: kvarteret Bryggaren markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Bryggaren

Kvarteret följer det välbekanta örebromönstret med gårdsbebyggelse längs gatan uppe på åsen och trädgårdar, kryddgårdar och dylikt i den övriga delen av kvarteret. Enligt Torings karta bör kvarteret ha varit bebyggt redan år 1652, vilket verkar troligt med tanke på det topografiska läget. I protokollet till Lagerholms karta från år 1822 nämns särskilt för flera av gårdarna att trädgårdsmarken sluttar brant och är besvärlig att odla.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
–	–	–	–	–	–	Roslund 1982
SchÖ	–	–	–	–	–	Rönngren 2013.03

- ARKEOLOGI

Ett långt ledningschakt korsade hela kvarteret i ungefärlig öst-västlig riktning. Schaktet innehöll enbart fyllningsmassor från byggprojekt i modern tid. En äldre schaktningsövervakning ska dock finnas med obekant resultat. Den utfördes antagligen när det gamla bryggeriet lämnade plats för Länsbiblioteket.

- NY KUNSKAP

Kvarteret förefaller att ha schaktats ut i modern tid. Dock har arkeologiskt övervakad schaktning inte nått bottennivå så äldre skeden kan finnas på större djup.

- POTENTIAL

Här finns möjligheter men det är svårbedömt på grund av brister i underlaget.

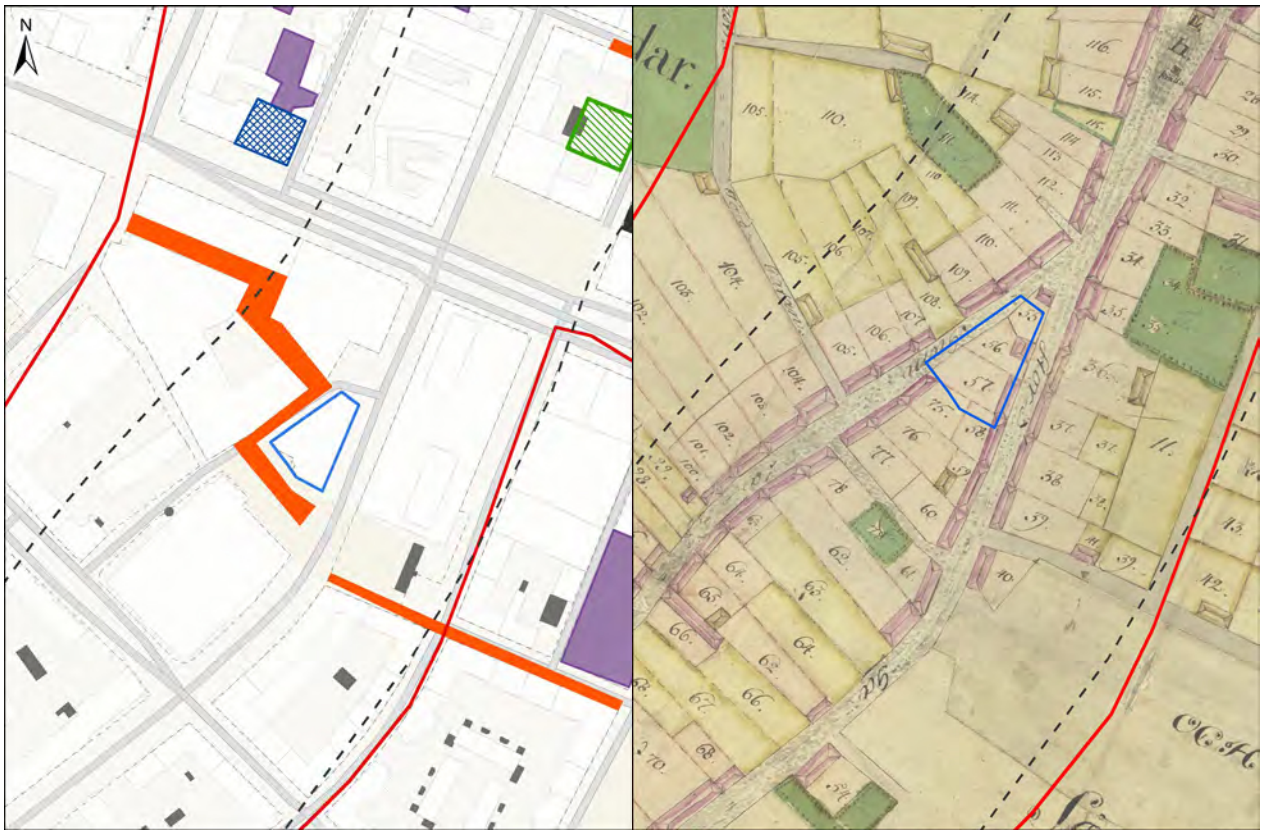

Figur 92. Till vänster: kvarteret Näbben markerat i blått. Till höger: samma område på 1782 års karta.

Näbben, f d Nålmakaren

Näbben tillhör det medeltida Örebro även om vi har inte några närmare indikationer på dess ålder. Men kvarteret ligger på grusåsen, längs den nord-sydliga landsväg som löpte genom staden, föregångaren till Drottninggatan-Storgatan. På Torings karta från år 1652 ingår kvartersområdet i vad som tolkas som bebyggda ytor. Kartan från år 1782 visar ett fullbebyggt kvarter, med gårdsformationer längs de båda avgränsande gatorna Drottninggatan och Kyrkogårdsgatan (nu Näbbtorgsgatan). Kvarterets märkliga triangulära form har sedan gammalt resulterat i namnet Näbben. Namnet gavs från början till fastigheten i spetsen på triangeln, men har nu fått ge namn till det lilla torget intill samt även gatan mellan torget och Änggatan. Kvarterets södra del ingår numera i Olof Palmes torg.

Typ	SchÖ
Konstruktion	stensyll, brunn, grop
Lager	kulturlager
Botten	–
Datering	1680–1720
Underlag	keramik
Ref	Rönngren 2013.03

Figur 93. Under Olof Palmes torg. Brunnen syns tydligt i sektionen. Foto: Arkeologgruppen.

- ARKEOLOGI

Vid schaktningsarbeten på Olof Palmes torg påträffades en brunn, en rest av en syllstensrad och en grop som innehöll bl.a. kasserad keramik och kakelugnsrester. Keramiken i gropen kan dateras till perioden 1680–1720 AD. Brunnen kunde inte dateras. Schaktet löpte genom två av de gårdar som finns markerade på de äldre kartorna.

- NY KUNSKAP

Överraskande mycket bevarat med tanke på den omfattande exploateringen i modern tid.

- POTENTIAL

Potential finns för att bygga på berättelsen om Örebros söderkvarter. Kvarteret kan säga oss mycket om det borgerliga Örebro och läget längs infartsgatan ger också en del speciella förutsättningar.

Figur 94. Till vänster: kvarteret Mekanikern markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Mekanikern

Kvarteret läggs ut som en del i stadsplaneringen efter branden år 1854. Jordgatan anläggs öster om det delvis bebyggda kv Filaren och därefter tomtindelas kv Mekanikern. Innan dess har området tillhört kronan, närmast dock Örebro stad.

Typ	FU
Konstruktion	–
Lager	–
Botten	lera
Datering	efter 1850
Underlag	kartor
Ref	Knabe 2016.19

- ARKEOLOGI

En förundersökning inom kvarteret kunde bekräfta kartbilderna. Tiden innan bebyggelsen etableras under andra halvan av 1800-talet hade området använts som betesmark. Vissa partier hade fyllts ut, förmodligen sanka partier. I en av dessa utfyllnader påträffades hantverksavfall, främst keramik med datering från slutet av 1600-talet till 1900-talet.

- NY KUNSKAP

Utkantsområde som använts för odling och deponering av avfall.

- POTENTIAL

Begränsad.

Figur 95. Till vänster: kvarteret Ryttaren markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Ryttaren

Ryttaren är kvarteret söder om Krämaren, med Länsteatern som närmaste granne på andra sidan Drottninggatan. Det är svårt att tro att kvarteret ännu på 1782 års karta bara innehåller ett hus. Huset finns i kvarterets nordvästra hörn. Övriga delar av kvarteret benämns ”Norra och Södra Kongsgiärden”, alltså är det kronans mark. På 1822 års karta har den ensamma gården fått sällskap av ytterligare tre. Alla ligger längs Drottninggatan. I söder har en kort gatstump fått sitt namn. Det är den äldsta delen av Änggatan, vilket berättar om vad marken österut används som. Denna mark har då bytt ägare och enligt kartan tillhör den ”Stadens Östra Ägor”.

Typ	SchÖ
Konstruktion	–
Lager	–
Botten	–
Datering	–
Underlag	–
Ref	Rönngren 2013.03

- ARKEOLOGI

En schaktningsövervakning gällande fjärrkyla sträckte sig tvärs genom stadens södra del. Ett schakt i den västra delen av Bondegatan tillhör kv Ryttarens norra sida. Schaktet beskrevs som i sin helhet stört av äldre ledningsdragningar.

- NY KUNSKAP

Begränsad.

- POTENTIAL

Finns en viss potential i väster, längs Drottninggatan.

Figur 96. Till vänster: kvarteret Stenhuggaren markerat i blått. Till höger: samma område på 1822 års karta.

Stenhuggaren

Stenhuggaren är kvarteret närmast öster om kv Ryttaren och här gällde samma ägoförhållanden. Skillnaden är att kv Stenhuggaren i princip inte får någon bebyggelse förrän under 1900-talet.

Typ	SchÖ
Konstruktion	stenläggning, trärännor
Lager	–
Botten	–
Datering	1800-tal–1900-tal, oklart
Underlag	stratigrafi
Ref	Rönngren 2013.03

- ARKEOLOGI

Schaktet i den östra delen av Bondegatan kan närmast föras till kv Stenhuggaren, närmare bestämt dess norra sida. Ett par trärännor för dränering samt en stenläggning påträffades. Stenläggningen var sannolikt från 1900-talet medan rännorna kan vara av äldre datum. Liknande rännor har bland annat påträffats tidigare i kvarteren Källan och Bodarna.

- NY KUNSKAP

Möjligen äldre inslag, dock odaterade.

- POTENTIAL

Begränsad.

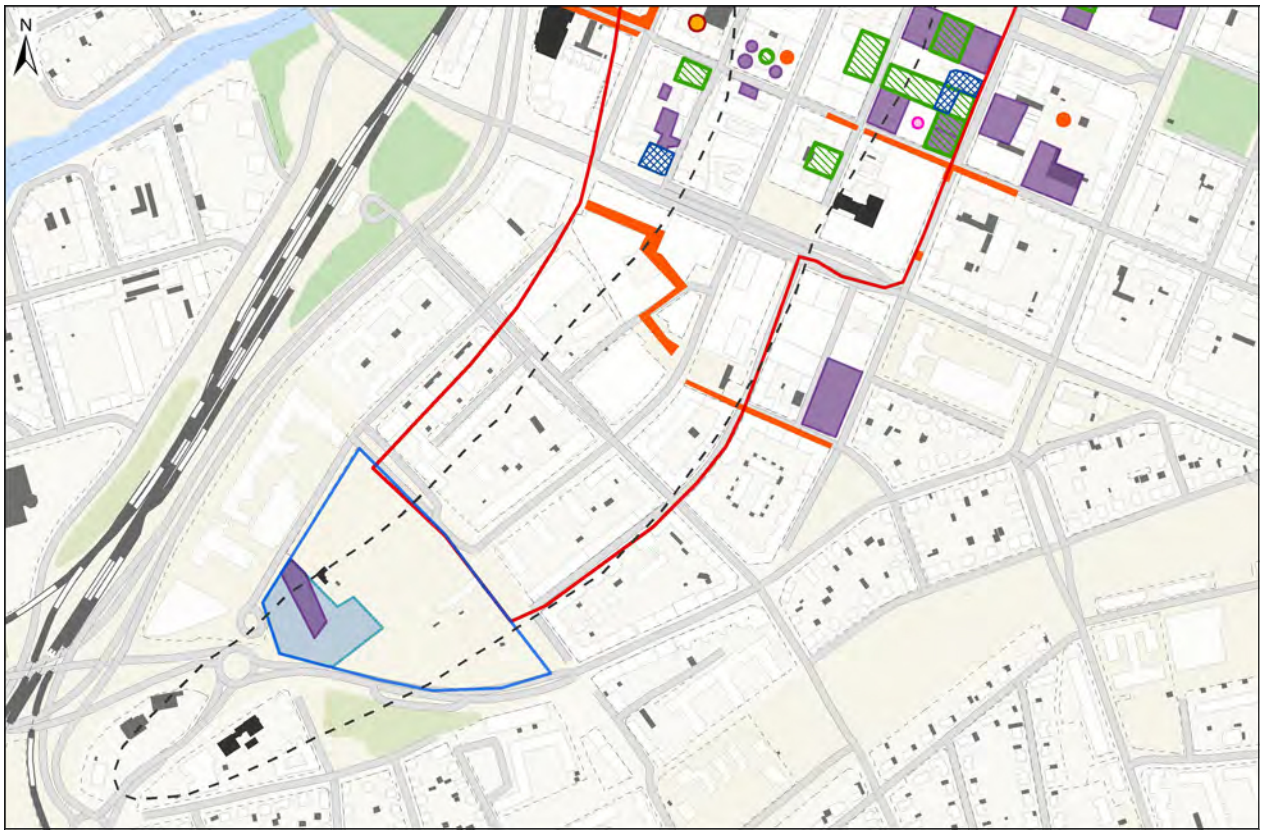

Figur 97. Kvarteret Oxgropen markerat i blått.

Oxgropen

Inte ett kvarter, däremot ett etablerat namn på ett område strax söder om den historiska stadsgränsen. Namnet sägs komma från att platsen användes som rast- och samlingsplats för oxdrifter. Via dessa leverades årligen nötkreatur från slättbygderna kring Örebro till Bergslagen. Idag ligger området delvis som parkmark. Under senare år har en skatepark byggts inom denna.

Typ	Konstruktion	Lager	Botten	Datering	Underlag	Ref
Utr	gropar	-	sand	1600-tal–1800-tal	fynd	Karlenby 2014.16
FU	gropar	avfall	sand	1600-tal–1800-tal	fynd	Bergold 2015.8

ARKEOLOGI

En arkeologisk utredning gjordes år 2014 inför detaljplaneläggning av området. Då påträffades ett antal ”sopgropar” varav några innehöll kasserad keramik, daterad till perioden 1680–1720 AD. Ingen känd bebyggelse kan knytas till groparna. Ett område av den här typen kommer ofta till användning som deponi för sopor, vilket är det troligaste förloppet här.

En förundersökning inom delar av samma område gjordes följande år. Den kunde bekräfta utredningens bild. Sammanlagt tolv gropar och två avfallslager undersöktes. Fynden sträckte tidsmässigt från mitten av 1600-talet till och med 1800-talet. De utgjordes i huvudsak av ofärdig keramik och krossat buteljglas.

NY KUNSKAP

Att Oxgropen även använts för sophantering var en nyhet, också att det till stor del handlade om en speciell kategori av sopor.

POTENTIAL

Tidigare undersökningar gav överraskande rika resultat och städernas ytterområden ger ofta det. Platsen har sannolikt varit en samlingsplats under lång tid, troligen med rötter i medeltiden.

Syntes: Örebro från medeltid till 1800-tal

Urebro

När Örebro firade 700 år hade man relativt godtyckligt valt år 1265 som födelseår. Den historiska bakgrunden var egentligen bara att ett antal historiskt kända möten med kungligt deltagande ägde rum under 1260- och 1270-talet. Det äldsta kända privilegiebrevet är från år 1446 men det bekräftar bara tidigare utfärdade privilegier. Men mänsklig närvaro på platsen kan beläggas redan under vikingatiden genom fynd från Rådhusets gård. Sannolikt har det sedan funnits en enklare bebyggelse nära ån och vadet som senare ersattes av en bro. Den som söker efter det ursprungliga Örebro (Urebro, kort och gott) bör börja leta i området mellan Stortorget och Svartån.

Brosa och den första kvarnen

I ett donationsbrev som sannolikt skrevs strax före år 1200 donerade Birger Brosa egendom i Örebro till Riseberga kloster. Birger Brosa har kallats rikets mäktigaste man vid en tid med svag kungamakt. Titeln var jarl men man kan försöka tänka sig en statsminister i 1100-talsmiljö. I donationen ingick jord, kvarnställe och fiskevatten vid Örebro. Det kan tyckas vara en ganska vardaglig transaktion men den är värd att uppmärksamma av flera skäl. Ett skäl är att det är första gången Örebro nämns i skrift. Brevet nämner dock inte *vad* Örebro är då. I Birgers brev används uttrycket ”vid Örebro” vilket inte säger något om avstånd. Det kan i princip röra sig om själva bron, det kan vara fästet som var slottets föregångare, det kan även vara kungsgården (mer om den nedan). Tämligen säkert är dock att det inte handlar om en stad som heter Örebro.

Örebro nämns dock i ett tidigare historiskt sammanhang. Kung Magnus Henriksson ska nämligen år 1161 ha stupat i slaget i (eller vid) Örebro. Uppgiften kommer från handskrift från 1280-talet. Dess tillförlitlighet har diskuterats men den ses idag som trovärdig av de flesta historiker. Frågan är dock igen vad «Örebro» faktiskt står för. Man kan dock dra slutsatsen att när skriften nedtecknades på 1280-talet var Örebro ett så etablerat begrepp att närmare förklaringar ansågs onödiga.

Ett annat skäl att komma ihåg Birgers donationsbrev är kvarnstället. Det räknas som det äldsta kända omnämnandet av en vattenkvarn i Sverige (Ericsson 2017:410). Men uttrycket ”kvarnställe” behöver inte förstås som en faktisk kvarn, utan bara en lämplig plats för en kvarn. Kvarnställen och fiskevatten var populära objekt bland aristokratin då de var säkra inkomstkällor. En kvarn vid Örebro nämns inte bland Risebergas tillhörigheter efter reformationen (Jonasson 1984:72) men ett ägarbyte kan ju ha skett under de cirka 350 år som passerat sedan donationen gjordes. Att kronan drev en kvarn i Örebro vid mitten av 1500-talet framgår av landskapshandlingar (Jonasson aa:72).

Där sju vägar möts

Om man föreställer sig en medeltida vägkarta blir det uppenbart vilken nyckelposition Örebro innehade. Inte mindre än sju landsvägar möts vid staden. Våra fyra största sjöar spelar förstås en viss roll här, liksom den nord-sydliga rullstensås som staden växte upp på. Där åsen korsade Svartån fanns ett lämpligt vadställe. Med tiden byggdes en bro där – Örebron. Medeltida resenärer uppskattade bron och landsvägarna växte fram. Vägarna förband Mälardalen med Västergötland och Värmland, Dalarna och Västmanland med Östergötland och Örebro med hela det dåtida Sverige.

Trots läget vid Svartån som mynnade ut i Hjälmaren hade staden ingen direkt förbindelse vattenvägen. Närmaste hamnläge fanns vid Skebäck, några kilometer öster om stadens centrum. Skebäck har diskuterats som en potentiell vikingatida/medeltida handelsplats,

Figur 98. Örebro stads sigill, känt från år 1331. Örnen och månen återkom i Örebro kommuns vapen när kommunen bildades år 1971. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv.

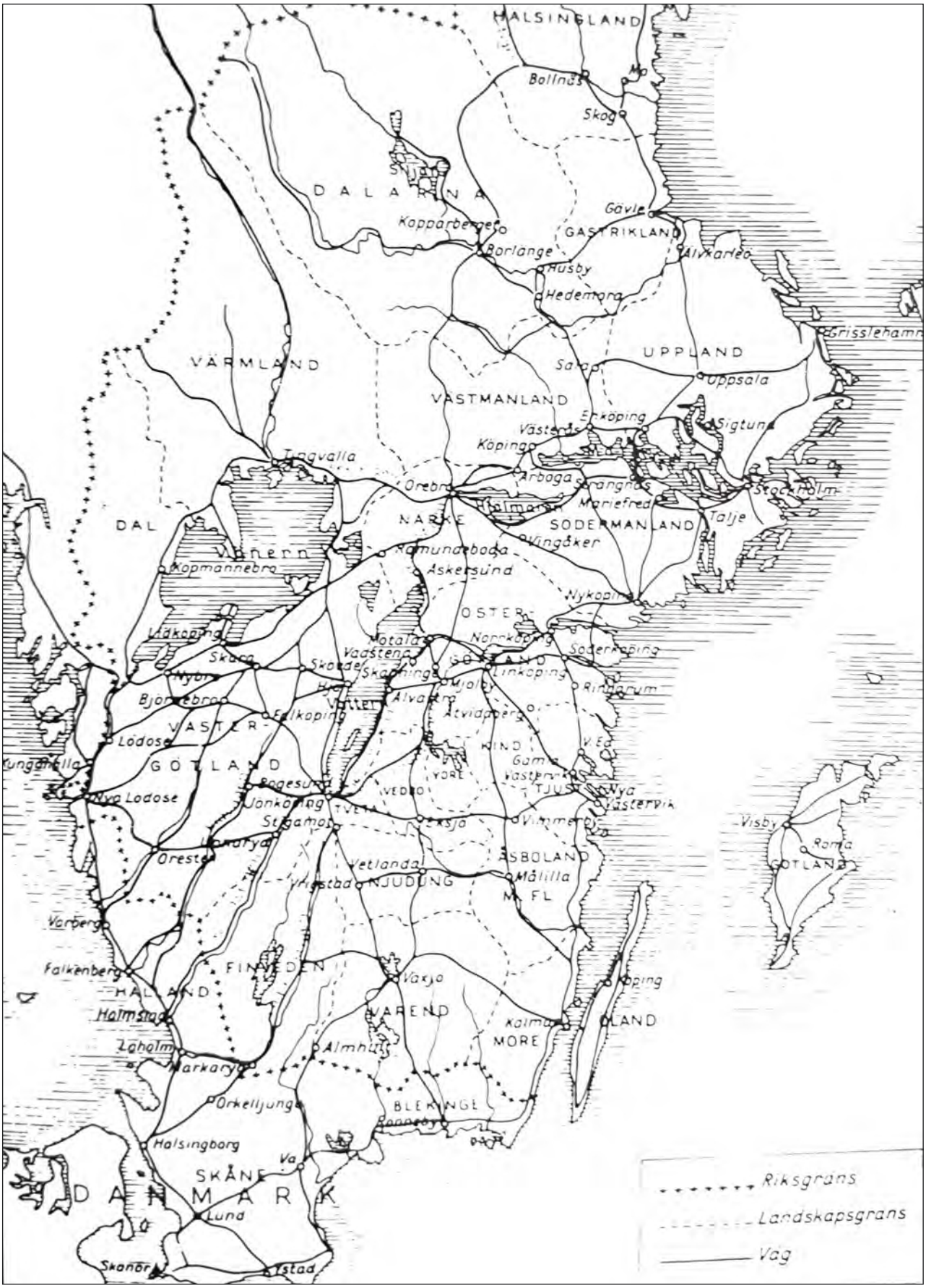

Figur 99. Alla vägar leder till (och från) Örebro. Välfrekventerade medeltida vägar på ett utsnitt ur en karta från Jonasson 1984:25, ursprungligen i Nordisk Kultur XVI.

bland annat av Jonasson (1984) och Hansson (1989). Inga materiella lämningar har dock påträffats vid Skebäck.

Kastalen och Kungsgården

Relationen mellan borgens föregångare och Kungsgården är en viktig ingrediens i historien om Örebro. När det första fästet vid Svartån byggdes är oklart liksom hur det var utformat. Men mycket talar för att det påbörjades under Birger Jarls tid, alltså kring mitten av 1200-talet. Den första anläggningen kan ha varit en träborg med enstaka stenhus (Törnquist, red. 2007:297). Den äldsta bevarade delen är den gamla ringmuren som nu ingår i slottets yttermurar. Om det första fästet stod på samma plats som dagens slott vet vi inte, även om det är den mest sannolika teorin. Arkeologin har än så länge bara kunnat föra oss till 1300-talet.

Figur 100. Det medeltida Örebro Hus. Förslag till rekonstruktion av Theodor Nordström.

Samtidigt, eller möjligen även innan, fanns Kungsgården som kronans stödjepunkt i Örebro. Kungsgårdar var kungamaktens förvaltningscentra och även kungligt logi när denne befann sig i staden. Gården har sin utgångspunkt i folkungarnas egendom i staden (se ovan om Birger Brosas donation). Ett stort antal brev som dateras ”vid Örebro” från slutet av 1200-talet och till mitten av 1300-talet är sannolikt utfärdade vid Kungsgården. Det sista brevet där Kungsgården nämns är från år 1348. Att detta i stort sammanfaller med digerdödens ankomst kan vara ett rent sammanträffande, men där kan också finnas ett samband. Kungsgårdens geografiska läge är obekant. En koppling till Kungsstugan som ursprungligen låg på Järntorget bygger på ren namnlikhet, även om ett läge vid Järntorget inte vore osannolikt för folkungarnas egendom.

Förändringen av fästet vid Svartån till en mäktig borg inleddes vid mitten av 1300-talet. När omvandlingen var klar flyttades Kungsgårdens funktioner över till borgen och gården försvinner ur historien. Borgen, eller slottet, nämns första gången i skrift år 1364 när Albrekt av Mecklenburg meddelar att han intagit ”castrum” i Örebro.

Garnisonen – utposten

Örebro var platsen där sju vägar möttes men det var också Mälardalens sista utpost mot stadslöst territorium. På den medeltida kartan fanns inga städer i Värmland, mot Västergötland fanns tolvmilaskogen Tiveden, mot norr var den närmaste staden Hedemora, femton mil genom Bergslagen över stock och sten. Vad denna position betydde för staden Örebros utveckling är en intressant och hittills föga diskuterad fråga. Även garnisonen Örebro var relativt solitär i regionen. Etableringen av Örebro Hus och i förlängningen borgen kan ses som ett mått på hur långt kungamakten sträckte sig och på hur långt denna ansåg det vara meningsfullt att etablera sig. Etableringen måste vara möjlig att försvara och måste rendera så pass mycket inkomster i fråga om skatter, tullar med mera, att den modernt uttryckt ”lönade sig”.

Mynthus?

När Magnus Ladulås skrev sitt testamente år 1285 nämnde han åtta orter med ”monetae”, vilket brukar översättas med mynthus. En av dessa åtta orter var Örebro. Om ett mynthus innebar ett faktiskt hus med kontinuerlig myntprägling, eller om det rört sig om en mer flytande struktur, där prägling kan ha skett till exempel vid kungliga besök i staden, om detta har forskare haft olika meningar

Figur 101. Ett par myntpräglingsunderlag från Bromsgården. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

(Jonasson aa:91). Ett bevis för att prägling kunnat ske i Örebro påträffades vid undersökningen i kv Bromsgården år 1978. Cirka 40 myntpräglingsunderlag hittades då i ett tjockt lager av massor som lagts som utfyllnad i kvarteret. Dock har inga mynt som präglats i Örebro hittats. Så är det även i flera av de andra orterna som nämndes i testamentet. Att den här frågan diskuterats livligt bland historikerna beror på att myntning i en stad anses vara ett gott tecken på att en urbanisering skett, att en ort blivit en stad. Det visar också på kungligt intresse för orten i fråga.

Kyrkan, kronan och tinget

Något som förstärker bilden av Örebro som ett kungligt centrum snarare än civilsamhällets är hur rättskipningen i länet utövades under medeltiden. Det som rörde konungen och riket avhandlades i Örebro, utgående från kungsgården, senare från borgen/slottet. Lokala rättsfrågor behandlades på tinget. Tingsförhandlingar hölls vid bestämda tillfällen, ofta fyra gånger om året. Redan tidigt kombinerades tingsmöten och marknader. Vanligen skedde detta på samma plats år efter år, på tingsplatsen helt enkelt. Rättsligt sett var landskapet lika med en lagsaga och den äldsta uppgiften om Närkes lagsaga är från 1270-talet. Landskapet/lagsagan var uppdelat på elva härader, vart och ett med egen tingsplats. Örebro härad avvek dock från modellen då tinget hade ambulerande samlingsplatser. Mosås och Kumla växlade med Örebro under 1300-talet och det var först under följande århundrade som Örebro blev regelbunden tingsplats.

På samma sätt dröjer det länge innan Örebro får en central position inom den kyrkliga sfären. Stadens församling är enligt gällande tolkning av de äldsta källorna annex till Längbro församling. Gränsen mellan församlingarna gick möjligen vid Svartån. Längbro kyrkas exakta läge är inte känt men äldre fynd av byggnadsdetaljer pekar på ett område strax söder om det gamla hospitalsområdet, nuvarande kvarteren Vilan/Lagerhuset. Där har även arkeologiska undersökningar påträffat resterna av en kyrkogård. Det var dock inte möjligt att avgöra om den hört till Längbro kyrka eller till hospitalets kyrka som upptog ungefär samma plats. Nikolaikyrkan brukar dateras till perioden 1275–1350. Namnet är för övrigt inte belagt förrän under 1600-talet (Redin 1978:39). Längbro antas ha varit moderförsamling fram till början av 1300-talet, därefter inverterades förhållandet och Längbro blev annex till stadsförsamlingen. Men precis som i fråga om tinget dröjer det innan Örebro får en central position i regionen. En tydlig indikation är att ingen av prostarna i prosteriet Närke under medeltiden var stationerad i Örebro. Prosten var biskopens ställföreträdare och en man med stort inflytande. Men medeltidens prostar hämtades från de tre stora församlingarna Viby, Kumla och Glanshammar, inte från landskapets enda stad Örebro. Signifikativt, eller inte?

Fynden av skelettrester från kv Tennstopet har föranlett diskussioner kring om ytterligare en kyrka funnits här i stadens södra del (Ljung 1991:116). Den skulle i så fall ha rivits så pass tidigt att den inte lämnat några spår i de skriftliga källorna. Försvunna medeltida kyrkor är ett inte obekant fenomen i Närke (se Zachrisson 1984). Det skulle också kasta nytt ljus över den märkliga relationen mellan Längbro och stadens kyrka. Om de äldsta uppgifterna om Längbro och dess annexförsamling i stället avser ”Tennstopskyrkan” kan bygget av Nikolaikyrkan förklara både varför den äldre kyrkan försvann och varför Längbro går från moder- till annexförsamling. Implicit för samma teori är att staden Örebro får en tydligt ökad befolkning, vilket kräver en revidering av det kyrkliga utbudet. Två landsförsamlingar blir en stadsförsamling.

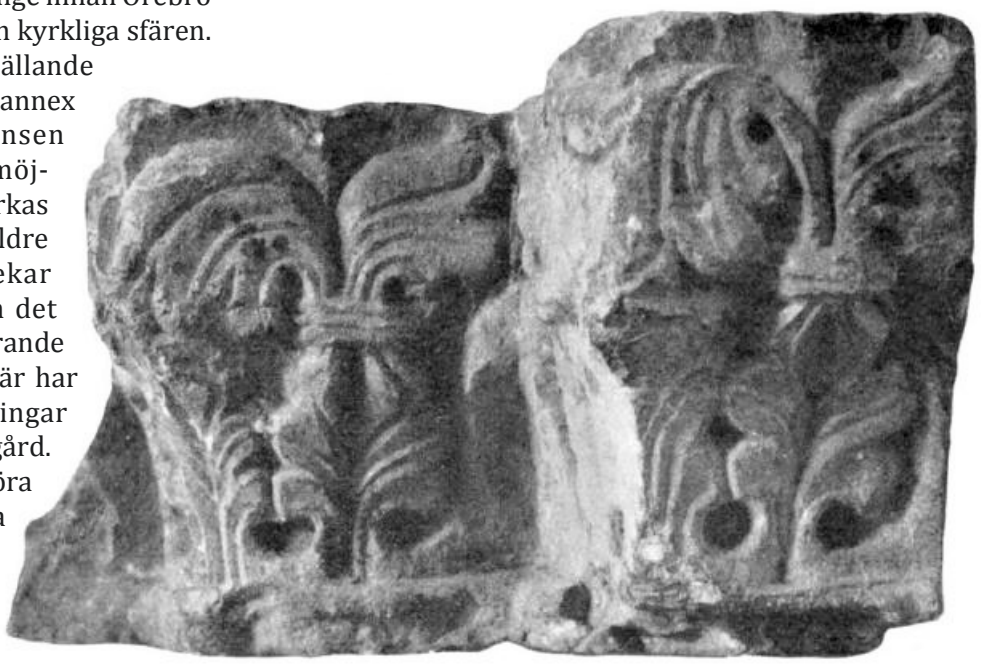

Figur 102. Fragment av kapitäl från Längbro kyrka i 1200-talsstil. Foto: Örebro Läns Museum.

Karmeliterklostret och hospitalet

Klostret i Örebro är närvarande i stadsbilden idag genom Klostergatan som leder upp mot den plats där klostret låg. Strängt taget var det ett konvent, inte ett kloster. Anläggningen tillhörde Karmeliterorden, som var en tiggarorden vars fysiska hemvist kallades konvent. Men begreppet kloster är så etablerat att det kommer att användas nedan. Det var Karmeliterordens enda konvent i Sverige.

Initiativet kom från drottning Dorotea någon gång 1445–1448. Karmeliterna fick flera donationer både inom och utanför staden, men de kom aldrig att få någon större lokal betydelse. Anläggningen låg i kv Lantmäteriet, på polishusets nuvarande plats, samt förmodligen även under Järnvägsgatan. Efter reformationen revs byggnaderna ovan jord. En uppmätning av ruinerna under jord gjordes år 1843 vid uppröjningsarbete efter stadsbranden på norr. Grunderna röjdes sedan bort när järnvägen till Skebäck byggdes på 1850-talet. En arkeologisk förundersökning år 1990 konstaterade att alla spår var borta.

Karmeliterna hade erbjudit en viss sjuk- och fattigvård. Denna försvann med reformationen. En del av klostrets jordinnehav användes dock för att finansiera ett hospital med motsvarande funktioner. Hospitalet fick sitt säte på norr i kvarteret Vilan, förmodligen på någon av de tidigare klosterjordarna. Hospitalet kom att ha växlande inriktning och funktioner. Under senare delen av 1700-talet omvandlades det till lasarett och fick utökad kapacitet. Det skulle dröja till år 1892 innan man slutligen växte ur lokalerna. Då invigdes det nya lasarettet på Alnängarna, idag kvar på samma plats och känt som USÖ. I kvarteret Vilan finns fortfarande en del vårdboende kvar. Hospitalsbyggnaden finns kvar men har byggts om till lägenheter.

Konflikthärden Örebro

Med sin position i riket och, inte minst, inom unionen var det inte förvånande att Örebro ofta hamnade i frontlinjen. Äldre tiders forskare ställde frågan om Närke tillhörde svear eller götar. Oavsett hur dessa folkgrupper definieras så visar det på en skiljelinje som varit viktig inom svensk historia. Utposten Örebro får en logisk placering utifrån ett välde med bas i Mälardalen. Inom Kalmarunionen blev borgen i Örebro en brännpunkt när trupper från den danska delen av väldet avancerade mot Stockholm. Den blev i stället en viktig stödjepunkt när trupprörelser gick åt andra hållet. Därför kom Örebro från och med Magnus Erikssons tid att bli en ofta uppblossande konflikthärd. Vad detta kom att innebära för den unga staden Örebro tiger källorna i stort sett om. Men hur krigföring och belägringar gick till under senare delen av medeltiden är välbekant från andra håll. Den civilbefolkning som inte hunnit fly råkade illa ut. Regelmässigt brändes bebyggelsen ner, av angripare eller av försvarare, det senare som en brända jordens taktik, för att inte lämna taktiska fördelar eller försörjningsmöjligheter till attackerande och eventuellt belägrande trupper. Att utvecklingen i Örebro kom av sig är knappast överraskande mot denna bakgrund. Nedan följer en summarisk lista över kända strider och andra händelser vid Örebro från och med 1300-talet:

- *Hösten 1350 härjade digerdöden i Närke men inget är känt om hur hårt Örebro drabbades. En uppskattning för hela riket brukar omfatta minst halva befolkningen, men farsoten slog olika hårt med stora lokala variationer.*
- *1364 intogs Örebro slott av hertig Albrekt av Mecklenburg. Inom parentes kan nämnas meddelandet om att detta var första gången som Örebro slott nämns i skrift. Hertigens son med samma namn hade strax innan blivit vald till svensk kung efter en lång konflikt mellan Magnus Eriksson och en stor grupp inom den svenska adeln.*
- *1369 fick örebroarna tre års skattefrihet efter att en eldsvåda drabbat staden. Några års skattefrihet var en ganska vanlig lättnad för branddrabbade städer.*
- *1380 bränns Örebro och flera andra städer av en dansk-norsk här som ska försöka störta Albrekt av Mecklenburg.*
- *1389 ska enligt osäkra uppgifter Örebro slott under en period ha försvarats under ledning av en framstående tysk krigsman, innan det intogs av drottning Margaretas trupper. Detta var Kalmarunionens födelseår och Albrekt var fången innan han förpassades tillbaka till Mecklenburg.*
- *1434 startade Engelbrekts uppror som på flera sätt kommit att prägla historieskrivningen kring Örebro. Hans trupper belägrade slottet och efter en period av överenskommet stillestånd överlätts slottet till Engelbrekt mot en lösensumma.*

Figur 103. ”Mordet å Engelbrektsson 1436” enligt en gammal skolplansch. Det är uppenbart att konstnären inte besökt Hjälmaren som mer liknar en norsk fjord med en rejäl bergskedja i bakgrunden.

- *1436 Engelbrekt mördas vid Göksholm och Karl Knutsson övertar makten i Sverige och även i Örebro Hus. Engelbrekts närmaste man Erik Puke gjorde uppror och fick stöd av delar av allmogen. De försökte bland annat inta Örebro Hus men misslyckades med detta.*
- *1464 har Örebro hus hunnit växla herre flera gånger, i kampen mellan Karl Knutsson och unionskungarna Kristofer och Kristian. Nämnda år förlorade kung Kristian makten efter ett uppror lett av biskop Kettil Karlsson (Vasa). Biskopens styrkor erövrade Örebro Hus. Därefter följde flera år av lågintensivt inbördeskrig.*
- *1467 belägrades Örebro Hus igen och intogs av styrkor som för tillfället stödde Karl Knutsson. De lyckades i sitt uppsåt och Karl kunde bli erkänd som konung för tredje gången. Han avled emellertid år 1470 och Sten Sture (den äldre) grep makten.*
- *1501 belägras Örebrohus igen. Sten Stures tid vid makten har bestått av ständiga konflikter med unionskungen Hans. År 1497 har herr Sten tvingats lämna Örebro Hus där en med tiden hatad fogde installerar sig. År 1501 startade ännu ett uppror, just när kung Hans befann sig vid Örebro. Han vände tillbaka mot Stockholm. Händelserna följde sedan slag i slag. En förstärkt allmogearmé belägrade Örebro Hus under ett halvår innan borgen föll i februari år 1502.*
- *1521 hade konflikterna fortsatt under sturarna. Örebro Hus var i deras kontroll men år 1520 kom ett avgörande. Kung Kristian II i spetsen för en stark armé rörde sig snabbt upp genom landet. Huvudmotståndaren Sten Sture (d.y.) stupade i Västergötland och Kristian återtog makten, ett skeende som avslutades med Stockholms blodbad. Snart startade Gustav Erikssons (Vasa) sitt uppror. Örebro Hus fick utstå nio månaders belägring.*
- *1568 har Gustav Vasas söner hamnat i väpnad konflikt. Örebro Hus belägras och erövras av hertigarna Johan och Karl, båda blivande kungar. Konflikten slutade med att kung Erik XIV avsattes och Johan III blev ny kung.*
- *1569 utbryter en brand som ödelägger 24 gårdar i stadens södra del.*

Filippa, Dorotea, Kristina

Ett livgeding kan liknas vid en rejäl pensionsförsäkring för änkedrottningar. Det rörde sig ofta om ett län, ibland flera län, där skatteintäkterna skulle finansiera änkans underhåll under hennes återstående livstid. Under Kalmarunionens tid kom Närke att ingå i livgedinget för tre av unionens drottningar. Först av dem var Erik av Pommerns drottning, den engelska prinsessan Filippa. Närke ingick i ett samnordiskt livgeding som år 1420 ändrades till att bli helt på svensk mark. Det omfattade Närke, Västmanland, Uppland, Södertörn och Stockholms slott och stad (Jonasson 1984:33), som synes ett rejält tilltaget område. Nu kom Filippa aldrig att bli underhållstagare eftersom hon avled år 1430, 35 år ung. Men efter Engelbrekts uppror och den följande oredan kom en ny unionskung och en ny drottning. Kristoffer av Bayern gifte sig år 1445 med Dorotea av Brandenburg, som fick Värmland och Närke inklusive Örebro slott som livgeding på svensk mark. Kristoffer avled redan år 1448 men Dorotea gifte året efter om sig med hans efterträdare, kung Kristian I. Men snåriga villkor i uppgörelsen och en extremt stökig inrikespolitisk situation gjorde att de närmaste 50 åren, till Doroteas död år 1495, blev till en ständig dragkamp om Närke och Örebro.

Trots tidigare erfarenheter beslöts att även nästa unionsdrottning skulle få samma livgeding. Hon hette Kristina av Sachsen och var hustru till kung Hans som erkänts som svensk kung år 1497. Men striderna med sturepartiet var snart igång igen. Sturarna lade beslag på livgedinget och trots protester och strider lyckades de behålla det. Efter Stockholms blodbad och Gustav Vasas uppstigande till makten var livgedingets tid över. Avslutningen underlättades av att Kristina avled år 1521. Därmed fanns ingen kvar som kunde kräva något, då underhållet var personligt och inte ärvdes av barnen. De tre drottningarnas tid förflyttade Örebro in i unionstidens politiska centrum men frågan är om medborgarna i staden Örebro hade så stora fördelar av det. En ökad kommers får ställas mot belägringar och strider med den åtråvärda borgen som ständigt mål. Hur mycket stad kan det bli under dessa omständigheter?

Ändå har arkeologin kunnat förtydliga spår av medeltida stadsliv som pågått trots bränder och belägringar. I Bromsgården och Tryckeriet

Figur 104. Drottning Filippa på en glasmålning av Reinhold Callmander, utförd år 1890 vid hennes grav i Vadstena klosterkyrka.

påträffades medeltida vardagsliv med bostäder, verkstäder, uthus och odlingar. I kvarteret Rådhuset, på Fisktorget och på Stortorget har också medeltida bebyggelse och verksamhet undersökts. Staden Örebro har spårats mellan borgen och Yxhammarstorget (Våghustorget).

Figur 105. Färgglada ballonger förekom inte under medeltidens Hindersmässa. På 1960-talet var de däremot ett markant inslag. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Karl Andersson.

Värt en mässa (men inte två?)

Att Paris kunde vara värt en mässa fastslog en gammal fransk kung som behändigt bytte religiös övertygelse när det låg en kungatron i potten. Sådana insatser var inte aktuella i Örebro, men Hindersmässan var värdefull på sitt sätt för stadens borgare. Marknaden har fått sitt namn efter S.t Henrik som var ett populärt helgon från och med mitten av 1300-talet. Kanske kan det ge en antydan om mässans ålder. Faktum är att första gången mässan nämns i skriftliga källor är när stadens borgare vill förbjuda den. Detta sker år 1446 och anledningen är främst att den är en så kallad frimarknad, det vill säga med tillträde även för andra städers borgare. Trots att kungen gick på örebroborgarnas linje fortsatte marknaden, även sedan flera kungliga förbud utfärdats.

Marknaden skedde i anslutning till den helige Henriks dag den 19 januari. Den stora kommersen var med järn som kunde transporteras på vintervägar till staden. Sannolikt kom järnet såväl från Lekebergslagen som från Noraskog och Linde. När förbuden inte hjälpte försökte man införa en ersättning i augusti i stället. Men Larsmäss blev inte samma succé, eftersom den låg fel i kalendern för järnhandel. Däremot blev den populär som kreatursmarknad, så populär att stadens borgare försökte förbjuda även denna (Jonasson aa:60–61).

Ovanstående visar på den ibland gnisslande men ändå nödvändiga dynamiken mellan stad och land, mellan borgare och bönder. Det var bönder och bergsmän (ofta förenade i samma personer) som avyttrade sitt järn i staden. Där fanns villiga köpare, till exempel det lokala frälset som hade ett överskott på agrara produkter, skapat och erlagt av landbor och arrendebönder. Även kyrkan kunde ha ett överskott och även kyrkan hade ett behov av järn. I Bergslagen fanns i stället ofta ett underskott på såväl kreatur som på livsmedel och utsäde.

Det fanns alltså en växelverkan mellan staden och omlandet, mellan urbant och ruralt. Det kom också att ta tid innan de mer uttalade urbana miljöerna uppstod. Medeltidens örebroare odlade det mesta av sin mat och hade ett eller helst flera kreatur. Självförsörjning var inte bara idealet utan oftast enda alternativet. Omlandet behövde å andra sidan staden som marknadsplats. Staden var nödvändig för att lyfta bygderna från förhistoriens gårds- och bynivå till det nätverk av bygder som

förenades av gemensamma kommersiella intressen. Till detta bidrog naturligtvis även kyrkans organisatoriska förmåga och den växande centralmaktens behov av kontroll och skattekraft.

Företagarfurstens huvudstad

Efter unionstidens katastroftäta förvirring gick Örebro mot en ny tid under Vasadynastin. Tack vare sitt centrala läge inom det dåvarande riket och sin väl befästa borg valdes staden ofta till mötesplats för riksmöten för kyrkliga och världsliga angelägenheter. De ändrade förhållandena innebar också att Örebro kom ur stormens öga. Förutom den interna konflikten mellan vasasönerna år 1568 förflöt den senare delen av 1500-talet efter omständigheterna lugnt. En smärre storhetstid stundade när hertig Karl (senare Karl IX) tillträdde sitt hertigdöme efter Erik XIV:s fall. Hans domäner omfattade bland annat Värmland, Närke och Södermanland. Örebro var återigen centralt placerat och blev en sorts huvudstad i hertig Karls rike. Den driftige och energiske hertigen satte fart på hela regionen och han har passande nog kallats Företagarfursten. Det var också under hans tid som borgen Örebro Hus förvandlades till Örebro slott.

Torings båda kartor

Den äldsta kända kartan över staden Örebro mättes upp och ritades av Johan Persson Toring år 1652 (se fig. 23). Den visar en liten stad som ängsligt balanserar på den nord-sydliga åsen. I princip finns där två gator, en kyrka, ett slott och två åar. Två år senare fick samme Toring i uppdrag att utifrån sin karta rita en plan över hur stadens ledning ville att deras stad skulle se ut. Den visar ordnade kvarter i ett vackert rutnät enligt rådande ideal. Den brukar kallas Drottning Kristinas stadsplan efter gällande regent. Stadsplanen kom dock aldrig att bli verklighet. Den hade gjorts upp utan hänsyn till medborgarnas önskemål. Eftersom den innebar rivning av många hus och avflyttning för innevånarna obstruerade medborgarna efter bästa förmåga. Som oftast i dessa fall vann medborgarna. Det enda som förverkligades av planen var Drottninggatan-Storgatan, som hädanefter haft sin linjalraka sträckning. Flera arkeologiska insatser har visat att den äldsta kända kartan snarast visar stadens ägor, inte bebyggelsens utsträckning. Odlingsmark och kålgårdar anknyter till bebyggelsen som i princip följer gatorna. Där har arkeologin gjort en väsentlig insats då man i äldre forskning utgick från att kartan i stort speglade bebyggelsen.

Vapen, järn och kreatur

När staden slapp undan medeltidens uppmärksamhet från militära befälhavare kunde den utvecklas på egen hand. Det vapenfaktori som etablerades åren kring 1640 byggde på en omfattande produktion som tidigare skett genom bondesmeder ute i länets byar. För att effektivisera och rationalisera produktionen flyttades den till Örebro. Bostäder och verkstäder anlades utanför stadens staket, på vad som kom att kallas Norra Smedjebacken, senare utökat även till Södra Smedjebacken. Tanken var att bysmederna skulle flytta in till faktorierna men det gick trögt med rekryteringen och faktoriet blev aldrig den stora vapensmedja man räknat med. Den hade sin storhetstid mot slutet av 1600-och i början av 1700-talet. En god bild av hur smedernas vardag tedde sig framträdde vid den arkeologiska undersökningen vid Hamnplan/kv Sorken. Örebros tid som vapenproducent upphörde år 1795 när den kvarvarande verksamheten flyttades till Huskvarna.

Figur 106. Osmundar, ett exempel på medeltidens handelsjärn. En osmund skulle väga 280 gram. Osmundarna på bilden har hittats vid en arkeologisk undersökning vid Hyttehamn, nära Forsvik i Västergötland. Den lilla yxan hittades på samma plats och har använts för att hugga till rätt vikt på osmundarna. Foto: Catarina Karlsson.

Figur 107. Så här kan oxdriften ha sett ut när den passerade Örebro. Tavlans oxdrift utspelas i Småland och konstnären hette Johan Wilhelm Wallander. Bildkälla: Kulturparken Småland/Smålands Museum.

Under 1700-talet kunde handel och kommers utvecklas inom staden. Det var i första hand de klassiska varorna järn och kreatur som man handlade med. Transporterna inom Mälarområdet hade underlättats betydligt när Hjälmare kanal byggdes under 1600-talet. Visserligen stod trafiken ofta still på grund av akuta reparationer men den förbättrade ändå konkurrensläget rejält för stadens grosshandlare och köpmän. Järnet kom från bergslagerna och transporterades vidare till Stockholm och ut i världen. Sverige var under senare delen av 1700-talet världens största järnexportör och järnet stod för huvuddelen av landets export. Att örebroarna deltog i handeln redan under medeltiden gavs det påtagliga bevis på i Bromsgården där både osmundar och ämnesjärn påträffats i lager från 13- och 1400-talen (Wallander 2018:37). Båda kategorierna utgjorde ”halvfabrikat” på vägen från producent till konsument. Enstaka fynd har även gjorts i Tryckeriet och Bodarna. Tilläggas bör dock att järnet kan ha varit avsett för lokalt bruk och inte behöver ha varit ämnat för vidare försäljning.

Järnet som såldes i Örebro byttes ofta mot livsmedel eftersom det fanns ett kroniskt underskott i bergslagsområdena. Redan under medeltiden omtalas oxdrifter som går via Örebro. Ett noterat rekord finns från år 1624 då enligt tullräkenskaperna 32,650 oxar passerar Örebro, de allra flesta på väg norrut (Waldén 1945:13). Det innebär ett genomsnitt av nästan 90 oxar per dag! Det finns anledning att fundera på hur man ordnade logistiken med tanke på att det fanns få alternativa vägval. Stadens gator på åsen bjöd på det bästa underlaget men 90 oxar per dag? Att oxdrifter rastade och samlades vid Oxgropen är känt från skriftliga källor men hur passagen genom eller förbi staden ordnades är okänt. Förmodligen fanns det för oss obekanta vägar genom ängar och odlingsmark utanför staden.

Entreprenörer i borgarstaden

År 1699 priviligierades stadens första apotek som fick namnet Hjorten. Var apoteket låg är inte känt. Det köptes år 1727 av den tyske apotekaren Franz Michael von Aken. Denne fick av kungen ensamrätt på apoteksrörelse i Närke och Värmland. Han lät bygga ett nytt hus vid södra änden av Stortorget, med plats både för apotek och hans stora familj. Stortorget var ju avsevärt mindre då och von Akens hus låg snarare där Köpmangatan korsar

torget idag. Han lät dessutom anlägga en stor trädgård för odling av örter och medicinalväxter. Trädgården låg på östra delen av dagens Stortorget och även i en del av Oskarsparken. Apoteket togs över av sonen Franz Joachim von Aken som blev rikskänd för sin uppfinning av ett eldsläckningspulver, föregångaren till våra dagars brandsläckare. När von Aken junior avled år 1798 gick Hjorten ur familjens ägo. Trädgården försvann efter fru von Akens död år 1814. På Lagerholms karta från år 1822 är den borta och ersatt enbart av ”Stadens Östra Ägor”. Apoteket flyttar år 1841 till kv Rådhuset, adress Drottninggatan 3. Liksom resten av kvarteret brinner det ned år 1854, men byggs upp igen på samma plats. Av en slump har apotekarna von Aken blivit aktuella vid flera arkeologiska undersökningar.

Figur 108. Den gamla apoteksgården avbildad på väggen i det nya apoteket på Drottninggatan 3. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Erik Larsson.

På Stortorget har man upprepade gånger stött på delar av apotekshuset. I kv Hållstugan har delar av trädgården påträffats inklusive byggnader som sannolikt använts för hanteringen av örter. Dessutom kom troligen en rest av familjens murade gravkor i dagen vid en mindre arkeologisk insats vid Nikolaikyrkan (Bergqvist 2007:4).

En framgångsrik entreprenör under 1700-talet var boktryckaren Johan Lindh som år 1752 fick privilegium på att starta ett boktryckeri i Örebro. Hans vinnande affärsidé var massupplagor av ABC-böcker, katekeser och psalmböcker. De stora och därmed billiga volymerna gav honom utrymme även till en stor produktion av annan litteratur. Han byggde sitt tryckeri i kv Borgaren, direkt väster om Nikolaikyrkan. I det angränsande kv Färgaren lät Lindh senare bygga ett stort trevånings magasin, främst för att förvara papper i. Tryckeriet och Lindhs gård revs år 1910 medan magasinet finns kvar längs Vasagatan. En nutida påminnelse om Lindh är Lindhska bokhandeln som en gång startades för försäljning av tryckeriets produkter. Delar av Johan Lindhs gård påträffades vid en schaktövervakning i Kyrkogatan, när även delar av områdets äldre historia kunde belysas (Balknäs 2017.74)

Tobaksodling var en populär näringsgren under 1700-talet. Det blev inte någon riktig succé, kanske beroende på det svenska klimatet. År 1753 etablerade Herman Eschenburg tillsammans med en kompanjon ett tobaksspinneri i Örebro. Många odlade tobak i sina trädgårdstäppor och sålde sedan skörden till Eschenburg och andra fabrikanter. Han kom från en stockholmsk släkt av tobaksodlare. Men det hjälpte inte. Efter bara tolv år överläts verksamheten av Eschenburgs son. Den sista ägaren var rådmansänkan Catharina Christina Windahl som avvecklade omkring år 1780 (Angelin 1950). Att döma av skriftliga källor låg tobaksspinneriet i kv Bromsgården. Tyvärr schaktades detta tidsskede bort vid undersökningen år 1978 (se under kv Bromsgården). En tobaksodling i kvarteret Lodet kan mycket väl tillhöra Eschenburgs leverantörer (Ramström 2014.6)

Kungsladugårdar och slottsträdgårdar – stadens tvångströja

Vad som inte framgår av Torings ovan nämnda kartor är hur inringad staden var av kronans mark. Den västra, den södra och den norra kungsladugården var alla delar av försörjningssystemet för borgen Örebro hus och dess efterträdare Örebro slott. Även inne i själva staden fanns stora anläggningar för slottets räkning, såväl trädgårdar för som bostäder för vaktmanskap och knektar. Historien är full av konflikter mellan staden och kronan och de gäller oftast rättighet till mark.

Övrig mark i stadsbebyggelsens periferi utgörs av odlingsmark, trädgårdar, kålgårdar med mera, som tillhör stadens invånare. Odlingsmark av olika slag finns även insprängt på stadens gårdar. Oftast hittas bostadshus och butiker längs gatan. I gårdarnas inre finns ekonomibyggnader, trädgårdar, kryddgårdar och dylikt. På Eric Nybergs karta från år 1782 ser man tydligt både bebyggelsens struktur och relationen mellan bebyggelse och odlingsmark. Det finns inga äldre kartor på den detaljnivån, men det finns ingen

Figur 109. Det tillfälliga riksdagshuset från år 1812, annars känt som Nikolaikyrkan. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/okänd fotograf.

anledning att anta att strukturen har skiftat på avgörande sätt från medeltiden. Arkeologin har gett oss många prov på före detta odlingsjord i vad som nu betraktas som innerstad, till exempel kvarteren Porten, Fåfängan, Husaren, Repslagaren och Mekanikern. Ängsmark in i sen tid fanns i Klockaregården och Kornboden.

Början på en lösning på problemet med stadens expansionsutrymme kom med en uppgörelse år 1636. Staden fick då arrendera de tre kungsladugårdarna för den ansenliga summan av 50 skeppund ämnesjärn per år. Översatt till en begriplig enhet innebär det 8,5 ton om året! Att kronan gick med på denna uppgörelse hade sannolikt med det dagspolitiska läget att göra. Sverige befann sig sedan länge i trettioåriga kriget med ett stort behov av både pengar och järn. Dessutom pågick kriget långt från Örebro och det lokala behovet av bemanning och därmed försörjning hade minskat. Den västra kungsladugården kom dock att återgå till kronan efter 20 år. Dess domäner bildade senare grunden för Karlslunds gård.

Staden kom under 1700-talet att mer eller mindre självsvåldigt donera ladugårdsjorden till stadens medborgare. Marken skiftades år 1768 fördelat på alla stadens bebyggda tomter. Snart skiftades även den skogsmark som hörde till. Under 1800-talet pågick sedan segslitna processer om stadens rätt att donera dessa jordar. Det dröjde till 1880-talet innan jordarna slutligen erkändes som tillhörande staden och dess medborgare. Detta var i Hjälmarsänkningens tid och marken skulle snart öka starkt i värde. Örebro hade fått sitt efterlängtade expansionsutrymme och kombinerat med goda konjunkturer gjorde det att staden snabbt växte på bredden, då både Väster och Öster kunde tas i anspråk.

Den svenska revolutionen och dess konsekvenser för Örebro

Den svenska revolutionen år 1809 var snarare en militärkupp som kunnat leda till inbördeskrig om det inte varit så att kung Gustaf IV Adolf alltför många gånger bevisat sin inkompetens. Höga militärer och civila politiker var till stor del ense om att landet behövde en ny ledning. Ett katastrofalt och onödigt krig mot Ryssland hade kostat den östra riksdelen, även känd som Finland. Revolutionen, eller kuppen, startade i Karlstad, ledd av officerare från styrkor som bevakade

gränsen mot Norge. Från Karlstad marscherade de raskt österut. Örebro intogs utan att ett skott föll och huvuddelen av styrkan fortsatte mot Stockholm. När nyheterna nådde huvudstaden hade några höga officerer där agerat snabbt och arresterat kungen. Efter några spända dagar kom upprorsarmén och kuppmakarna i Stockholm överens och kungen återfick aldrig sin krona.

Som regent tillsattes kungens åldrade farbror under namnet Karl XIII. Han saknade barn och en kronprins behövdes för att monarkin skulle överleva. Efter många turer valdes den franske marskalken Jean-Baptiste Bernadotte. Valet skedde vid en riksdag som hölls år 1810 i Örebro då läget i huvudstaden ansågs allt för osäkert. Ytterligare en riksdag hölls i Örebro år 1812, för övrigt det sista riksmöte som hållits utanför Stockholm. Den stora samlingen av mäktiga män i Örebro var utmärkt för att skapa kontakter och stadens affärsmän nätverkade för fullt, för att uttrycka saken modernt.

De två bränderna eller hur mycket brann det egentligen?

Stadsbränder har genom sitt dramatiska förlopp och sina högst påtagliga konsekvenser en stor plats i städers folkminne. Att Örebro drabbades av två större bränder med kort mellanrum, endast 11 år, gör att de alltid nämns när stadens historia kommer på tal. Ordet ”stadsbrand” för ju med sig bilden av en hel stad i lågor, en total förödelse. Men hur var det i Örebro?

Om vi börjar med branden år 1843 så startade den på norr, ungefär vid korsningen Storgatan-Södra Grev Rosengatan. Den fick ett häftigt förlopp men ändå kom den inte att omfatta mer än cirka tre kvarter (25–30 gårdar) norr om nuvarande Järnvägsgatan.

Branden år 1854 började på tomt nr 143 i nuvarande kvarteret Fenix, vars eldfängda namn knappast är en slump. Tomten låg nära Storbrons södra fäste. Branden förflyttade sig sedan öster om Drottninggatan där den brände av i princip all bebyggelse mellan Svartån och Våghustorget. Mellan 62 och 92 fastigheter (här finns inga definitiva siffror) förstördes. På den västra sidan om Drottninggatan drabbades endast delar av kvarteren Prästgården och Svalgången. Så trots brandens givna plats i både folkminne och historieskrivning kan man konstatera att större delen av staden INTE brann. All bebyggelse norr om Svartån, större delen väster om Drottninggatan och all bebyggelse söder om Våghustorget stod kvar efter branden. Därmed inte sagt att det inte rörde sig om en katastrof, men det kunde ha varit mycket värre. Att branden tillmätts sådan betydelse kan bero på att den blev startskottet till förvandlingen av Örebro från en småstad med medeltida grunddrag till en expansiv och modern handels- och industristad.

Världens snabbaste stadsplan och landets första järnväg

Efter branden år 1854 ska det bara ha dröjt en vecka innan arkitekten Fridolf Wijnbladh presenterade en ny stadsplan. Kanske var det så att arkitekt Wijnbladh inte sörjde särskilt mycket över branden? I vilket fall som helst kunde arbetet med uppbyggnad och nydaning få en rivstart. Pengar samlades in och strömmade till för att hjälpa till och tur i oturen var att Sverige befann sig i en högkonjunktur. Staden kunde börja riktas upp efter den nya rätlinjiga planen. Stortorget förlängdes ända ned till Trädgårdsgatan (en av de nya gatorna) för att tjäna som brandgata. Köpmangatan rätades upp och Kungsgatan anlades som en tredje parallell till Drottning- och Köpmangatan. Nya kvarter lades ut men det skulle dröja till slutet av århundradet innan de började fyllas upp med bebyggelse. Hjälmarsänkningen och stora dikningsarbeten skapade utrymme för den stora expansion som sedan skedde, med de nya stadsdelarna Väster och Öster. Som en del i det stora omdaningsarbetet gjordes storskaliga utfyllnader längs åsens sluttningar. Undersökningarna i kvarteren Prästgården och Svalgången kunde visa hur man använt raseringsmassor från branden för att fylla ut. Detta betyder också att åsen jämnats av på andra ställen. Nedschaktningar och utfyllnader har grundat dagens stad, framförallt dess södra del.

En annan faktor som bidrog till att i grunden förändra den gamla borgarstaden Örebro var etableringen av landets första järnväg. Den kallades Köping-Hultsjärnvägen trots att den inte kom till Köping förrän år 1867 och inte nådde Hult överhuvudtaget. Hult var en lastplats vid Vänern, nära Kristinehamn. Från Hult skulle man sedan, efter att ha korsat Vänern, via Trollhätte kanal ta sig till Göteborg. Den första bandelen som blev färdig gick mellan Ervalla och Örebro, med invigning 5 juni 1856. Då hade redan en mindre

Figur 110. Brandområdet år 1854. Pliarna markerar brandens riktning, med start i kvarteret Fenix. Bildkälla: Wikipedia/Örebro stadsbränder.

bibana färdigställts från stationen i Örebro till Skebäcks hamn. Men Köping-Hults järnväg kom snart att bli en bisak, då den Västra stambanan stod klar år 1862. Därmed hamnade Örebro något avigt till och järnvägsfokus förflyttades till hittills blygsamma orter som Hallsberg och Degerfors. Men via förgreningar och bibanor anslöts även Örebro till det alltmer rikstäckande järnvägsnätet. Bygget av järnvägar och alla tillhörande installationer kom att starkt förändra norra Örebro. Naturligtvis underlättades det stora projektet av att branden år 1843 rensat bort cirka 25 gårdar. Lokstallar och verkstäder bidrog till att ge den norra stadsdelen en tydlig järnvägsprägel. Köping-Hultsjärnvägens station låg i nuvarande kv Gasverket, men relativt snart flyttades dess funktioner över till SJ:s centralstation som stod klar år 1862. Det gamla stationshuset i kv Gasverket blev i stället expedition för Köping-Hultsjärnvägen. Det revs slutligen år 1937. Tyvärr gjorde rallare och andra anläggare ett omsorgsfullt jobb. Äldre bebyggelse har uppenbarligen utplånats och marken schaktats ned, att döma av flera arkeologiska undersökningar inom det före detta järnvägsområdet, främst då kvarteren Porten, Lagerhuset och Lantmäteriet.

Figur 111. Järnvägen skapade ett helt annat Örebro. Bilden är från år 1936. Den är tagen på Klostergatan 36, senare känt som adress för Lantmäteriets kontor i Örebro, som också kom att ge namn åt kvarteret Lantmäteriet. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Erik Larsson.

Figur 112. Rivning pågår av järnvägsexpeditionen vid Storgatan i kvarteret Gasverket. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/Walfrid Carlsson.

Figur 113. Exempel på en större, öppnad yta, i det här fallet från kvarteret Hållstugan. Foto: Arkeologgruppen.

Åter till frågorna

Inför detta projekt ställdes ju flera frågor som redovisades i inledningskapitlet. Det har nu blivit dags att summera och i detta sammanhang även försöka besvara frågorna. Först några olika aspekter på punkten: Hur får man mest ny kunskap?

1) Små eller stora uppdrag – betyder stora, i betydelsen ytomfattande, projekt automatiskt mer ny kunskap? Eller är de små, begränsade projekten lika, eller till och med mer givande? Vi har i genomgången ovan sett exempel som pekar i båda riktningarna. Här bör dock tilläggas att mycket få ”stora” uppdrag genomförts. Det är egentligen bara kv Bromsgården som har den omfattning som kan klarlägga större strukturer, som tomter, gator med mera. En variant på samma tema utgör kv Tryckeriet där många mindre undersökningar utförts och de samlade resultaten gett oss en god bild av kvarterets utveckling. Båda kvarteren lider dock av att materialet inte kunnat ges någon vetenskaplig bearbetning och analys. För Bromsgården saknas även en rapport som kan ge forskare en ingång i materialet. Tryckeriet ges en seriös tolkning och redovisning i en artikel av Jan-Åke Ljung från 1991 samt i en rapport av Helmut Bergold från 2008 men fortfarande saknas en vetenskaplig analys baserad på hela materialet. En exemplarisk undersökning utgör kv Sorken, som gav mycken ny kunskap och som presenterades i en genomarbetad rapport (Wallebom 2003). Nämnas bör även kvarteret Lodet som i sig gav intressanta resultat (Ramström 2014.6). Tyvärr täckte undersökningsområdet inte den äldre bebyggelsen, utan främst innergården och enstaka ekonomibyggnader.

De arkeologiska uppdragen har under 2000-talet dominerats av schaktövervakningar, ofta förorsakade av ledningsarbeten och gatuarbeten. Uppdrag av denna typ kan ge vitt skilda resultat. Ibland finns inga äldre lämningar kvar överhuvudtaget. Ibland kan dock schakten ge viktiga pusselbitar till stadens historia. Här finns flera goda exempel, till exempel från Stortorget och Fisktorget, från Slottsparken och Strömparterren och från kvarteren Borgaren, Rådhuset och Tennstopet. Ett gemensamt problem för dessa är att rapporttiden för mindre uppdrag inte ger tid

för bearbetning av materialet, sällan heller för att sätta in resultaten i ett större sammanhang. Risken är att data staplas på varann men att helheten inte går att urskilja. Om liknelsen tillåts kan man jämföra med en Lego-byggsats där byggmanualen saknas.

Figur 114. Exempel på ett smalt ledningsschakt, den här gången från Vasagatan 9–11 år 1953. Exakt vad de unga männen ägnar sig åt framgår inte av informationen till bilden. Bildkälla: Örebro Stadsarkiv/ okänd fotograf.

b) Var är chansen störst att hitta NY kunskap? Är det i centrala staden, där vi vet från skriftliga källor att bebyggelse funnits sedan medeltiden? Eller är möjligheterna större i mer perifera lägen, där exploateringstrycket varit mindre genom historien?

Svaret på dessa frågor är avhängigt av definitionen av ny kunskap. I en vid mening så är all information vi får vid arkeologiska uppdrag ny kunskap. Ju fler titthål, schakt och ytor vi får information ifrån, desto mer vet vi om vad som finns bevarat under marken. Med andra ord, även ett så kallat tomt schakt (som bara innehåller fyllnadsmassor, ledningar, rör eller sentida husgrunder) berättar om markanvändning och ger oss kunskap som är av värde vid kommande markingrepp. I en mer traditionell mening tillför kunskapen något till vår tolkning av Örebro stads historia. Då visar den samlade bilden av undersökningar att störst utbyte sannolikt fås inom centrala staden, inom stadslagret. Även om markingrepp på många ställen har förstört äldre lämningar så finns ändå tillräckligt kvar av äldre lager och konstruktioner för att kunna rekonstruera ett förlopp eller ett skede. Därmed skapas ny kunskap som tillsammans ger väsentliga bidrag till stadens historia. När det gäller Örebro så får den medeltida historien anses vara tämligen dunkel. De skriftliga källorna är relativt få och handlar mer om händelser kring borgen, oftast av krigisk art. Exempel på mindre undersökningar som gett väsentlig ny kunskap finns från kvarteren Rådhuset, Tennstopet, Borgaren och Bodarna. Dessutom från slottsområdet, Stortorget och Fisktorget.

Undersökningar har även gjorts i mer perifera lägen, som i Örebro i princip innebär på åsens sluttningar och nedanför samma ås. De har i allmänhet kunnat visa att de äldre stadskartorna från 1782 och 1822 ger en god bild av bebyggelsens utbredning. Många rapporter nämner odlingslager och kulturlager med organiskt material på de platser där kartorna redovisar odlingsmark, betesmark och trädgårdar. Åldern på dessa kan dock i princip inte föras längre tillbaka än Nybergs karta från 1782. Men vare sig skriftliga källor eller äldre kartor antyder att situationen varit annorlunda innan slutet av 1800-talet. Desto mer spännande blir det då en datering som den medeltida från kv Längan dyker upp.

Figur 115. Staden som ängsligt balanserar på åsen. Utsnitt ur Gabriel Torings häradskarta från år 1688.

Naturligtvis har aktivitet förekommit även utanför stadens bebyggelse. Flera vägar ledde ju till och från staden som ju redan under medeltiden kan antas ha varit ett logistiskt centrum. Alla transporter har tvingats passera stadens tullar som var en mycket tydlig signal att staden började där. Men platser som Oxgropen i söder har säkerligen sjudit av aktivitet långt innan den inlemmades i stadens bebyggelse. För att summera; spår av mänsklig aktivitet finns även i mer perifera lägen, men spåren är mer subtila än i den centrala staden. De kanske kan nås ännu bättre med mer riktade frågeställningar och med bruk av delvis andra metoder och analyser.

c) En kronologiskt betingad fråga; ger äldre eller yngre lämningar mest utbyte i form av ny kunskap? Frågan kan ges såväl en kvantitativ som en kvalitativ värdering. I det följande definieras äldre och yngre lämningar som medeltida respektive som från historisk tid med gränsen vid reformationen. Äldre lämningar ger ofta användbar stratigrafisk information. Om konstruktioner förekommer kan undersökningen bidra med nya data kring exempelvis huskonstruktioner, näringsliv och tomtstruktur. Fyndens informationsvärde beror delvis på lokala bevaringsförhållanden, men också på undersökningens objekt, det vill säga ett bostadshus genererar andra typer av fynd än en gatumiljö. Det beror förstås även på frågeställningar som arkeologerna förmår att ställa till materialet.

Yngre lämningar kan stämmas av mot andra typer av material, främst kartor, och har oftast mer omfattande skriftliga källor som hjälp vid tolkningen. De får därmed ett värde som ett fysiskt bevismaterial. Kartor och skriftliga källor kan spegla en dåvarande verklighet, men relativt ofta visar de ett tänkt eller planerat tillstånd. Dessutom glömmer man ofta att även till synes neutrala källmaterial av den här typen alltid har en avsändare, det vill säga en karta har upprättats i ett visst syfte definierat av en beställare. En skriftlig urkund har ofta kronan eller kyrkan som beställare. Arkeologiskt material talar ett eget språk, med arkeologerna som översättare.

Generellt kan man möjligen hävda att äldre lämningar tillför mer unik kunskap, medan yngre lämningar bidrar mer till att modifiera befintlig kunskap.

d) En smärre men viktig fråga angående metodik handlar om hur djupt man gräver. Det kan tyckas logiskt att alltid gräva ned till orörd mark. Därmed försäkrar man sig om att inga äldre lämningar finns kvar och att den aktuella ytan kan stämplas som ”färdigundersökt”. Men i praktiken beror djupet på det aktuella arbetsföretaget. Om en ledning ska grävas ned till 0,8 meters djup, gräver man till 0,8 meter. Att den gränsen hålls strikt beror på att den som beställt ledningsgrävningen oftast är skyldig att betala för den arkeologiska bevakningen. Beställaren vill ju inte betala mer är nödvändigt, vilket är förståeligt. Rent vetenskapligt är det dock mindre bra eftersom det finns en risk att vi sällan når de äldsta skikten. Det ger en skev historisk bild då vi (många exempel finns i den kvartersvisa genomgången) står där med relativt många resultatfattiga undersökningar, även i potentiellt lovande områden inom stadslagret. Dessutom gör varje ingrepp att bevaringsförhållandena för eventuella befintliga lämningar blir sämre. Om och hur denna fråga kan lösas ligger utanför ramarna för detta arbete, men den är värd att diskutera vidare.

Är avgränsningen av stadslagret relevant, bör den ändras?

Stadslagret har ursprungligen avgränsats med utgångspunkt från den så kallade Drottning Kristinas stadsplan från år 1654. Den antogs under drottning Kristinas regeringstid vilket var ungefär så mycket som den hade med drottningen att göra. Dessutom kom ytterst lite av planen att faktiskt genomföras. Storgatan/Drottninggatan rätades upp, sedan kom annat emellan. Men planen antas utgå från en faktisk medeltida situation vilket verkar rimligt. Det har ju även visat sig att stadskartorna från år 1782 och 1822 avbildar den faktiska situationen bra. Staden följer åsen som förvisso kontinuerligt bättras på med utfyllningar för att sakta men säkert öka på den kollektiva boytan. Vad som framförallt kan motivera en utvidgning av stadslagret är de förändringar som gjorts inom Kulturmiljölagen. Den mest påtagliga förändringen gällde den främre tidsgränsen för en fornlämning. Då den från och med år 2014 är 1850 i stället för 1550 innebär det att större områden omfattas. I vissa städer har det gjort stor skillnad. För Örebros del

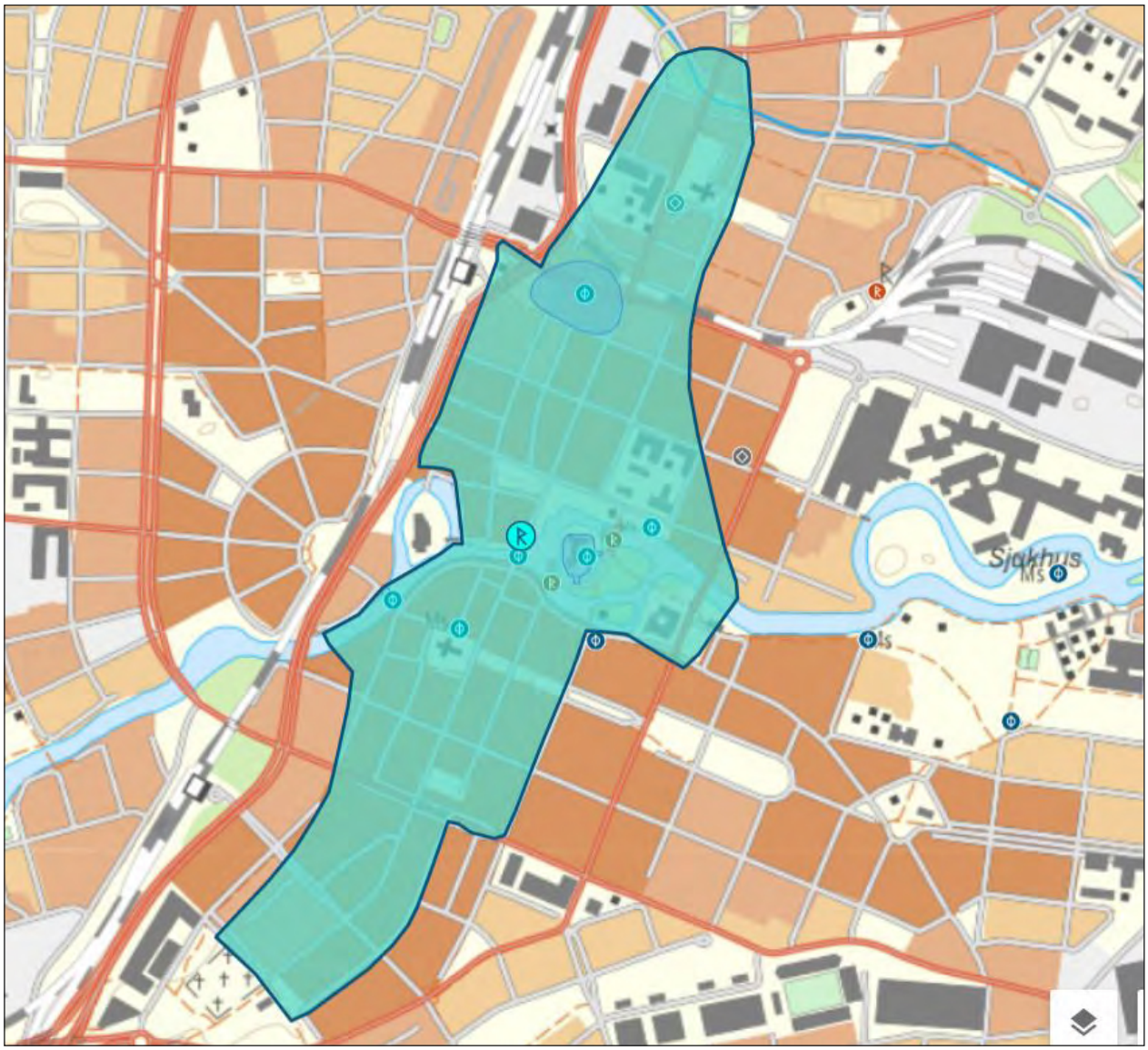

Figur 116. Örebro stadslager som det ser ut idag i Fornsök, Kulturmiljöregistrets visningsprogram. Från Bromsplan i norr till Oxgropen i söder och genomfarten i väster till Hamnplan i öster. Den som vill titta närmare själv kan gå in i Fornsök och sedan söka på Örebro 83:1, eller enligt det system som gäller från år 2019, L1980:4669.

har dock de speciella omständigheterna med läget på åsen och de omgivande kronojordarna inneburit att den stora expansionen av stadsområdet kom efter år 1850. Dock kan det finnas anledning att se över avgränsningen utifrån arkeologiska resultat. Ett exempel är kv Sorken som omfattar Södra Smedjebacken och i konsekvensens namn även den del av Norra Smedjebacken som idag inte ingår i stadslagret.

Figur 117. Skärsleven parkerad i jorden för den här gången! Foto: Arkeologgruppen.

Avslutning, 40 år framåt

Naturligtvis är det dömt att misslyckas att försöka sia om hur arkeologin ter sig år 2060. De stora förändringar som skett inom branschen under de gångna 40 åren hade ingen kunnat förutsäga. De flesta bygger på en teknikutveckling baserad på mikrochip och digitala lösningar. Det är lätt att glömma bort att för 40 år sedan fanns inga mobiltelefoner, inga persondatorer, inga laptops, ingen GPS eller GIS. Arkeologer var analoga, liksom alla andra yrkesgrupper. Men basen för vår profession är ändå densamma: gräv, dokumentera, tolka, rapportera. I stället för att spå om arkeologins framtid vill jag avsluta med några visioner om Örebros förflutna – från framtiden.

- *Kyrkan i kv Tennstopet visade sig delvis ligga kvar under Våghustorget. Undersökningen av den och delar av den tidigmedeltida kyrkogården gav ovärderlig kunskap om den medeltida medelörebroaren. DNA-undersökningar har visat att denne hade påbrå både från närkesslätten och från norra Tyskland.*
- *Tack vare undersökningarna kring Våghustorget har också Urebro tagit form. Den södra bybildningen kring St Gertruds kyrka har visat sig vara äldre än Örebro hus. Upptäckten av resterna av Längbro kyrka gjorde också att bilden klarnade i norr. Två byar blev så småningom en, förenade av kronans krav på ett befäst hus vid Örebron.*
- *Örebro Hus förvandling till slott via borg har kunnat klarläggas via de omfattande undersökningarna inför slottets ombyggnad till universitet. Den stora överraskningen var ju egentligen att det första fästet låg vid Teaterplan. Upptäckten av det äldsta fästet gjorde i sin tur att den första Örebron visade sig vara vid Slottsbron.*
- *Mest rubriker fick nog ändå den undersökning som hittade Engelbrekts riktiga grav. Att den sedan råkade vara bara 50 meter väster om statyn på Stortorget uppskattades av media. I graven i kyrkan fanns ben från fyra olika individer. Hur detta gått till är ännu en öppen fråga men medeltida relikförsäljare misstänks.*

Referenser

Andersson, H. 2009. Medeltidsstaden i Sverige och Finland – en blick bakåt och framåt, i: *Medeltida urbanisering – uppsatser 1972–2015*, s 205–224. Lund Studies in Historical Archaeology 19

Angelin, E. 1950. *Hantverkare och fabriker inom svensk tobakshantering 1686–1915*

Arkeologi i Sverige. *Årsbok från Riksantikvarieämbetet*. Årgångarna 1985, 1986, 1987, 1990, 1991 och 1994

Broberg, A. 1990. *Örebro – tio år efter "medeltidsstadens" rapport och trettio provundersökningar senare. I: Arkeologi i Sverige 1987.* Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport RAÄ 1990:1. Uppsala

Broberg, B. & Hasselmo, M. 1981. Under ett kvarter i Örebro. En arkeologisk undersökning i kvarteret Bromsgården sommaren 1978. *Från Bergslag och bondebygd. Årsbok för Örebro Läns hembygdsförbund och stiftelsen Örebro Läns Museum* årg. 35, s 7–44

Ericsson, A. 2016. Mjölnare och sågmästare, vattendrivna kvarnar och sågar, i: Bonow, M, Gröntoft, M, Gustafsson, S och Lindberg, M. (red): *Biskop Brasks måltider – svensk mat mellan medeltid och renässans*, s 294–314

Hansson, P. 1989. *Samhälle och järn i Sverige under järnåldern och äldre medeltiden. Exemplet Närke.* Diss. Aun 13

Jonasson, G. 1984. *Medeltidens Örebro*

Ljung, J-Å. 1991. Medeltida bebyggelse i Örebro. En kort sammanfattning främst utifrån undersökningarna i kvarteren Bromsgården och Tryckeriet 10. I: *Arkeologi i Sverige. Ny följd 1.* Riksantikvarieämbetet. Uppsala, s 113–128

Ljungberg, S-G. 1990. *Att vara vapensmed i Örebro på 1700-talet.* Uppsats i historia 40 poäng, Högskolan i Örebro

Pontén, J. 1975. *Örebro hospital, lasarett och kurhus 1527–1863.*Utgiven av Örebro Läns Landsting

Redin, L. 1978. Örebro, Rapport RAÄ/SHM. *Medeltidsstaden 9*

Törnqvist, L. (red.) 2007. *Svenska borgar och fästningar – en reseguide*

Waldén, B. 1945. Örebro genom tiderna, i: *Örebro. Svenska stadsmonografier 38*

Wallander, A. 2018. *Osmundjärn. Inventeringar och analyser av osmundar från arkeologiska undersökningar i Sverige.* Jernkontorets bergshistoriska utskott H 84

Zachrisson, S. 1984. Försvunna småkyrkor på närkesslätten. Från *Bergslag och bondebygd. Årsbok för Örebro Läns hembygdsförbund och stiftelsen Örebro Läns Museum* årg. 38

Arkeologiska rapporter

Alström, U. 2007. *Under den asfalterade ytan i kvarteret Porten. Arkeologisk förundersökning. RAÄ 83. Olaus Petri 3:225, Örebro stadsområde, Närke. Västerås.* Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen rapport 2007:81

- 2010. *Järntorget i Örebro. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Stiftelsen Kulturmiljövård i Mälardalen, Rapport 2010:33

Appelgren, K. 2010. *Schaktningsövervakning vid S:t Nikolai kyrka. Arkeologisk undersökning.* UV Mitt rapport 2010:21

Balknäs, N. 2017. *Kvarteret Tennstopet. Örebro 83:1, kvarteret Tennstopet, Örebro socken och kommun, Närke. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2017:55

- 2017. *Örebro i fjärran tider. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2017:74

- 2017. *Fjärrkyla på Järntorgsgatan och Fredsgatan. Örebro 83:1, Örebro socken och kommun, Närke. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2017:82

- 2019. *Fjärrvärme på Nygatan. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB Rapport 2019:5

- 2019. *Fjärrkyla på Ribbingsgatan och Slottsgatan. L1980:4669, Örebro socken och kommun, Närke.* Arkeologgruppen AB rapport 2019:15

- 2019. *Dränering runt rådhuset. L1980:4669. Örebro socken och kommun. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2019:22

- 2019. *Strömparterren & södra slottsterrassen. Arkeologiska undersökningar i form av schaktningsövervakningar. Stadslager L1980:4669 och slott/herresäte L1980:5500, Nikolai 3:4, 3:5, 3:286. Örebro kommun och socken.* Arkeologgruppen rapport 2019:55

Bergold, H. 1996. *Kv Vilan 2, Örebro, Närke. Arkeologisk förundersökning och undersökning.* Rapport 1996:19. Byrån för arkeologiska undersökningar, UV Stockholm. Riksantikvarieämbetet

- 1999. *Ett 1600-talskvarter i Örebro. Kvarteret Tryckeriet 6 och 7. Arkeologisk förundersökning.* Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen, Rapport 1999:4

- 2002. *Örebro slott, nordvästra tornet. Särskild arkeologisk undersökning.* Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen, Rapport 2000:22

- 2001. *Bebyggelselämningar från 16- och 1700-talen i kvarteret Tryckeriet.* Rapport UV Bergslagen 2001:21
- 2002. *Kvarteret Sorken: östra delen av Hamnplan, RAÄ 83, Örebro. Förundersökning.* Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen, Rapport 2002:8
- 2003. *Kulturlager och bebyggelselämningar i kvarteret Källan. Närke, Örebro stad, kvarteret Källan 10, RAÄ 83.* Rapport 2003:8. Arkeologisk förundersökning. Örebro. Riksantikvarieämbetet
- 2005. *Kvarteret Fåfängan. Närke, Örebro stad, kvarteret Fåfängan 4, RAÄ 83.* Rapport 2005:20. Arkeologisk förundersökning. Örebro. UV Bergslagen, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet
- 2008. *Kulturlager och anläggningar i kvarteret Tryckeriet. Närke, Örebro stad, kvarteret Tryckeriet 12, RAÄ 83.* UV Bergslagen, rapport 2008:12. Arkeologisk förundersökning och undersökning
- 2011. *Fjärrvärme mellan Slottsgatan och Klostergatan i Örebro.* Arkeologgruppen AB rapport 2011:05
- 2012. *Kvarteret Husaren 5. Närke, Örebro socken och kommun, RAÄ 83:1.* Arkeologgruppen AB rapport 2012:10
- 2012. *Husaren 4, Örebro. Husaren 4, RAÄ 83:1, Örebro stad och kommun, Närke.* Arkeologgruppen AB rapport 2012:19
- 2015. *Drottningparken, Örebro.* Arkeologgruppen rapport 2015:8
- 2018. *Kvarteret Klockaregården.* Arkeologgruppen AB rapport 2018:39
- 2018. *Åstråket, Örebro. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2018:40
- 2019. *Kvarteret Hållstugan. Arkeologisk förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2019:40

Bergold, H. & Knabe, E. 2005. *Ett utkantsområde i Örebro. Förundersökning i kvarteret Repslagaren 15, 16 och 22.* Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2005:21. Stockholm

- 2016. *Kvarteret Brandstationen i Örebro. Kvarteret Brandstationen, Örebro 83:1, Örebro stad och kommun, Närke. Arkeologisk förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2016:47
- 2016. *Kvarteret Lagerhuset 4. Arkeologisk förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2016:48

Bergold, H. & Larsson, S. 2017. *Kvarteret Fåfängan i Örebro. Örebro 83:1, Örebro stad och kommun, Närke. Arkeologisk förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2017:11

Bergold, H. och Pettersson, O. 2004. *Stortorget i Örebro. Från dagens torgbeläggning till medeltidens kulturlager. Närke, Örebro stadsområde, Nikolai församling, Stortorget och Köpmangatan 3–4, RAÄ 83.* UV Bergslagen rapport 2004:14

Bergqvist, J. 2007. *Ett par gravar från slutet av 1700-talet. Särskild arkeologisk undersökning.* UV Bergslagen, rapport 2007:1. Örebro

- 2007. *Sentida bebyggelse vid Lillåns södra strand. Närke, Örebro stad, Kv Kilen 17, RAÄ 83. Arkeologisk förundersökning.* UV Bergslagen, rapport 2007:2

Bäck, M. och Pettersson, M. 2012. *1700-talslämningar vid Stortorget i Örebro. Arkeologisk undersökning.* Riksantikvarieämbetet, UV rapport 2012:63.

Bäck, M. och Romedahl, H. 2006. *Nyetablering och tidig skolarkitektur i Örebros östra utkant, Närke, Örebro stadsområde, Kvarteret Repslagaren 12,13 och 19, RAÄ 83. Arkeologisk förundersökning.* Rapport UV Bergslagen 2006:02

Ekholm, T. 2012. *Ruiner under Stortorget i Örebro. Schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2012:7

Forsberg, M. 2016. *Kvarteret Husaren 2. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen rapport 2016:08

Grälls, A. & Westin, Å. 2000. *Odd Fellow-logernas källare.* Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2000:2. Stockholm

Karlenby, L. 2011. *Kungsgatan i Örebro. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2011:20

- 2014. *Oxgropen i stadens södra utkant. Arkeologisk utredning i kvarteret Tågmästaren 25, Nikolai 3:287 m.fl., Örebro socken och kommun, Närke.* Arkeologgruppen AB rapport 2014:16
- 2020. *Knektbacken – Fredsgatan öster om Storgatan. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2020:43

Knabe, E. 2002. *Bebyggelselämningar vid Hamnplan. En schaktningsövervakning i Örebro. Arkeologisk undersökning.* Riksantikvarieämbetet. UV Bergslagen, rapport 2002:19

- 2014. *Hållstugan 28 i Örebro. Arkeologisk schaktningskontroll i form av förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2014:12
- 2016. *Kvarteret Mekanikern i Örebro. Arkeologisk förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2016:19

Ljung, J-Å. 2001. *Bebyggelselämningar från 1600-talets första hälft i Örebro. Arkeologisk förundersökning.* Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen, rapport 2001:30

- 1993. *Arkeologisk förundersökning. Kvarteret Vilan. Norra sjukhemmets område.* Örebro, rapport UV Stockholm 1993:90, ATA dnr 429/82

Nordström, A. 2001. *1800- och 1900-talslämningar i kv Husaren. Arkeologisk förundersökning.* Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen. Rapport 2001:14

- 2002. *Arkeologi i Slottsparken.* Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen. Rapport 2002:4

Pettersson, M. 2012. *Fjärrkyla i centrala Örebro. Arkeologisk undersökning.* Riksantikvarieämbetet, UV Rapport 2012:64

Pettersson, O. 1996. *Förundersökningar på och invid Fisktorget, Örebro.* Riksantikvarieämbetet UV Stockholm 1996:84

- 2000. *Kulturlager från 1600-talet i kvarteret Brandstationen. Närke, Örebro stadsområde, Kvarteret Brandstationen 2, RAÄ 83.* UV Bergslagen rapport 2000:27

- 2004. *Bebyggelselämningar och kulturlager från 1600- och 1700-talen i kvarteret Källan. Närke, Örebro stadsområde, fastigheten Källan 10, RAÄ 83. Örebro.* Rapport 2004:7. UV Bergslagen, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet

Ramström, A 1999. *Sentida kulturlager i kvarteret Olaus Petri. Arkeologisk förundersökning: Närke, Örebro stad, kv Olaus Petri 3:25, RAÄ 83.* Rapport 1999:5, UV Bergslagen, Riksantikvarieämbetet

- 2000. *Kulturlager från 1700-tal och nyare tid på Kyrkogatan. Arkeologisk undersökning.* UV Bergslagen rapport 2000:24

- 2004. *Kakelugnsmakaren i kvarteret Brandstationen. Örebro stad, Brandstationen 7. Arkeologisk slutundersökning.* Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen, Rapport 2004:10

- 2008. *Källarvalv på Stortorget i Örebro. Närke, Örebro stad, RAÄ 83. Särskild arkeologisk undersökning.* UV Bergslagen Rapport 2008:20. Örebro

- 2009. *Kabelschakt i centrala Örebro. Köpmangatan-Stortorget-Drottninggatan-Vasagatan. Arkeologisk förundersökning.* UV Bergslagen rapport 2009:3

- 2011. *Kvarteret Lodet 7. Arkeologisk förundersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2011:18

- 2014. *Gårdsmiljöer i kvarteret Lodet. Kvarteret Lodet 7. Del av RAÄ 83:1, Örebro stad och kommun, Örebro län. Arkeologisk undersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2014:06

Rönngren, J. 2013. *Fjärrkyla i södra Örebro.* Arkeologgruppen AB Rapport 2013:03

- 2013. *Örebro slott – provgropar i västra och norra flygelns källarvåning. Särskild arkeologisk undersökning.* Arkeologgruppen AB rapport 2013:07

- 2014. *Små schakt vid S:t Nikolai kyrka i Örebro. RAÄ 83:1, fastigheten Nikolaikyrkan 1, Örebro socken och kommun, Närke Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB, rapport 2015:16

- 2016. *Norra Smedjebacken – arkeologisk förundersökning inom Grillgården 3.* Arkeologgruppen AB rapport 2016:23

- 2016. *Elledningsschakt i Vasagatan, Örebro. RAÄ 83:1. Örebro socken och kommun.* Arkeologgruppen AB rapport 2016:68

- 2018. *Smalt schakt vid S:t Nikolai kyrka i Örebro. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2018:44

- 2019. *Inför reparation av Norra strandmuren vid Örebro slott. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. L1980:5500, Nikolai 3:5. Örebro kommun och socken.* Arkeologgruppen rapport 2019:26

- 2020. *Människoben i en avfallsgrop vid Drottninggatan 1, Örebro. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2020:10

- 2020. *Reparation av strandmuren vid sydöstra tornet, Örebro slott. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. L1980:5500, Nikolai 3:5. Örebro kommun och socken.* Arkeologgruppen rapport 2020:11

- 2020. *Begravningar under "Vasatrappen" i Örebro. Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.* Arkeologgruppen AB rapport 2020:36

Rönngren, J. och Ohlsson, R. 2020. *Undersökning av Örebro slotts västra slottsterrass utanför det sydvästra tornet.* Arkeologgruppen AB, Rapport 2020:33

Rönngren, J. och Vinoy, T. 2020. *Smedernas odlingsjord i kvarteret Rustmästaren, Örebro. Arkeologisk utredning.* Arkeologgruppen AB, Rapport 2020:34

Strengbom, E. 2017. *Kvarteret Klockaregården.* Arkeologgruppen AB Rapport 2017:71

Wallebom, U. 2003. *Vapensmederna på Södra Smedjebacken – Spår från stormaktstid på Hamnplan i Örebro. Närke, Örebro stad, Kvarteret Sorken, RAÄ 83.* Arkeologisk undersökning. UV Bergslagen, Dokumentation av fältarbetsfasen 2003:4

Kartor

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV
Geometrisk avritning 1652, akt S73-1:1, Johan Toring
Geografisk karta 1688, akt S8:2, Gabriel Toring
Grundritning över Örebro 1782, akt S73-1:8, Eric Nyberg
Karta Örebro stad 1822, akt S73-1:14, Nils Fredrik Vilhelm Lagerholm

LANTMÄTERIMYNDIGHETERNAS ARKIV
Karta, Örebro, 1782, 18-ÖRE-11, Eric Nyberg
Karta, Örebro stad 1823, 18-ÖRE-79, Nils Fredrik Vilhelm Lagerholm
Stadsplan, Örebro stad, 18-öre-247
Sammanställningskarta, Örebro stad, 18-öre-380

Bilagor, kartor

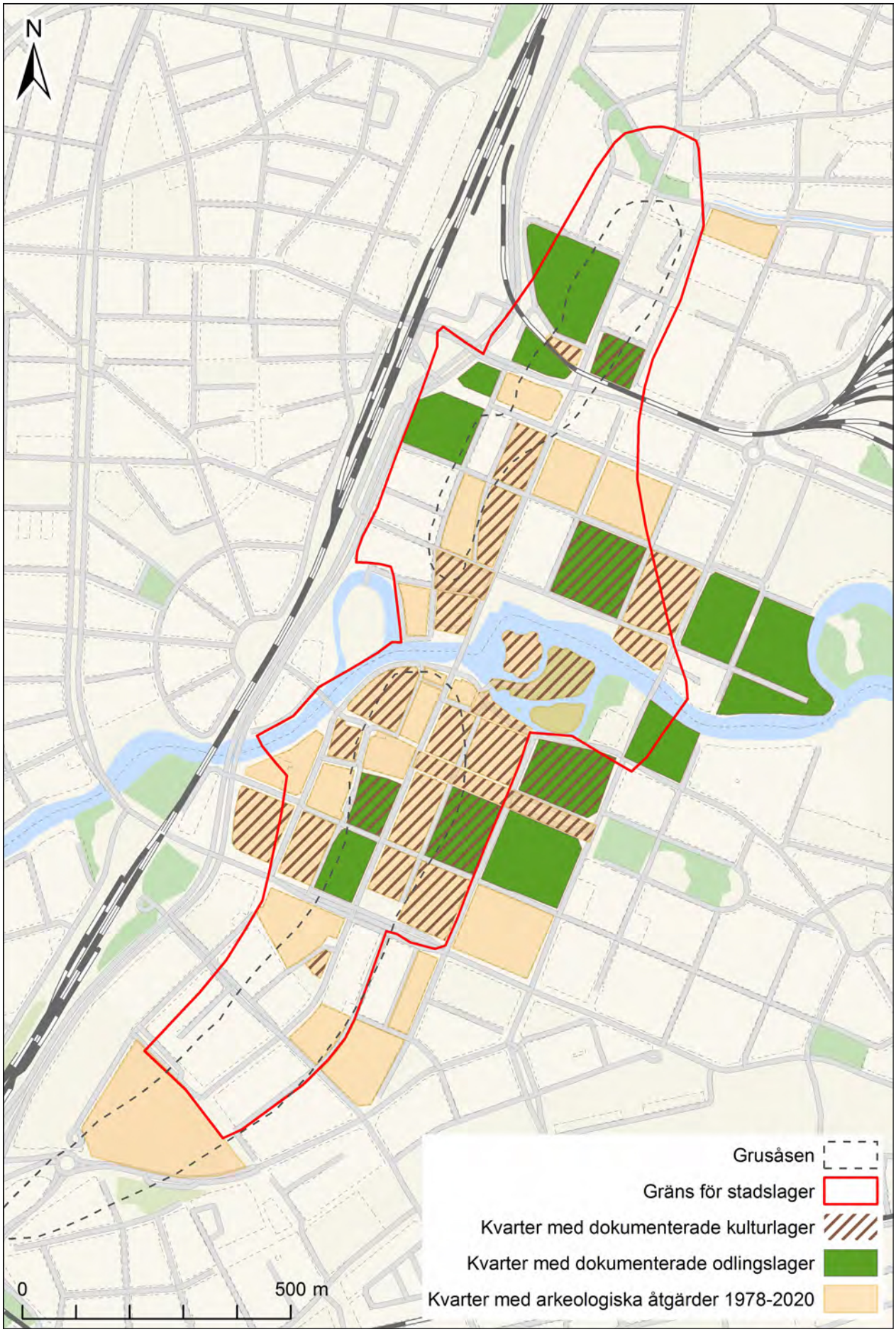

Karta 1. Plan över de kvarter med dokumenterade kultur- och odlingslager. Skala 1:10 000.

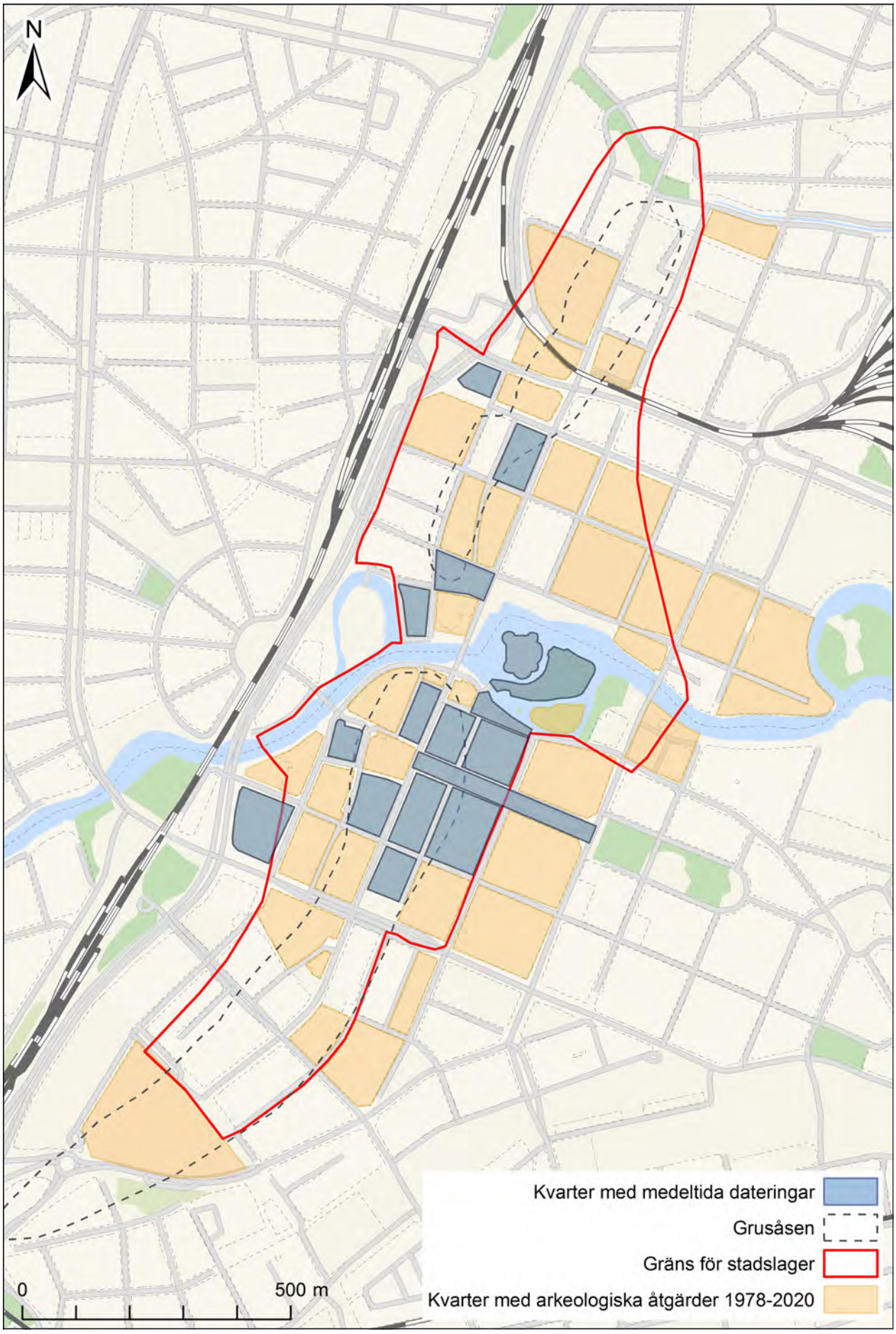

Karta 2. Plan över de kvarter som innehåller medeltida dateringar. Skala 1:10 000.

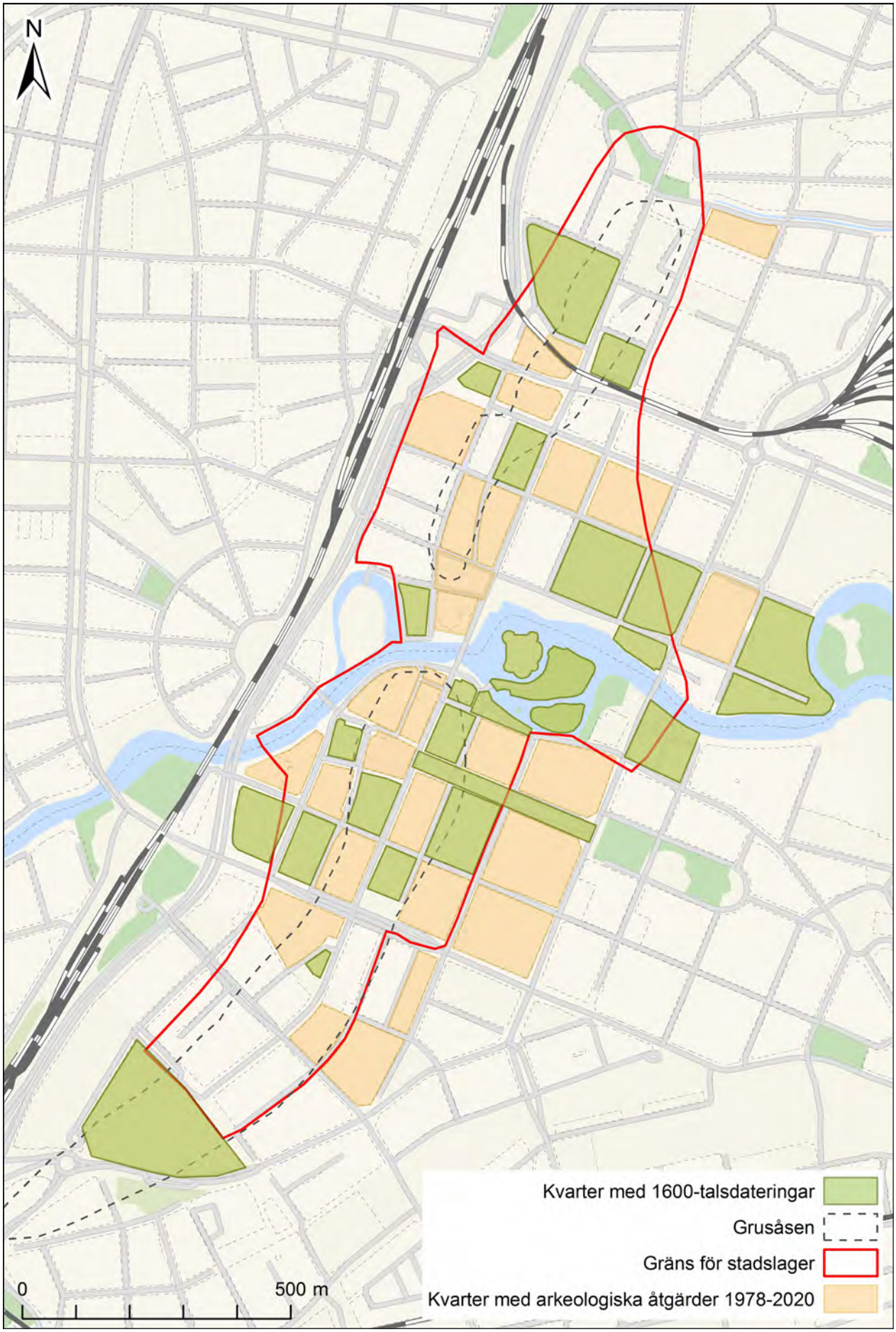

Karta 3. Plan över de kvarter som innehåller 1600-talsdateringar. Skala 1:10 000.

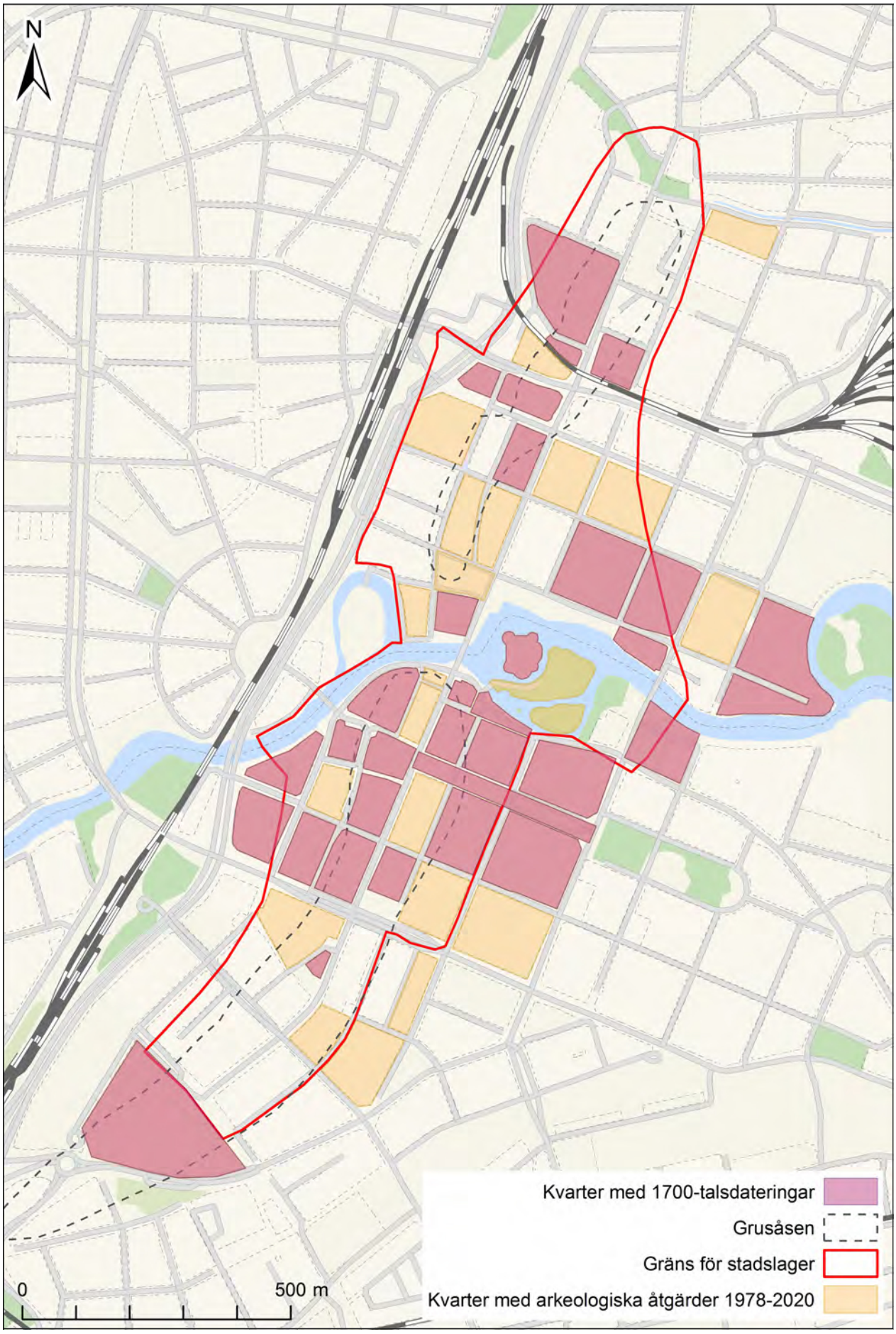

Karta 4. Plan över de kvarter som innehåller 1700-talsdateringar. Skala 1:10 000.

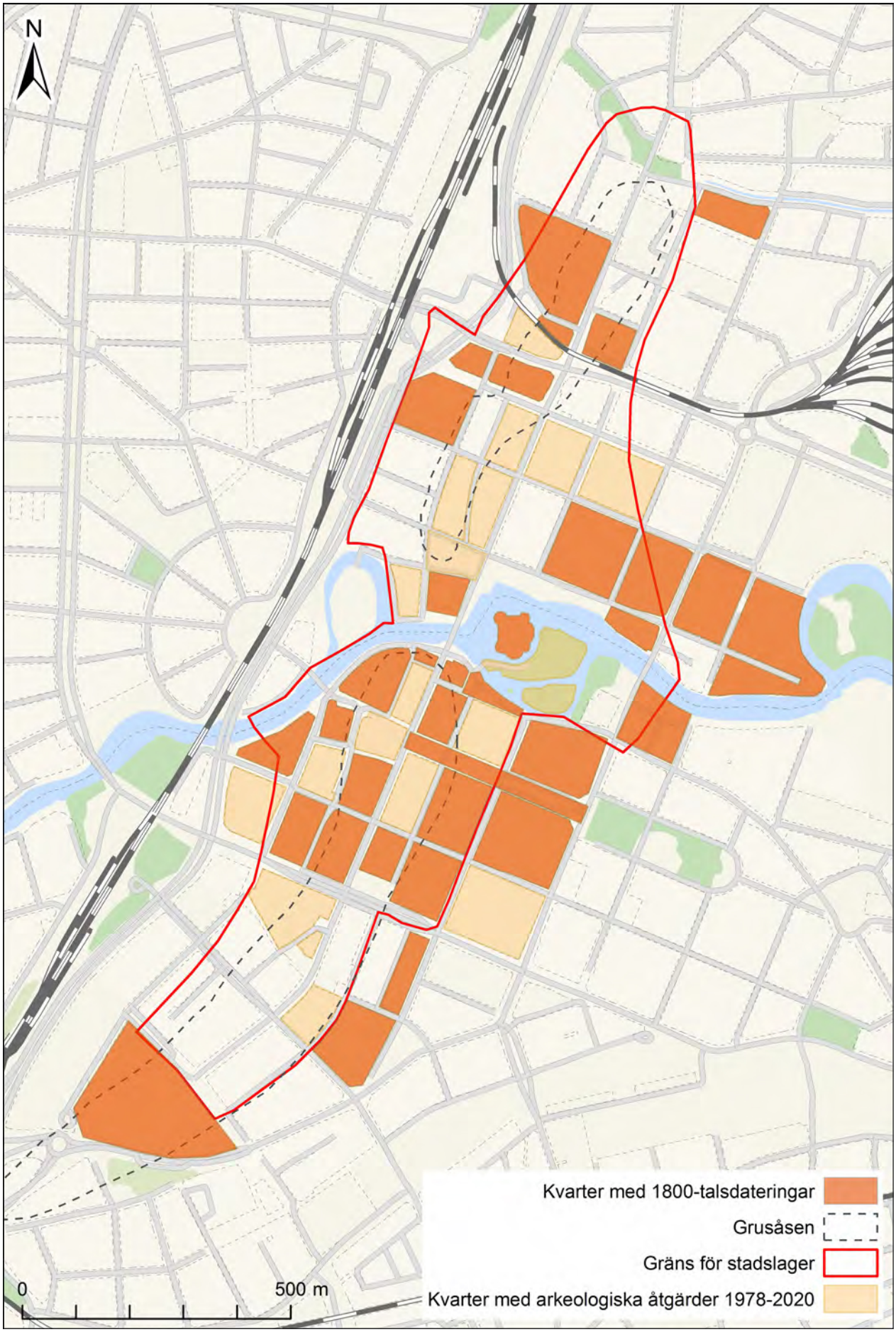

Karta 5. Plan över de kvarter som innehåller 1800-talsdateringar. Skala 1:10 000.

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2021:12